

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Aki Roosaar

SUUR-SOOME PLAAN

1917-1922

Magistritöö

Juhendaja professor Eero Medijainen

Tartu
2014

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
Uurimustöö eesmärk.....	4
Uurimusküsimused ja meetod	5
Historiograafia.....	6
Allikad	7
1. TAUST	9
1.1. Soome rahvusluse teke.....	9
1.2. Karjalased.....	13
1.3. Soomlased Peterburis ja Ingerimaal	17
1.4. Venemaa rahvuspoliitika.....	21
2. SOOME KODUSÕDA JA HÕIMUSÕDADE SÜNDMUSED.....	25
2.1. Idakarjalaste ja ingerisoomlaste suhtumine Soome ja Suur-Soome ideesse	26
2.2. Soomlaste arusaam idakarjalastest ja ingerlastest 20. sajandi alguses	29
2.3. Eelmäng	32
2.4. Jäägrid	35
2.5. Aktivistid.....	36
2.6. 1917. aasta sündmused ja kodusõda	38
2.7. Rünnakud Valge mere Karjalasse.....	42
2.8. Repola ja Porajärvi	47
2.9. Petsamo 1918-1920	49
2.10. Soome vabatahtlikud Eesti vabadussõjas.....	50
2.11. Pealetung Aunuse Karjalas.....	55
2.12. Ingerimaa.....	59
2.12.1. Lääne-Ingeri sündmused.....	63
2.12.2. Petrogradi vallutamise plaan	66
2.12.3. Põhja-Ingeri rügement	70
2.12.4. Kirjasalo ja küsimus Ingeri omavalitsusest.....	72
2.13. Punane Suur-Soome.....	75

2.14. Tartu rahu	79
2.15. Russiviha kampaania (<i>Ryssänviha</i>)	82
2.16. Karjala ülestõus	84
2.17. Akadeemiline Karjala Selts	88
3. SUUR-SOOME UUE EUROOPA KONTEKSTIS	90
3.1. Euroopa areng I maailmasõja ajal ja sõjajärgsetel aastatel	90
3.2. Erinevad liitude ja föderatsioonide plaanid Läänemere ümbruses	93
3.3. Soome-Eesti liitriigi ideed.....	97
3.4. Balti liit ehk Balti Antant	101
3.5. Antandi poliitika Läänemere ümbruses	104
3.6. Suur-Soome plaanide kooskõla Antandi riikide poliitikaga	108
KOKKUVÕTE	113
SUMMARY The Plan for Greater Finland 1917-1922.....	118
KIRJANDUS JA ALLIKAD.....	123
Arhiiviallikad	123
Kasutatud kirjandus.....	124
LISAD	129
Lisa 1. Sündmuste toimumise tabel.....	129
Lisa 2. Soome valitsuste pea-, välis- ja kaitseministrid 1917-1922	130
Lisa 3. Ida-Karjala.....	131
Lisa 4. Ingerimaa.....	132
Lisa 5. Valge mere Karjala kaart.....	133
Lisa 6. Petsamo kaart.....	134
Lisa 7. Aunuse Karjala kaart.....	135
Lisa 8. Põhja-Ingerimaa kaart	136
Lisa 9. Lääne-Ingerimaa kaart.....	137
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	138

SISSEJUHATUS

Uurimustöö eesmärk

Teaduslikult soome-ugrilasteks määratletud rahvad on liiga lai mõiste, mis ühtlasi katab sugulasrahvad kaugel Uraalides. Vaatlen hõimutöö all kitsamat määratlust, mille alusel hõimurahvaste hulka Soomes loetakse vaid lähimaid hõimlasi – Ida-Karjala ja Ingerimaa, Põhja-Rootsis ja Põhja-Norras elavaid karjala- ja soomekeelseid inimesi ning eestlasi. Hõimuidee eesmärk oli ühendada soomlaste lähihõimud neid harides ja koolitades nii Soomes kui võimaluste piires ka piiri taga.¹ Üritan anda ülevaate tegevuses osalenud rühmade kohta ja analüüsin ebaõnnestumise põhjusi. Et mõista Suur-Soome tagamaid, arutlen soomluse olemust ning selle suhet rootsluse ja Venemaaga. Selgitan Suur-Soome eesmärke Läänemere ümbruse kontekstis ja millistes liiduplaanides Soome sel perioodil osales, kuivõrd need plaanid olid kooskõlas mujal Ida-Euroopas levinud liitude ja föderatsioonide plaanidega ning Euroopa poliitilise maastikuga laiemalt.

Soomes esitatakse teinekord Soome valgeid ja hõimuaktiviste sama rühmana. Lähemal uurimisel näeme, et nende hulgas olid vägagi erinevate huvidega grupe, kelle eesmärgid aeg-ajalt lausa ristusid. Mis oli Suur-Soome plaani läbikukkumise peamiseks põhjuseks – kas vaenlasvägede vastuseis või erimeelsused endi rivides? Selle kirjatüki pealkiri on veidi ekslik, sest küsimus ei ole sugugi ühest kindlast plaanist luua Suur-Soomet, vaid neid plaane oli tegelikult päris mitu, erinevatel rühmitustel erinevate eesmärkidega. Hõimusõdades osalevate väejuhtide hulgas oli ka selliseid, kes leidsid, et idakarjalsed olid juba nii venestunud, et ainult täägiga on seal võimalik midagi püsivamat luua², teisisõnu neid nn hõimlasi tappes. On selge, et selliste inimeste arusaamas tähendas Suur-Soome midagi hoopis muud, kui nende hulgas, kes soovisid idakarjalasi võtta vastu soomlaste perre.

Suur-Soome hõivas territooriume ka Rootsis ja Norras, kuid jätan need piiratud mahu tõttu uurimustööst välja. Käsitlen peamiselt sündmusi, mis liitusid Ida-Karjala ja Ingerimaaga, ning kokkuvõtlikult vaatlen hõimuideoloogia mõju Eestis. Vaatamata tõsi-asjale, et Suur-Soome tegelik elluviimine algas alles 1918, vaatlen siiski ka juba aastat

¹ Nygård, Toivo. *Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen: Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa*. Jyväskylä ülikooli väitekirj. Otava, Helsingi, 1978, lk 16-17.

² Niinistö, Jussi. *Heimosotien historia 1918–1922*. SKS, Helsingi, 2005, lk 61.

1917, mis seoses revolutsiooniga Venemaal oli murranguliseks punktiks ja praktiliseks eelduseks kogu protsessile. Uurimustöö aga lõpetan Akadeemilise Karjala Seltsi rajamisega 1922, kui kaotatud hõimusõjad läbi, piirid Venemaaga kindlustunud ning Suur-Soome propageerimine siirdus erinevate hõimu- ja üliõpilasseltside mängumaaks.

Uurimusküsimused ja meetod

Selles uurimustöös vaatlen I maailmasõja aegseid ja järgseid protsesse Soomes rahvuslikust vaatepunktist ja arutlen, milline oli etnilise rahvuse funktsioon Suur-Soome sündmustiku arengus ning milliseid vastuolusid see tekitas. Samuti arutlen Soome valikute üle rahvusvahelises kontekstis: piiririikide koostööd, ja erinevaid liiduplaane Läänemere ümbruse maadega. Vaatlen Eesti ja Soome kaksikriigi plaane ning arutlen kuidas Suur-Soome sobib I maailmasõja järgsesse uue Euroopa maastikku. Ühtlasi annan põgusa ülevaate antud perioodil ajakirjanduses ilmunust ja arutlen, milline võis olla selleaegse soomlase arusaam idakarjalastest ja Ingerimaa rahvuskaaslastest. Saadud pilt ei pruugi muidugi täiesti ühtida tegelikkusega, sest ajakirjandus esitas ainult väikese rühma inimeste mõtteid – kuidas need aga laiemal üldsuse poolt vastu võeti, võime vaid oletada. Ida-Karjala suhet Suur-Soomega on uuritud rohkem, seetõttu pööran veidi põhjalikumalt tähelepanu Ingerimaale. Uurimustöö peamised küsimused on:

- Milliseid erinevaid Suur-Soome plaane oli?
- Miks Suur-Soome plaanid ebaõnnestusid?
- Milliseid plaane oli Ingerimaal Soomega liitumiseks?
- Milliseid plaane ja kelle initsiatiivil peeti Petrogradi vallutamiseks?
- Millised olid Soome välispoliitilised väljavaated nn uues Euroopas?
- Kui palju Suur-Soome idee oli kooskõlas suurriikide poliitikaga?

Uurimus on teostatud peamiselt varem Soomes ilmunud uurimuste alusel, samuti 20. sajandi alguse ajalehtede ja hõimuideoloogilise kirjanduse vaatlemisel. Uurimuse lõppu lisan kronoloogilise sündmuste toimumise tabeli, nimekirja Soome valitsustest vaadeldaval perioodil ning kaardid Ida-Karjalast ja Ingerimaast. Uurimustöö meetodiks on võrdlev-ajalooline analüüs. Töös esitatud ajalehtede artiklitega olen tutvunud Soome Rahvusraamatukogus, ajalehed kuni 1910 leiduvad ka digitaliseeritud kujul internetist.³

³ <http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/secure/main.html>

Sündmusi kirjeldan võimaluse piires kronoloogilises järjekorras. Tekstis esinevad tõlked soome keelest on autori tehtud.

Eestis seniks kõige rohkem esitatud sisuliselt ühele etnilis-rahvuslikule rühmale keskenduvat ajalugu ei ole Soomes õigupoolest kunagi kirjutatud. Eri rahvusrühmade vaheline harmooniline kooselu Soomes on saanud võimalikuks tänu rahvusrühmade vahelisele leplikkusele aastakümnete saatel, mil on kujunenud rahvas arusaam, et kõikide kodanike, sõltumata nende etnilisest taustast või emakeelest, eesmärgiks on ühise ühiskonna ülesehitamine. Soomes on see õnnestunud väga hästi ja ühiskonna liikmete emakeel ning etniline taust on seetõttu tänapäevaks kaotanud praktilise tähtsuse. Oma töös vaatlen Suur-Soome sündmusi siiski selgelt eristades rahvusrühmad üksteisest. Selline jagamine on vältimatu, et teha mõistetavaks hõimusõdade aegsed vastuolud.

Uurimus on jagatud kahte osasse: esimeses vaatlen Suur-Soome küsimust soomlaste vaatenurgast ja hõimusõdade sündmustikku, teises arutlen Suur-Soome poliitika kokkusobivuse üle suurriikide eesmärkidega antud perioodil Läänemere ümbruse maades ja laiemalt Euroopas.

Historiograafia

Enne II maailmasõda ilmusid Soomes mõningad hõimusõdasid ja Suur-Soomet puudutavaid teoseid. Kesksete kirjutajatena sel perioodil olid **Vilho Helanen** ja **Eero Kuussaari**. Palju artikleid ilmus ka riigikaitsealastes ajakirjades *Hakkapeliitta*, *Heimosoturi* ja *Suomen Sotilas*. Helaneni teos Eesti vabadussõjast (1921) on kirjutatud üksikasjalikult veidi idealistlikus vormis ja on huvitav ennekõike seetõttu, et teos on kirjutatud vahetult pärast sündmuste toimumist. Ka Kuussaari kirjutas põhjalikult Petsamo sündmustest (1939) ning hiljem ka kõiki hõimusõdasid käsitleva üldteose (1957). Tugevas hõimuhinges on Ingerimaa kohta kirjutanud **Väinö Salminen** (1919) ning sarnases vaimus laiemalt Soome hõimudest ja ka hõimusõdadest **Erkki Räikkönen** (1924, 1934, 1935). Ida-Karjala kohta on kirjutanud **Mauno Jääskeläinen** (1961), **Stacy Churchill** (1970), **Heikki Kirkinen** (1976) ja **Toivo Nygård** (1978). Hilisemast perioodist tuleb mainida **Jouko Vahtola** Valge mere ja Aunuse Karjala sündmusi käsitlevaid teoseid (1988, 1997). **Jussi Niinistö**lt on ilmunud uuem hõimusõdasid käsitlev üldteos (2005). Soome autorite poolt kirjutatu põhineb enamasti Soome arhiividest leitud materjalil, Venemaa arhiivid näivad olevat antud teema osalt endiselt uurimata. Võrdlemisi vähe on uuritud

Karjala ülestõusu, sel teemal on ilmunud uurimus **Matti Lackmanilt** (1998). **Jukka Nevakivi** on uurinud hõimusõdadega liituvat Murmanski leegioni teemat (1970). **Reimo Arimo** omalt poolt vaatles oma artiklis Soome sõjalise juhtkonna osalust hõimusõdades (1985). Hõimuideoloogiast on kirjutanud ka **Marwin Rintala** (1962) ja **Hannes Sihvo** (1969), hõimuideoloogiaga lähedalt seotud fennomaaniast **Matti Virtanen** (2002). Natsionalismi küsimusi Soomes on uurinud **Matti Klinge** (1997), **Jyrki Loima** (2006), **Risto Alapuro** (1999) ja **Päiviö Tommila** (1989). Ida-Karjala sündmusi kirjeldab nõukogude vaatevinklist **Markku Kangaspuro** (2000). **Pekka Nevalainen** on uurinud Ingerimaa sündmusi (1996). **Max Engman** on uurinud soomlaste väljarännet Venemaale (2004) ja Ingerimaad (1991), **Helena Miettinen** aga Venemaa soomlasi laiemalt (2004). Välismaistest uurijatest selle perjoodi Soome ja Karjala ajalooga on tegelenud vene uurijad **Viktor Holodkovskij** (1978) ja **Juri Kilin** (2001). Ka Eesti sündmuste kohta on ilmunud uurimusi, neist ehk märkimisväärsimad **Mirko Harjula** (2009) ning **Jukka I. Mattila** ja **Jussi Niinistö** (1999) kirjutatud teosed, märkimist väärrib ka neis sündmustes ise kesksena osalenud **Hans Kalmi** raamat (1921). **Seppo Zetterberg** on kirjutanud Eesti ja Soome suhetest 1917-1919 väitekirja (1977) ning Eesti-Soome koostööd ja liitriigi plaane käsitleva uuringu (1989). Eesti-Soome suhetest sel perioodil on kirjutanud ka **Heikki Roiko-Jokela** (1997) ning **Laila Taunila** (1997). Samuti on ilmunud mõningaid hõimusõdade teemat puudutavaid elulugusid: **Martti Ahti** on kirjutanud Elmo Kailast (1999), **Sakari Virkkunen** Elias Simojokist (1975). Soome iseseisvuse algaastate poliitilistest sündmustest on kirjutanud **Tuomo Polvinen** (1967, 1971). Piiririikide koostööd on uurinud **Marko Lehti** (1999) ja Euroopa idee arengut laiemalt **Heikki Mikkeli** (1999). Euroopa arengut pärast I maailmasõda ja Rahvasteliitu on uurinud **Zara Steiner** (2005), Läänemere äärsed arenguid ja suurriikide poliitikat antud perioodil **Kalervo Hovi** (1977), **Olavi Hovi** (1980) ja **Esa Sundbäck** (1991).

Allikad

Lisaks Soome ajaloolaste uurimustele, mis teisekäe allikatena moodustavad põhiosa antud töö allikatest, leidub Suur-Soome kohta ka esmast allikmaterjali. Neid materjale säilitatakse peamiselt Soome arhiivides, vähesel määral ka Eesti riigiarhiivis ning Venemaa arhiivides. Soome arhiividest keskseim on Soome Rahvusarhiiv (*Kansallisarkisto, KA*), mille alla on kogutud peaaegu kõik teemat puudutavad arhiivid: Soome Sõjaarhiiv

(*Sota-arkisto, SA, SARk*) ja selle osa-arhiivid Karjala Armee arhiiv (*Karjalan armeijakunnan arkisto, KAR*), armee peastaabi arhiiv (*Armeijakunnan pääesikunnan arkisto, AKPE*), üldstaabi arhiiv (*Yleisesikunnan arkisto, YE*) ning sõjaväe peakorteri arhiiv (*Sotaväen esikunnan arkisto, SE*); Hõimusõdade arhiiv (*Heimosota-arkisto, HSA*); Aktivistikeskus (*Aktivistikeskus, AK*); Ida-Karjala komitee arhiiv (*Itä-Karjalan Toimiskunnan arkisto, IKTA*); Ingeri arhiiv (*Inkerin arkisto, IA*) ja Soomluse Liidu arhiiv (*Suomalaisuuden Liiton arkisto, SLA*). Lisaks Suur-Soomet puudutavat materjali leidub ka ainsa Soome ministeeriumina endiselt oma arhiivi omavast Soome välisministeeriumi arhiivist (*Ulkoasiainministeriön arkisto, UM*), samuti Soome Kirjanduse Seltsi käsikirjaarhiivist (*Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, SKS*), Karjala Kultuuriseltsi arhiivist (*Karjalan Sivistysseuran arkisto, KSSA*) ning Soome välisteenistuse keskarhiiv (*Ulkoasiainhallinnon keskusarkisto, UHA*). Eesti Riigiarhiivis Tallinnas on materjale peamiselt Ingeri pataljoni kohta (fondid ERA.578, ERA.613 ja ERA.2124) ning sõjategevuse kohta Ingerimaal (ERA.957). Ingerimaa kohta säilitatakse materjale ka Venemaal Leningradi oblasti riiklikus arhiivis (*LOGAV, JIOFAB*) Viiburis.

Informatsiooni on võimalik leida ka erinevate selle perioodi ajalehtede artiklitest. Antud teema puhul kesksemad lehed olid *Suomen Kuvalehti* (ilmus 1918-1922) ja *Valvoja* (1920), Ingeri teemadel *Uusi-Inkeri* (ilmus 1905-1906), *Inkerin Sanomat* (ilmus 1921-1922), *Inkeri* (ilmus 1922-1927), hõimurahvastest laiemalt *Kansanvalistusseuran Kalenteri* (ilmus 1881-1917), Ida-Karjalat tutvustavad *Karjalaisten Pakinoita* (ilmus 1906-1907), *Karjalan Kävijä* (ilmus 1908-1909) ja *Karjalaisten Sanomat* (ilmus 1917-1919), samuti aktivistide poolt välja antud ajalehted *Päivä* (ilmus 1909-1910), *Uusi Päivä* (ilmus 1919-1920) ning *Suunta* (ilmus 1919-1924). Lisaks nendele leidub palju teemat käsitlevaid artikleid ka selleaegsetest päevalehtedest *Päivälehti*, *Uusi Suometar*, *Viipurin Sanomat* jt.

Antud töö jaoks olen läbi töötanud Ingeri arhiivi (*IA*) Ingeri keskkomitee, Ingeri ajutise komitee ja Põhja-Ingeri ajutise komitee osaarhiivid, et tuginedes algallikatele moodustada pilt toimunud sündmustest. Antud arhiivide materjale säilitatakse Soome Rahvusarhiivis (*KA*) Helsingis. Dokumendid on mappides võrdlemisi korratult ilma konkreetse süsteemi ja numeratsioonita. Vähesel määral olen tutvunud ka Soome Sõjaarhiivi (*SA, SARk*) ja Soome välisministeeriumi arhiivi (*UM*) materjalidega.

1. TAUST

1.1. Soome rahvusluse teke

Aasta 1809 oli Soome riikliku arengu alghetk. Fennomaanide kuulsa lause "rootslased me ei ole, venelasteks me ei või saada, eks oleme siis soomlased" taustal on nähtud niin Armfeldti, Arwidssoni kui isegi Vene keisrit. Aleksander I mõte oli teha Soomest mitte lihtsalt geograafiline vaid ka vaimne puhvertsoon Rootsi ja Venemaa vahele. Selleks oli vaja Soome eraldada Rootsist ja soomlased rootslastest. Eelmainitud lause sisaldab kolme üksteisest erinevat viisi mõista soomlust. Virtanen nimetab neid Armfeldti, Topeliuse ja Snellmani järgi. Neist esimese kohaselt soomlus on ennekõike Soome suurhertsogiriigi alluvus ehk Vene keisrile lojaalne mitterootslus. Selline "soomlus" puudutas ainult rootsikeelset eliiti. Teine arusaam oli varane akateemiline soomluse mõistmine, mille keskse mõttena oli võrdsustada soome keel rootsi keelega. Zakarius Topelius võttis selle mõtte kokku järgnevalt: üks rahvas, kaks keelt.⁴ Kolmas arusaam kujunes 1840 paiku, kui saadi aru, et lihtrahvast ei ole võimalik harida nii kaua, kui seaduse ja õpetuse keel on rootsi keel. Selle mõtteviisi keskseim edendaja oli Johan Vilhelm Snellman, kelle võtmemõiste oli rahvusvaim, milles rahvust ühendas enesest teadlikuks saanud tahtev isamaalisus. Snellman võttis selle lühidalt kokku järgnevalt: kaks rahvast ja kaks keelt. Ta märkis ära, et haritlaskond esindab mõõdunud aegade rootsi aristokraatiat, mille hulka on sulandunud põliselanikest elanikkonna koolitatud osa.⁵

Soomerootslaste pidamine ühtseks rahvuseks soomlastega hilisemas Soomes on tehislik ja ülevalt poolt suunatud ideoloogilise töö vili, ning selline arusaam on kujundatud märksa hiljem. Soome territooriumil elasid sel ajal selgelt kaks erinevat rahvusrühma – soomlased ja rootslased. Ka pärast seda, kui nad autonoomia tõttu moodustasid ühise rühma, toimus see vaid poliitilisel alusel. Rootsikeelne osa elanikkonnast püsis erinevana ja on etniliselt seda enamasti kuni tänapäevani, sõltumata sellest, kas neid

⁴ Virtanen, Matti. *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. SKS, Hämeenlinna, 2002, lk 67-77

⁵ Snellman, Johan Vilhelm. Valikoima Juhana Vilhelm Snellmanin kirjoituksia. Kirjassa Eemil Nestor Setälä, Viljo Tarkiainen, Vihtori Laurila (toim.): *Suomen kansalliskirjallisuus: valikoima Suomen kirjallisuuden huomattavimpia tuotteita* 8. Otava, Helsinki, 1932, lk 35–36, 84; Virtanen 2002, lk 78–82; vt ka Vahtola, Jouko. *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Suuri Suomalainen Kirjakerho, Helsinki, 2003, lk 223-224; Virrankoski, Pentti. *Suomen historia 1 – 2*. SKS, Helsinki, 2009, lk 446-447.

kutsutakse soomerootslasteks või rootsikeelseteks soomlasteks. Axel Olof Freudenthali esitas arvamuse, et ehk olekski sobivam nimetada selleaegset suurhertsogiriigi alamate ühist rühma soomemaalasteks (rootsi k. *finländare*), mitte üldnimetusega soomlasteks (rootsi k. *finne*)⁶.

Eelpool mainitud arusaamad soomlusest on kõik poliitilised rahvuse määritlused, mis põhinevad Soomel kui maal, mitte aga etnilisel rahvusel. Aga idakarjalased ja ingeri-soomlased? Nendest inimrühmadest ja nende asustatud territooriumist oli ju plaan moodustada Suur-Soome. Selles ilmneb selgelt uus rahvusmõiste tegur, sest etniliste soomlaste ja karjalaste poolt asustatud alad ei olnud ühtuvad Soome territooriumiga. Oli vaja laiemat soomluse määratlust, mille aluseks oli nimelt etnilisus ja, mis seega õigustas nende alade edasise liitmise Soome koosseisu.

Rahumeelne soomluse identiteet kujunes 19. sajandil looduse, selle üleloomuliku olemuse ja valitud rahva algkodu kaudu. Aastatel 1835-1836 andis Soome Kirjanduse Selts (*Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*) välja Lönnroti *Kalevala*. Eepos andis soomlastele müütilised juured ning iseseisva ”kuldaja” ajaloo hämarustes. Müüdid rääkisid Kalevala iidsest kultuurilisest õitsengust, ühisest rahvariigist ning kaotatud algkodust Kalevala-Karjalas. Eepos sidus maa hõimud (soomlased, hämelased, karjalased ning ka rootslased) sõltumatult nende keelest kokku ühtseks alghõimuks.⁷ Poliitiliselt eristas Kalevala soomlased ja soomerootslased riigirootslastest ja oli seetõttu igati keisrivõimule meeltnööda⁸. Eepose avaldamine oli mõneti võrreldav Eestiga, kus vastav areng toimus vaid mõned aastad hiljem. Tõsi, Eestis ei olnud Kalevipoja eesmärk liita saksakeelset elanikkonda põlisrahvaga. Ka keele ja seisuse suhe oli Eestis ja Soomes analoogne: mõlema maa puhul tähendas haritus võõra identiteedi omandamist ehk Eestis saksastumist ja Soomes rootsistumist.

Romantika ajastul hakkas kujunema arusaam, et mida vanem, suurem ja algupärasem mingi rahvas oli, seda võimsam oli selle ajalugu ja kaasaegne poliitiline tähtsus. 19. sajandi keskel hakkas kujunema arusaam, et Ida-Karjala oli Soome *irredenta*. Hakati levitama arvamust, et Soome idapiir on tehislik. Esialgu tegeles selle mõttega kitsas

⁶ Stenius, Henrik. Ruotsinkieliset järjestäytymisperinteet – Henrik Stenius (toim.). *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä, Vaasa, 1987, lk 173-174; Virtanen 2002, 81; Virrankoski 2009, lk 569-570.

⁷ Virtanen 2002, lk 75-77; vt ka Klinge, Matti. *Keisarin Suomi*. Schildts, Helsingi 1997, lk 87-88, Virrankoski 2009, lk 439-442, Vahtola 2003, lk 212-213.

⁸ Klinge, Matti. *Senaatintorin sanoma*. Otava, Keuruu, 1986, lk 83.

fennomaanide ringkond ning see käsitles peamiselt keelt ja kultuuri. Sajandi lõpus hakkasid Ida-Karjalast huvituma ka loodusteadlased, kes üritasid määratleda Soome loomulikku kagupiiri. 19. sajandil hakkas ka Ingerimaa (nn *Runo-Inkeri*) huvitama Soome keelemehi ja etnograafe.⁹

1850ndatel levis Rootsist skandinavism, mis levitas nägemusi, et Soome rootsi- ja soomekeelne elanikkond on erinevad, soomerootslased muidugi ka rassiliselt kõrgemal tasemel. Rootsikeelsetes ringkondades leiutati lausa oma rootsikeelne rahvus, millel oli soomlastest erinevalt juured läänes ja nad ei suutnud tunda omaks soome keelt ega ka soomlasrahvuslikku identiteeti. Ühisena aga säilis maapatriotism, mille raames mõlema rühma eesmärgiks oli lojaalsus Soome-isamaa vastu ning pürgimus suuremate poliitiliste vabaduste poole.¹⁰ Soomlase ja rootslase määratlus ei ole päris selgepiiriline, sest segunemist ja identiteedi vahetust on toimunud Soomes sajandite jooksul mõlemasse suunda. Etnilisteks soomlasteks võime vaadelda ka isegi osa endisest soomerootsi aadlist, kes fennomaania mõjutusel võtsid omaks põlisrahva keele ja kultuuri.

Soomes tekkis 19. sajandi teisel poolel üha selgem jagunemine kaheks küsimuse puhul, mida "soomlaseks olemine" tähendab. Järjest kasvav osa rahvast leidis, et see puudutab rahva soomekeelse enamuse huvide arvessevõtmist, ja väike rootsikeelne vähemus leidis, et nende kultuur ja heaolu on piisavad suurhertsogiriigi riiklikeks eesmärkideks. Siiski soomerootslaste panus soomluse loomisel on vaieldamatu. Protsessi eelduseks olid rootsikeelsed kirjandusringkonnad, mis soosisid soomemeelsust. Sajandi teisel poolel kujunes välja Runebergi ja Topeliuse arusaamale tuginev Soome identiteet, mis koosnes nii soome- kui ka rootsikeelsest ühtsest rahvast ja selle ühisest ajaloost.¹¹

1863. aastal seoses Poola ülestõusuga hakkas Venemaa tugevdama keskvalitsuse positsiooni piirialadel. Et takistada Rootsi mõju Soomes kiitis keiser Aleksander II heaks 1963. aastal protsessi, millega soome keel võrdsustatakse 20-aastase üleminekuperioodi jooksul rootsi keelega.¹² 1890ndatel kujunes välja noorsoomlaste (*nuorsuomalaiset*)

⁹ Nygård 1978, lk 21-24, vt ka Sihvo, Hannes. *Karjalan löytäjät*. Kirjayhtymä, Tampere, 1969, lk 38-41; Jääskeläinen, Mauno. *Itä-Karjalan kysymys: Kansallisen laajennusohjelman synty ja sen toteuttamisyritykset Suomen ulkopoliitikassa vuosina 1918–1920*. WSOY, Helsingi, 1961, lk 41-66; Virrankoski 2009, lk 759-760.

¹⁰ Tommila, Päiviö. *Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alkupuolella* – Tommila, Päiviö (toim.). *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila, Kuopio, 1989, lk 64-65; vt ka Virrankoski 2009, lk 512-513, 568-570.

¹¹ Vihavainen, Timo. *Itäraja häviää. Venäjän ja Suomen kaksi vuosisataa*. Otava, Helsingi, 2011, lk 34-37.

¹² Rommi, Pirkko; Pohls Maritta. *Poliittisen fennomanian synty ja nousu* – Tommila, Päiviö (toim.). *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila Oy, Kuopio, 1989, lk 75-79; vt ka Vahtola 2003, lk 230-231.

rühmitus, mille eesotsas olid tuntud poliitikud ja kunstnikud. Nendele järgnes päris-soomlaste (*aitosuomalaiset*) rühmitus, mille mõttekäik ilmnes üliõpilaskonna juhtfiguuri Lauri Kivekäse löökausest: "Soomes peab olema vaid üks keel ja selle jaoks üks meel"¹³. Uue sajandi alguses radikaliseerus see hõimuaktivistide liikumiseks.

1899. aastal algas Soomes venestamisperiood, mille tulemusel anti välja määrus vene keele kasutuse kohta riigikeelena Soome ametkondades ja riigiasutustes. Seejärel oli arutuse all kumb kohalikest keeltest jääb alles ametlikuks keeleks vene keele kõrval. Peterburis otsustati mõlema keele kasuks praktilisel põhjusel – vene ametnikel, eriti aga baltisaksa päritolu olevatel, oli Soome ametites töötades soome keele äraõppimine palju raskem kui rootsi keele. Nii sai vastavalt 1902 keeleseadusele Soome sisuliselt kolme-keelseks maaks, mis sellisena püsis kuni 1917 revolutsioonini.¹⁴

Soome keele tugevnenud positsioon ei olnud suurele osale rootsikeelsest haritlaskonnast ja ülemklassist sugugi meelt mõõda. Oma panuse andsid 1908. aastal Rootsis loodud Rahvuslik assotsiatsioon välisrootslaste kaitseks (*Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utland*), mis avaldas negatiivseid kirjutisi Soome soomekeelsest elanikkonnast ja rassilisest ebavõrdsusest. *Östsvensk* ehk idarootslasi vaadeldi kui riigirootslaste idas elavat emigrantide rühma. Arusaam endast kui soomlastest erinevast rahvusrühmast tekitas nende hulgas nõudeid luua enamuses rootsikeelsetega asustatud aladest autonoomseid piirkondi.¹⁵ Seega oli revolutsiooni ajal Soome ühiskond täis pingeid, rahvussuhted ei olnud sugugi lahendatud ja oli ebaselge, milliseks kujuneb tuleva iseseiseva Soome riiklik kord. Suur osa soomerootslastest eristas end soomlastest pidades end paremaks. Siiski erinevalt Eestist olid soomerootslastest poliitilised tegelased teinud eelneval sajandil palju positiivseid tegusid, mis mõjutasid ka soomekeelsete elu. Seetõttu enamuse soomlaste hoiak rootsikeelsete suhtes oli palju leebem, kui eestlaste puhul baltisakslaste suhtes.

See, et Peeter I ehitas oma uue pealinna Neeva jõe deltasse 18. sajandi alguses on väga oluline küsimus soomluse seisukohalt, sest kui ta ei oleks otsustanud nõnda talitleda oleks Soome ja Karjala ning ka Eesti sõjalis-strateegiline positsioon täiesti erinevad. Kui

¹³ Virtanen 2002, 96-97; vt ka Virrankoski 2009, lk 567-568.

¹⁴ Jussila, Osmo. Suomalaisuusliike Venäjän paineessa vuosina 1890-1970 – Tommila, Päiviö (toim.). *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila Oy, Kuopio, 1989, lk 134-143.

¹⁵ Uino, Ari: *Kielitaisto ja "uusi suomalaisuusliike" 1918-1939* – Tommila, Päiviö (toim.). *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila, Kuopio, 1989, lk 177-178.

seal ei oleks olnud venelaste pealinna, ei oleks Aleksander I ilmselt olnud huvitatud Soome vallutamisest. Kui Soome oleks jäänud osaks Rootsi riiki, ei oleks ilmselt olnud sealsel rootsikeelsel eliidil põhjust tekitada erilist identiteeti, mis kujunes hilisema soomluse vundamendiks. Ida-Karjala ja Ingerimaa koos oma säilinud rahvaluulega oleksid jäänud kättesaamatuks, ning Kalevala kirjutamata. Väga võimalik, et soomlus oleks saanud alguse kõigest hoolimata, kuid see oleks toimunud märgatavalt hiljem ja täiesti erinevatel alustel – ilmselt puhtalt etnilisel alusel sarnaselt Eestiga – mitte aga Soome kui maa või piirkonna põhjal, sest Soomet ei oleks sellisel kujul olemas. Ilma rahvusliku ärkamiseta Soomes ei oleks see toimunud ka Ingerimaal, rääkimata Ida-Karjalast. Võttes arvesse, kui suur oli Soome eeskuju Eestile, oleks see ilmselt ka siin toimunud vägagi erinevalt. Kõik on suhteline. Sellepärast võime vaadelda Soome liitmist Venemaaga nii soomlaste kui isegi ka eestlaste vaatenurgast pigem positiivse ajaloolise arenguna ja eeldusena soomluse tekkele.

1.2. Karjalased

Ida-Karjala on alati olnud osa Venemaad: esialgu Novgorodi ja hiljem Moskva vürstiriigi, ning seejärel Vene impeeriumi alluvuses. Rootsi ja Venemaa ning hiljem Soome ja Venemaa vahel on alates 1323. aasta Pähkinäsaari rahust kuni tänapäevani muudetud Karjala piire üheksa korda. Tänu sellele kasutatakse Karjala piirkondade kohta erinevaid nimetusi. Karjalased ei ole kunagi moodustanud ühtset rahvusriiki. Üldjuhul vaadeldakse Karjalat territooriumina, mis osaliselt asub Soome ja osaliselt Vene aladel. Venemaa poolel olevat osa Karjalast nimetatakse üldnimega Ida-Karjalaks, mis omakord jaguneb põhjas Valge mere Karjalaks ja lõunas Aunuse Karjalaks.¹⁶

19. sajandi keskel ärganud soomlaste ja idakarjalaste ühtekuuluvuse ideest sai peatselt poliitiline küsimus, mis põhines etnilisele, kuid ka geneetilisele ühtsusele. Timo Vihavainen kirjutab, et idasoomlaste ja idakarjalaste geneetilist sarnasust peeti omal ajal enesestmõistetavaks, kuigi tänapäeva geneetiline uurimus näitab, et tegelikult ei võida rääkida mingist ühtsest "soome-ugrilasest". Venemaal üldiselt oletatakse, et suurvene

¹⁶ Kangaspuro, Markku. *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvosto-liiton vallankäytössä vuosina 1920-1939*. SKS, Helsingi, 2000, lk 38-39; vt ka Hämynen, Tapio. Mikä Karjala? – Hämynen, Tapio (toim.) *Kahden Karjalan välillä, Kahden Riikin riitamaalla*. Studia Carelica Humanistica 5. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Tampere, 1994, lk 17-27; Jääskeläinen 1961, lk 2-5.

rahvas on moodustunud slaavi ja soomesugu hõimude sulandumisel. Seega on soomlane pigem venelase verevend. Soome ja karjala keeled on väga lähedased. Võttes eelnevat arvesse ongi märkimisväärne täheldada, kui palju riigipiir tegelikult eristas neid rahvarühmi. Enne etnilist rahvuslust oli aastasade jooksul religioon identiteedi peamiseks eraldavaks teguriks. Kui riigipiir ühtub religioonipiiriga, on seda vaimselt peaaegu võimatu ületada, isegi vaatamata sellele, et räägitakse sarnast keelt. Ei ole märke, et varasematel sajanditel oleks Soomes esinenud piiriülest rahvusele põhinevat solidaarsust soomlaste ja idakarjalaste vahel.¹⁷ Idakarjalased olid õigeusklikud ja kirik oli nende identiteedi keskne alus. Soome poolel nimetatigi neid lihtsalt venelasteks ennekõike religiooni tõttu. Sama küsimus tõuseb esile ka eestlaste puhul võrreldes neid idapiiri taguste alade elanikega.

Unto Martikainen kirjeldab huvitavalt idakarjalasi kui kaupmeesrahvast, kes käisid kauplemisreisidel põhjapoolsetel Soome aladel juba alates 17. sajandist. Enne tekstiilitööstuse teket Soome 18. sajandi teisel poolel tugines sise-Soome kangakaubandus enamasti idakarjalastele. Vastu viidi Lapimaalt püütud karusnahku. Edaspidi tegelesid nad ringleva pudukaubandusega. Karjala kaupmehi hakati kutsuma „kotirussideks“ (*laukkuryssät*). Alates 1809. aastast olid Soome ja Ida-Karjala ühise impeeriumi osad ja nn Arhangelski kaupmehed pääsesid nüüd reisima reisikirjaga, mille alusel neil oli õigus teha tööd kogu impeeriumi aladel, kaasaarvatud Soomes. Suurem osa Valge mere Karjala karjalasvaldadest saigi oma sissetuleku kauplemisest Soomega. Need rändkaupmehed tegid idakarjalased soomlaste laiemale üldsusele tuttavaks. 1882. aasta riigipäeval tehti juba ka hõimuideoloogilisi ettepanekuid lubada Venemaa karjalastele tegeleda Soomes vabalt rändkaubandusega põhjendades seda sellega, et ka nemad olla tegelikult soomlased.¹⁸

Pärisorjus ei juurdunud Ida-Karjalas tõeliselt kunagi, sest seal puudus peaaegu täielikult maa-aadel. Riigitalupojad pidid küll maksma oma kasutuses oleva maa eest

¹⁷ Vihavainen 2011, lk 23-26.

¹⁸ Martikainen, Unto. *Vienan ja Aunuksen kohtalontie*. Karjalan Kirjapaino Oy, Joensuu, 2008, lk 334-346; vt ka Saarelainen, Asko. Laukkukaupasta lähialueyhteistyöhön – Pielisjärven ja Repolan vilkkaat kauppayhteydet – Hämynen, Tapio (toim.) *Kahden Karjalan välillä, Kahden Riikin riitamaalla*. Studia Varelica Humanistica 5. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Tampere, 1994, lk 135-140; Heikkinen, Antero. Raja railoutuu. Vienan laukkukaupan kriisi 1830-luvulla – Hämynen, Tapio (toim.) *Kahden Karjalan välillä, Kahden Riikin riitamaalla*. Studia Carelica Humanistica 5. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Tampere, 1994, lk 77-87.

maamakse, kuid need olid selgelt kindlaks määratud. Ka kloostritalupoegade olukord oli märksa parem kui eramõisate pärisoristel talupoegadel. Seega pärisorjuse kaotamine ülejäänud Venemaal 1861 ei toonud nende ellu erilist muutust. Maa küll jaotati ümber nii, et suurem osa läks riigile ja ülejäänud külaühistutele, kuid talupoegade kasutusse jäid endiselt ainult väiksed põllulapikesed, mille eest tuli maksta kõrget maksu. Põllumajandus oligi neil väga algeline ja selle saadustest ei piisanud äraelamiseks. Lisaks tegeleti kalastuse ning mõningal määral ka jahindusega. Loomasööda vähesuse tõttu oli neil karjamajandus nõrk ja loomi taludes vähe. Asustus oli kontsentreerunud veekogude ümbrusse. Elu oli äärmiselt vaene. Sisuliselt kõik mehed tegelesid Soomes kotikaubandusega ning seetõttu majapidamine jäi peamiselt naiste ja vanurite hooleks.¹⁹

Juba Peeter I rajas piirkonda ka esimesed tööstusettevõtted – raua- ja kahuri- tehased. Alustati ka puidutööstusega ning laevaehitusega. Lotinapeltos ehitati esimene Venemaa Läänemerelaevastik. Tööstuse ümber tekkisid linnad: Petroskoi 1703, Poventsä 1782, Kemi ja Lotinapelt 1785. Tööstus tähendas venestumist, sest tööstustöölised vaid üksikud olid karjalased²⁰ Yrjö Oskar Ruuth on kirjutanud, et karjalaste hulgas tundus poliitiline jagamine bolševikeks ja kodanlasteks võimatuks, sest revolutsiooni ajaks ei olnud klassierinevused Karjalas õieti veel välja kujunenud. Elatustase oli võrdlemisi sarnane ja kõikide peamiseks sooviks oli saada oma maad, mida varem tsaari-Venemaa ja hiljem bolševikud neile sugugi võimaldada ei tahtnud.²¹

Venestamisperiood algas Ida-Karjalas juba 1861. aastal. Alates 1907. aastast muudeti koolides õpetus ainult venekeelseks ja isegi omakeelne vestlus oli koolis keelatud. Karjalaste hulgas oli lugemisoskus kõigest 12,9 % elanikkonnast.²² Venelaste nägemus Karjalast tugines religioonile, tõelisele ajaloo, keiserliku impeeriumi missioonile ja vastavatele etnograafilistele müütidele, mida toetasid keskaegsed kroonikad. Leiti, et karjalased kuulusid venelaste hulka ja kellelgi teisel ei olnud alust nõuda endale nende maid ja elanikke.²³ Mõlemad osapooled üritasid siis müütidele ja uskumustele tuginedes

¹⁹ Martikainen 2008, lk 352-360; Jääskeläinen 1961, lk 11-12.

²⁰ Jääskeläinen 1961, lk 12; Martikainen 2008, lk 457-460.

²¹ Ruuth, Yrjö Oskari. *Karjalan kysymys vuosina 1917-1920 eli katsaus Karjalan-kysymyksen poliittiseen luonteeseen*. Gummerus, Jyväskylä, 1921, lk 42-43.

²² Martikainen 2008, lk 457-460.

²³ Loima, Jyrki. *Myytit, uskomukset ja kansa. Johdanto moderniin nationalismiin Suomessa 1809-1918*. Yliopistopaino, Helsinki, 2006, lk 181.

”päästa” karjalasi ning nende maid, kultuuri ja religiooni. Ainult Karjala elanikud ise ei olnud valmis võitlema oma ajaloo ja kultuuri eest. Nemad üritasid lihtsalt ära elada ning nende identiteedi keskseks teguriks oli tugev side lähima sugukonnaga ja oma kohalik kultuuripärand. Nende hulgas ei eksisteerinud üldse nn modernset natsionalismi.²⁴ Nii hõredalt asustatud ja madalalt haritud rahva hulgas laiaulatuslikul rahvuslikul ja poliitilisel ärkamisel ei olnud palju eeldusi. Leidusid vaid üksikud entusiastid. Kohalikud olud Ida-Karjalas ei olnud veel soodsad süstemaatilisema poliitilise tegevuse jaoks ja seetõttu siirdus esialgne rahvusliku tegevuse keskus Soome poolele.²⁵

Vene ajaloolane Viktor Holodkovskij esitab, et juba alates 19. sajandist sai Venemaa Karjalast vastu tahtmist Suur-Soome projektide sihtmärk. Soome eesmärk olevat liita ühte mitte oma rahvast vaid sugulasrahvaid eesmärgiga neid alistada. Tema arvates tehti seda hoolimata sellest, et need rahvad ise ei olnud asjast üldse huvitatud. 1840ndatel oli arusaam, et poliitilised piirid peaksid järgima rahvuslikke ja keelepiire ning seal, kus nii ei olnud, tuli olukord muuta. Ta tunnistab, et soomlaste tegevusele aitas kaasa tsaarivõimu hoolimatus karjalaste suhtes. Soome hakkas omal kulul ehitama Valge mere Karjalasse hästivarustatud soome koole, mis kohalikele olid palju sobivamad kui puudulikud vene koolid. Soomlaste valgustustöö tulemusel levis karjalaste hulgas kirjaoskus, ning ühtlasi ka alged demokraatlikust mõtlemisest. Holodkovskij heidab ette, et Karjalas hakati külvama pansoomluse ideid ja viha Venemaa ja vene rahva vastu; tema arvates oli Suur-Soome idee saanud alguse peamiselt tsaari-Venemaa vastasusest ja seega oli tänu revolutsioonile oma mõtte kaotanud.²⁶

Kõrvalise Karjala strateegiline positsioon muutus 1916. aastal, kui valmis raudtee Murmanski sadamast Petrogradi⁽²⁷⁾. Sellest raudteest kujunes keskne osa Venemaa sõjalisest kaitsestrateegiast – I maailmasõja ajal muutusid Jäämere sadamad tähtsaks, sest Venemaa mereühendust ülejäänud maailmaga ohustasid sakslased Läänemerel ja türklased Mustal merel. Raudtee ehitamisel osales ka Inglismaa rajades ühtlasi oma baasi Murmanski rannikule, et varustada selle kaudu Vene armeed võitluses Saksamaaga. Revolutsioon ning sakslaste abi Soome iseseisvumisel tegid Antandile Karjalast ohtliku

²⁴ Loima 2006, lk 173-175.

²⁵ Jääskeläinen 1961, lk 15-16; vt ka Nygård 1978, lk 39-43.

²⁶ Holodkovskij, Viktor. M. *Suomi ja Neuvosto-Venäjä 1918-1920*. Tammi, Helsingi, 1978, lk 14-17.

⁽²⁷⁾ Seoses nime saksapärasusega nimetati Peterburi 1914. aastal ümber Petrogradiks; 1924. aastal Leningradiks.

piirkonna. Venemaa kodusõja lahingud toimusidki Karjalas peamiselt põhja sadamate ja Murmanski raudtee haldamise pärast.²⁸

1.3. Soomlased Peterburis ja Ingerimaal

Ingerimaa on võrreldav kunagise Peterburi kubermangu umbes 15 000 km² suuruse põhjaosaga. Kõige suurem soomekeelsete inimeste rühm Venemaal olid ingerisoomlased, kes rändasid Rootsi poolt vallutatud võrdlemisi inimtühjadele aladele Ingerimaal pärast Stolbovo rahu 1617 muutes selle piirkonna sajandi lõpuks sisuliselt soomekeelseks. Suurem osa uusasukatest tulid Karjala maakitsuselt, Viiburi ümbrusest ja eriti Äyränpää kihelkonnast, ning Savost. Põhjasõja käigus vallutas Venemaa need alad tagasi, lisaks nn Vana-Soome (Viiburi ja Käkisalme maakonnad). 1703. aastal rajas Peeter I Venemaa uue pealinna Sankt-Peterburgi Ingerimaa keskele Neeva jõe suudmesse ning alustati vene talupoegade toomisega piirkonda. 18. sajandi jooksul täienes endiselt Ingerimaa elanikkond ka soome talupoegade ja lisaks hakkasid soomlased kolima ka Peterburi linna. Enamus neist tuli Vana-Soome aladelt. Kui 1809. aastal Venemaa keiser Aleksander I liitis Soome autonoomse suurhertsogiriigina osaks Vene impeeriumit jäi Ingerimaa endiselt Venemaa koosseisu.²⁹ Sealseid kohalikke soomlastest talupoegi hakati nimetama ingerlasteks. Ingerimaa, eriti Peterburi ümbruse külad, jäid kuni revolutsioonini suures osas soomekeelseteks.

Max Engman määratleb oma uurimuses "Peterburi soomlased" soomlasteks inimesed järgnevate tegurite alusel: sünnikoht, kuulumine kiriklikku kogukonda, keel ja alluvus. Tema uurimuses on peamiseks kriteeriumiks alluvus ehk soomlased olid Soome suurhertsogiriigi alamad.³⁰ Mauno Jääskeläinen eraldab mõisted rahvas (*kansa*) ja rahvus (*kansallisuus*). Neist esimene tähendab mingi riigi elanikkonda ja teine inimeste rühma, mis ületab riikide piirid. Selle nägemuse järgi rahvas on poliitiline ja rahvus kultuuriline mõiste.³¹ Selle uurimuse autorina pean soomluse määratluses keskseteks teguriteks keelt

²⁸ Kangaspuro 2000, lk 66-68.

²⁹ Nevalainen, Pekka. *Rautaa Inkerin rajoilla*. SHS, Helsingi, 1996, lk 18-23; vt ka Miettinen, Helena. *Menetetty kodit, elämät, unelmat. Suomalaisuus paluumuuttajastatukseen oikeutettujen venäjänsuomalaisten narratiivisessa itsemäärittelyssä*. Helsingi ülikool, Helsingi, 2004, lk 17-22. <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/val/sosps/vk/miettinen/> (loetud 13.7.2013).

³⁰ Engman, Max. *Pietarinsuomalaiset*. WSOY, Helsingi, 2004a, lk 21-24.

³¹ Jääskeläinen 1961, lk 71, vt ka Hayes, Carlton J. H. *Essays on Nationalism*. Macmillan, New York, 1926, lk 5.

ja kultuurilist tausta, sest soomlus hakkas kujunema nimelt soome keele ümber. Kelle eestvedamisel see toimus, on eraldi küsimus.

Viimaste aastasade jooksul on toimunud peamiselt inimeste väljavool Soome aladelt. Tänapäeva positiivne immigratsioon Soome on väga uus nähtus. 1812. aastal hakati Soomes välja andma reisidokumente neile, kes sõitsid Venemaale. 1819 rajati Peterburi Soome passikontor (*Финляндская паспортная экспедиция*), sest väljasõitjate hulk muutus massiliseks. Nende dokumentide alusel määratleti, kes olid autonoomia alamad. Ühtlasi säilitasid nad endise kodukoha kiriku kogukonna liikmeksolemise.³² Väljarände peamisteks põhjusteks oli vaesus, eriti 1830ndate ja 1860ndate ikaldused, ning ühtlasi tõmbas soomlasi ligi suurlinn Peterburi võimalused. Enamasti tuldi Ida-Soome maapiirkondadest ning kõikjalt Soome linnadest.³³

Soome reisidokumentide korra aluseks oli üldine Venemaal kehtiv reisidokumentide kord.³⁴ Reisipasside olemasolu ei ole asitõend juba eksisteerivast erilisest Soome kodakondusest. Soomlased olid Vene impeeriumi alamad sarnaselt eestlastega, tõsi mõningate suuremate õigustega. Tänapäeva mõistes kodakondsust Venemaa oludes sel ajal lihtsalt ei eksisteerinud. Ingerlaste ja pärissoomlaste jagunemine eri rühmadesse tulenes sellest, et kes elas Peterburis või selle ümbruskonnas reisidokumendi alusel oli pärissoomlane ehk suurhertsogiriigi alam ja ülejäänud, enamasti kohalik talurahvas, loeti ingerlasteks ehk Vene otsesteks alamateks.

20. sajandi alguses oli koos soomesoomlaste, isurite ja vadjalastega soomekeelsete elanike hulk Ingerimaal umbes 175–180 tuhat inimest, lisaks elas seal eestlasi. Soomlastel olid kuni venestamisaktsioonideni omakeelne koolivõrgustik ning omakeelne luteri kirik, mis mõlemad tuginesid Soomele ja eristasid nad ümberkaudsetest venelastest.³⁵ Väinö Salminen kirjutab, et soomekeelne rahvakoolisüsteem sai Ingerimaal alguse 1850-60ndate vahetusel, enam vähem samaaegselt Soomes toimunud arenguga. 1863. aastal rajati ka soomekeelne Kolppina õpetajateseminar, kõigest mõned kuud pärast Soome esimese õpetajateseminari avamist Jyväskyläs. Seoses luteriusuga oli sealsete soomlaste

³² Engman, Max. *Suomalaiset Venäjällä. Lähdeopas*. Kansallisarkisto, Helsingi, 2004b, lk 7-9, 17-21, 29-31.

³³ Engman 2004a, lk 137.

³⁴ Engman 2004b, lk 29.

³⁵ Salminen, Väinö. *Suomalainen Inkeri*. Suunnan julkaisuja I. Helsingi, 1919, lk 29-31, vt ka Miettinen 2004, lk 18-20; Nevalainen 1996, lk 21.

kirjaoskus peaaegu samal tasemel Soome ja Eestiga ning märgatavalt parem võrreldes kohalike venelastega.³⁶

Ka Ingerimaa soomlased püsisid puhaste etniliste soomlastena. Nende identiteedi ja rahvusliku puhtuse parima tõestusena on tõsiasi, et nad säilisid luterlastena, sest Vene seaduse järgi kõik segaabieludes (kui üks vanematest õigeusklik) sündinud lapsed ristiti automaatselt õigeusklikeks. Vastasel korral poleks luterlus seal võinud säilida.³⁷ Helena Miettinen kirjutab oma uurimuses venemaasoomlastest, et enne 1920ndaid oli ingerlaste suhtlemine ümbruskonna venelastega väga piiratud ja seda tehti peamiselt vaid elatise hankimise käigus.³⁸ Nende etnilise identiteedi alustena olid soome keel, evangeelne luteriusk, kodukant ja ülejäänud soomlastest erinev "ühtne kannatuste ajalugu".³⁹ Nende suhtumine Venemaasse oli soomesoomlastest erinev. Ka nemad põlgasid vene võimuseid, aga Vene tsaar oli nendegi tsaar ja Venemaa isamaa. Teisalt oli pidev kontakt Soome uusasunikega, ühtne emakeelne kirik ja kool (kaasa arvatud Soomes trükitud õpikud) aluseks sellele, et vaimseks kodumaaks peeti alati Soomet. Märkimisväärsim oli soomlaste asustus Põhja- ja Kesk-Ingerimaal, kus valdav osa küladest olid soome külad. Pidev soomesoomlaste sissetulek tõi uusi elanikke, eriti Põhja-Ingerimaale, kus osades külates ligi pooled elanikest olid Soome poolt sündinud.⁴⁰

Soomes on rahvusi harjutud vaatlema seoses maa või territooriumiga ja seetõttu on Ingerimaa elanikke esitatud kas soomekeelsete venelastena või kitsamalt Ingerimaa järgi ingerlaste hõimuna, mille liikmete hulka vaadati lisaks soomlastele ka isurid ja vadjalased. Venemaad territooriumina ei saa siiski sellisel viisil vaadelda kui rahvuse alust, sest venelased ise moodustasid oma riigi elanikkonnast vähemuse. Soomlaste arusaam endast kui Venemaast eraldiseisnud rahvast on tõlgenduslik, sest laiemalt vaadates olid enne revolutsiooni ka kõik Soome alal elanud soomlased Venemaa alamad ning ülejäänud maailma silmis samasugused venelased, oli neil autonoomia või mitte. On oluline ära märkida, et venelased ei tunnistanud mingit eraldi Soome kodakondsust⁴¹. Suur-

³⁶ Salminen 1919, lk 32-40.

³⁷ Engman 2004b, lk 11.

³⁸ Miettinen 2004, lk 180.

³⁹ Miettinen 2004, lk 116.

⁴⁰ Miettinen 2004, lk 95-96, 108.

⁴¹ Engman 2004a, lk 24.

hertsogiriigi alama staatus tähendas omamoodi seisuslikku erinevust. Soomesoomlased säilitasid oma staatuse isegi siis, kui olid elanud Venemaal mitme põlvkonna võrra.⁴²

Ingerimaa soomlaste rahvuslik ärkamine toimus samaaegselt soomlusliikumise sünniga Soomes. Tegelikult seda ei võigi vaadelda eraldi protsessina, sest soomlus arenes selles piirkonnas käsikäes Soome arenguga. Ka Ingerimaal kasutusel olnud murded säilisid enamvähem samadena kui need, mida Kagu-Soomes kasutati. Soomlastest 98 % olid soomekeelsed, tihti vene keelt osati kõigest sedavõrd, et hädavajaliku asjaajamisega toime tulla⁴³. Huvitav on Petrogradis 1921. aastal välja antud *Kommunistliku Kalendri* märge, milles täheldatakse, et "parteitööd tuleb soomekeelse talupoegkonna hulgas läbi viia võimaluste piires soome keeles, sest elanikkonnast suur osa, eriti naised, ei valda vene keelt"⁴⁴. Seega oli sisuliselt suur osa neist umbkeelsed, sest võrdlemisi suletud külaühiskonnas ei olnud argielus neil varem vene keele oskus eriti vajalik.

Soomlased moodustasid märkimisväärse vähemuse ka Peterburi linna elanikest. Iseenesest soomlaste arvulise hulga poolest oli Peterburi kaua suurim soomlaste asustuskeskus, sest kodumaa linnades oli elanikke vähem (1875. aastal oli Helsingis 23 000 elanikku, kellest vaid kolmandik olid etnilised soomlased⁴⁵). Kõige rohkem oli nn autonoomia alamaid Peterburis 1880. aastal, mil nende arv ületas samaaegselt 40 000 inimese.⁴⁶ Seoses bolševike oktoobrirevolutsiooniga lahkusid enamus soomesoomlastest Venemaalt: 1917. aastal umbes 20 000, järgneva kahe aasta jooksul veel 10 500. Tartu rahulepingu kohaselt lubati kummagi maa kodanikel lahkuda kodumaale. Veel kevadel 1921 evakueeriti 5400 inimest, seejärel lahkusid juba üksikud.⁴⁷ Hilisem Soome vabariigi kodakondsus määratleti kirikuraamatute ning passikontoris registreeritud reisidokumentide alusel ehk soome kodanikuks said need, kes varem olid olnud Soome suurhertsogiriigi alamad. Soome lahkumise õigus ei puudutanud seega ingerisoomlasi; ka neid lahkus kuni 1922. aastani põgenikena tuhandete kaupa.

⁴² Engman 2004b, lk 29-31.

⁴³ Miettinen 2004, lk 19.

⁴⁴ *Kommunistinen kalenteri 1921*. V.K.P:n Suomalaisten Järjestöjen Keskus-Toimisto, Petrograd, 1920, lk 66. KA, IA, IVHA, 4 lehtileikeid (1919-1922).

⁴⁵ Vihavainen 2011, lk 82.

⁴⁶ Engman 2004b, lk 31-32.

⁴⁷ Engman 2004b, lk 54-58.

Küsimusele, kuidas rahvust määratleda ja keda selle liikmeks lugeda, on mitu võimalust. Soomlasteks võib lugeda kodakondsuse alusel kõik inimesed hoolimata nende etnilisest taustast ning jätta kõrvale see soomekeelsete inimeste rühm, kes Soome kui riigi kodanikkonda ei kuulu. Viimaks mainitutele luuakse mingi uus nimetus, näiteks piirkonna nime järgi nagu ingerlased. Teine võimalus on määratleda soomlasteks kõik soome keelt emakeelena rääkivad ja soome kultuuri kuuluvad inimesed sõltumata, mis riigi kodanikud nad on ja mis riigi territooriumil elavad. Sellisel juhul on ingerlased soomlased koos Soomes, Põhja-Rootsis ja Põhja-Norras elavate rahvuskaaslasega, kuid mitte soomerootslased ja ahvenamaalased. Suhtes soomerootslastega omandaks sõna soomlane hoopis erineva tähenduse, kui 1809. aastal oleks Soome autonoomia nimeks otsustatud võtta näiteks Rootsi riigis keskajal Soome alade kohta kasutusel olnud nimetus Österland. Sel juhul võiksime rääkida österlandlastest, kellede hulka kuuluvad peamiste etniliste rühmadena soomlased ja rootslased.

1.4. Venemaa rahvuspoliitika

Vene impeerium oli geograafiliselt ja kultuuriliselt väga mitmekülgne ja seetõttu sisuliselt võimatu valitseda muul viisil, kui lubades vallutatud territooriumitel jätkata võrdlemiselt suure enesemääramisõiguse raames. Keskvalitsusel ei olnud lihtsalt ressursse suureulatuslikuks kontrolliks. Üle poole Venemaa alamatest olid kultuuri, usu ja keele poolest venelastest erinevad rahvad, mis raskendas nende alade integreerimist süda-Venemaaga. 1800ndate alguses oli Venemaal eri piirkondades väga mitmeid erinevaid valitsemisvorme – Soomes autonoomia, Eestis-Lätis Balti erikord jne. Mitmerahvuseline ja mitteheterogeenne, sõjaliste vallutuste tagajärjel moodustatud impeerium oli potentsiaalselt väga vastuvõtlik poliitilise natsionalismi tekitatud muutustele.

1870 võeti Venemaal eesmärgiks vähemusrahvaste kultuuriline ja keeleline assimileerimine vene rahvasse. See toimus impeeriumi eri piirkondades erineva kiirusega. Baltimaades tekkis keisrivõimul hirm baltisakslaste suhtes seoses ühinenud Saksamaal tuntava huvi pärast nende alade vastu. Samuti Soome puhul kardeti soomerootslaste koostööd Rootsi ja Saksamaaga.⁴⁸ Venestusperiood algas Soomes 20. sajandi lõpuaasta-

⁴⁸ Kangaspuro 2000, lk 47-48.

tel, kuid rahvustunne ja oma identiteet olid juba sügaval rahva hinges, ning venestus-aktsioonid mõjusid oma eesmärgile vastupidiselt.

Venemaa vaatenurgast ei olnud Soome saanud keisrilt 1860ndatel ei põhiseadust ega ka oma riikliku positsiooni seadustamist. Keiser jättis endale õiguse muuta autonoomiat juhul, kui see oli talle riiklikes huvides vajalik. Vajadus ilmeski aastal 1899, kui kiiruga kokku pandud Nikolai II-e veebruarimanifest alustas Soomes nn esimese repressioonide perioodi. Venestamine kajastus Soomes riigipäevade katkestusena, streikidena, poliitilise aktiivsusest, kindralkubeneri väljavahetamisena ja vägivaldsete kokkupõrgetena.⁴⁹ Slavofiilid leidsid, et soome hõimud ei olnud kunagi varem rajanud oma riiki ja on seetõttu tõestatult selleks võimetud. Soomesugu inimesed olid nende arvamuse järgi lihtsalt "etnograafiline materjal", mille eesmärk oli abistada kõrgemat kultuuri loovat rahvast – antud olukorras rootslasi või venelasi.⁵⁰

Ühtlasi lõpetas venestamine ka ühtsust rõhutava fennomaanirühma esinemise müütilis-ajaloolise ühtse "rahva" poolest. Etnilisele sarnasusele põhineva soomluse uuem natsionalismivorm taandus pärast paarikümneaastast levikut. See ei kujunenud kunagi ehtsaks ja modernsele natsionalismile omaseks poliitilist omavalitsust nõudvaks ühtseks rahvaliidumiseks. Soomlaste ühtsus- või riiginatsionalism oli aga juhitud eliidi, mitte rahva poolt. Ajapikku eliidikeskne natsionalism murenes ning revolutsioonile lähenedes tugevnes idalikuks iseloomustatud soomlaste etniline, enamasti homogeenne, kohalikke identiteete kokkukoguv uut tüüpi natsionalism. Tekkis vajadus "meie" oma ajaloo kirjutamiseks, selgitamiseks, õigustamiseks ja heakskiiduks.⁵¹

Markku Kangaspuro on ülevaatlilikult vaadelnud bolševike rahvuspoliitikat revolutsiooni aastatel. Venemaal püsis absoluutne monarhia kuni 1900ndate alguseni. Alles pärast 1905. aasta revolutsiooni moodustati Venemaal parteide süsteem. Etnilised rahvused tegutsesid sel ajal veel üldvenemaaliste parteide sees. Peamiste nõuetena olid vähemusrahvaste õiguste kaitsmine demokraatlike uuenduste abil ning föderatiivse riikliku struktuuri loomine Venemaal. Bolshevike taktika oli mängida kokku vähemusrahvustega, sest Lenin mõistis, et revolutsiooni läbiviimiseks ainult proletariaadi jõududest ei piisa. Ta uskus, et sotsialismi võit viib nagunii rahvaste vabatahtliku ühinemiseni ja kogu

⁴⁹ Loima 2006, lk 151, 175-176; vt ka Virrankoski 2009, lk 582-591; Vahtola 2003, lk 242-243.

⁵⁰ Vihavainen 2011, lk 34.

⁵¹ Loima 2006, lk 175-180.

probleem laheneks tulevikus iseenesest. Lenini ja Stalini arvates kuulusid rahvuslikud keeled kapitalismi tingimustes loodud rahvusriikide teatud arenguetappi. Seetõttu olevat loogiline edasine areng, et need rahvusriigid hakkavad pärast revolutsiooni ühinema nõukogude riigiga rahvuslike piirkondlike autonoomiate alusel. Rahvusriigid pidid olema üleminekuperioodiks teel sotsialismile. Lõpuks neist moodustub rahvuste ja keelte asemele üks universaalne maailmakultuur ja keel. Seetõttu leidis Lenin, et rahvuslik enesemääramisõigus ning võimalus eraldumiseks Venemaast olid erandid ning neid tuli käsitleda iga juhtumi puhul eraldi. Lenini arust rahvus oli otseselt kapitalismi ühe arenguetapi toode. Stalin aga leidis, et rahva kultuuriline identiteet võib ületada ka klassirajad. Samuti mõistis Stalin, et piirkondlik autonoomia ei eristaks inimesi rahvusteks nii jõuliselt, kui föderatsioon, mis hoopis võimendaks rahvuslikku identiteeti ja jätkaks proletariaadi jagunemist rahvusrühmade alusel.⁵²

Seoses I maailmasõjaga muutus rahvusküsimus uuesti aktuaalseks. Venemaa piirialadest sai Saksamaa sõjalis-strateegilise plaani osa, mille alusel taheti nõrgestada Venemaad rahvuslikke probleeme ära kasutades. Uus olukord tekitas rahvusrühmade radikalseerumise. Enam need rahvad ei olnud rahul lihtsalt autonoomiaga, vaid hakati nõudma juba täielikku iseseisvust. 1917. aasta veebruarirevolutsiooni järgselt moodustatud Venemaa ajutine valitsus ei suutnud pakkuda välja rahvusküsimuse lahendust, vaid esitas varianti föderatiivsest Venemaast. Lenin kasutas seda kompromissitust ära ja surus bolševike parteikoosolekul aprillis 1917 läbi nõudmise rahvuslikust enesemääramisõigusest, mis sisaldas ka riigist lahkulöömise võimaluse. Kuid pärast oktoobrirevolutsiooni olid bolševikud olukorras, kus nende teoreetilised põhimõtted enam tegelike soovidega ei ühtinud. Tekkis oht, et peatselt ümbritsetakse Venemaa vihameelsete rahvusriikide poolt. Nii sai rahvuslikust enesemääramisõigusest kontrevolutsiooniline nähtus. Väideti, et kodanlike võimude poolt valitsetud iseseisvunud rahvusriigikesed liitusid imperialistlike riikidega, kuid nende proletariaat pürgivat endiselt liitu revolutsioonilise Venemaaga. Selle väite alusel hakati rajama vähemusrahvastele töörahva kommuune. Venemaa tagas oma võimu nendes ennekõike isikuvalikute kaudu korraldades nii võtmesektorid oma juhtimise ja kontrolli alla.⁵³

⁵² Kangaspuro 2000, lk 48-51; vt ka Jääskeläinen 1961, lk 71-76; Virrankoski 2009, lk 703-704.

⁵³ Kangaspuro 2000, lk 51-55.

Lisaks piirkondliku ühtsuse säilitamisele oli rahvussuhted problemaatiline küsimus ka Venemaal endas. Vene valged võitlesid ühtse Venemaa taasloomise nimel tõrjudes kõrvale igasuguse vähemusrahvuste enesemääramisõiguse. Vastupidi oma varasemale nägemusele, otsustasid bolševikud luua 1918. aastal vastuvõetud põhiseaduse, mille alusel loodi Venemaast föderatiivne nõukogude vabariik. Erilise tähelepanu osaks said rahvakeelsed koolid ja kultuuriasutused ning ajakirjandus. Tänu sellisele vastutulekule vähemusrahvuste osas bolševikud kodusõja võitsidki. Usuti tulevasse maailmarevolutsiooni, mille tulemusel 1919. aastal asutati Komintern. 1920. aastal oli olukord Nõukogude Venemaal rahunenud – valged olid kaotanud ja nende liitlased lahkusid. Aga vastupidiselt bolševike ootustele ei levinud revolutsioon Lääne-Euroopasse ning ka endise impeeriumi kõrgelt arenenud läänepoolsed äärealad olid nüüd Venemaast eraldunud. Tuli hakata ehitama sotsialismi koos mahajäänud vene talupoegkonnaga, ning alles jäänud veel viletsamas olukorras olevate vähemusrahvastega. Algas võimu stabiliseerimise periood, mille käigus vähemusrahvustele anti küllaltki laialdased õigused.⁵⁴ Uus olukord stabiliseeris olukorra Venemaal aastateks ning osa naaberriikidesse põgenenud talupoegadest pöördus koju tagasi heas usus paremast tulevikust, nende hulgas märkimisväärtne hulk ingerisoomlasi ja idakarjalasi.

⁵⁴ Kangaspuro 2000, lk 55-62.

2. SOOME KODUSÕDA JA HÕIMUSÕDADE SÜNDMUSED

Allolevas peatükis esitan kokkuvõtte sõjasündmustest, mis toimusid Soome lähialadel nelja aasta jooksul ning mida Soome ajaloo käsitatakse hõimusõdade perioodina. Teema kohta on ilmunud soome keeles mõned üldkäsitlevad teosed, milledest peamiselt tuginen neist uuemal, 2005. aastal ilmunud Jussi Niinistö teosel *Heimosotien historia 1918–1922*, kuid suures osas ka Mauno Jääskeläineni teosel *Itä-Karjalan kysymys* ja Jouko Vahtola teostel *Suomi suureksi – Viena vapaaksi ja Nuorukaisten sota*, Ingerimaa osas Pekka Nevalainen teosel *Rautaa Inkerin rajoilla* ja Ingeri arhiivi materjalidel.

Ida-Karjala küsimus ja Suur-Soome tähendasid rahvuslikku ekspansionismi, mis viidi ellu vastu Venemaa poliitilisi huvisid. Maailmaajalooliselt oli Soome selline tegevus väga eriline, sest tavaliselt ekspansionistlikku poliitikat võivad endale lubada ainult suurriigid.⁵⁵ Enamasti selline poliitika toimub väikeriikide arvelt, mitte aga vastupidi. See protsess konkureeris ühtlasi nii panslaavi kui pangermaani ideoloogiaid läbi viivate maadega, ja oli ilmselt mõjutatud ka juba eelneval sajandil alguse saanud pan-euroopalikust liikumisest.

Suur-Soome hõimusõdade keskseteks osapoolteks olid valge Soome aktivistid-vabatahtlikud koos piiritaguste hõimurahvusest sõduritega ning vastaspoolel üle piiri põgenenud punastest soomlastest moodustatud võitlusrühmad, samuti osales selles Nõukogude Venemaa punakaart. Ida-Karjalas ja Ingerimaal moodustati kohalikest rügemente ning Eestis rahvusarmee. Samuti mängisid osa Antandi liitlasväed, eesotsas Inglismaaga, ning vastaspoolel Saksamaa.

Ka valges Soomes olevaid jõude võib vaadelda kahe erineva pearühmana, kelle otsused määrasid suures osas ära hõimusõdade lõpptulemuse. Esimese rühma moodustasid jõud, kes hõimuideest ja etnilisest rahvuslikkuse tunnetusest tulenevalt soovisid ühendada sarnase päritolu ja keelega rahvusrühmi. Nemad lähenesid teemale nimelt etnilisest aspektist. Teise rühma moodustasid jõud, kes tahtsid kindlustada endise autonoomia alusel loodud iseseisvust tuginedes ennekõike kodanikkonnale, mis määratleti autonoomse Soome alamate põhjal sõltumatult nende etnilisest rahvuslikust kuuluvusest. Sellesse rühma kuulusid ennekõike endine soomerootsi eliit, kelle puhul etniliste soomlaste-karjalaste jätkuv hariduslik ja kultuuriline tõus oli nende positsiooni ühiskonnas

⁵⁵ Jääskeläinen 1961, lk 1-2.

juba viimase 50 aasta jooksul pigem nõrgestanud. Nende eesmärk oli säilitada Soome võimalikult rootsikeelse ja endise eliidikesksena ja nende propageeritud rahvustunne oli ainuüksi poliitiline. Suurem osa Soome kõrgeimast sõjaväeringkonnast koosnes vahetult pärast revolutsiooni nimelt sellistest isikutest. Nende suhtumine võimalikku Suur-Soome plaani oli puhtalt kaitsepoliitiline ning majanduslik. Olukorras, kus aktivistid soovisid rajada etnilisel alusel suurriiki ja ametlik Soome tugines ainult olemasoleva kodanikkonna põhjal riigi ehitamisele, tekkis selge vastuolu.

2.1. Idakarjalaste ja ingerisoomlaste suhtumine Soome ja Suur-Soome ideesse

Et mõista Suur-Soome sündmuste läbiviimise eeldusi vaatlen, milliseks oli kujunenud Ida-Karjala ja Ingerimaa elanike arusaam ja suhtumine Suur-Soome ideoloogiasse revolutsiooni ajal. Venemaast erinev identiteet kulges käsikäes rahvusliku ärkamise protsessiga: Ingerimaa puhul toimus see juba alates 1850ndatest osana Soome rahvuslikust ärkamisest, kuid Ida-Karjalas jõuti vastava protsessini alles 20. sajandi alguses.

Idakarjalaste arusaam endi sarnasusest soomlastega oli piirkonniti vägagi erinev. Anastassia Trifonova kirjutab, et näiteks tulenevalt lähedastest suhetest Soomega olid repolalased vägagi sarnased soomlastega, koolis õpetati neid soome keeles ning huvi vene keele vastu vähene. Pärast Tartu rahu suur osa neist siirduski üle piiri Soome poolele.⁵⁶ Idakarjalaste identiteet oli rohkem säilinud asustuskeskustest kaugemal ja kõrvalistes külates, aga linnades oli kokkupuude vene kultuuriga saanud määravaks. Nende vaimne vastuolu soomlastega tulenes ennekõike viimaste halvustavast suhtumisest karjalastesse. Neid kutsuti põlgusega lihtsalt venelasteks. Selline tõrjuv hoiak sai osad neist uskuma, et nad ongi pigem venelased. Tihti kutsusid karjalased end ise ka venelasteks pidades ortodokslikku usku rahvusest tähtsama enesemääratluse kriteeriumina. Soomlasi nimetasid nad aga tihti rootslasteks ja valeusulisteks.⁵⁷

Kui karjalastes hakati äratama soome rahvustunnet, ei olnud see sugugi lihtne. Häirivaks teguriks oli ennekõike erinev usk, mis takistas soomekeelse haridustöö kiiret levikut. Ka õigeusklik jumalateenistus tuli korraldada soome keeles. Selleks rajati õpetajateseminar Soome idapiiril Sortavalasse, kus hakati koolitama haridustöötajaid ja õige-

⁵⁶ Trifonova, Anastassija. *Suur-Suomen aate ja Itä-Karjala*. Tartu ülikooli bakalaureusetöö. Eesti ja soome-ugri keeleteaduskond, Tartu, 2005, lk 73. www.ut.ee/Ural/ariste/loputood/Trifonova.BA.pdf (loetud 14.7.2013).

⁵⁷ Kangaspuro 2000, lk 42; Trifonova 2005, lk 33.

usu kirikuõpetajaid piiri tagustele aladele. Ka soomluse ideed levitati karjalaste hulgas kooli ja kiriku kaudu. Karjala keel kuulutati lihtsalt soome keele murdeks ning leiti, et seda tuleb kirjutada soome, mitte vene tähtedega. Soomes mõisteti, et idakarjalaste toomine soome kultuuri rüppe eeldas neile igapoolse abi andmist. Samaaegselt soomlaste ettevõtmistega alustasid ka Vene võimud 20. sajandi alguses aktiivset ortodoksistamis- ja venestamispoliitikat⁵⁸

Stacy Churchill vaatleb idakarjalaste suhtumist Soome eesmärkidesse tuginedes Karjala Haridusseltsi ja Valge mere Karjalaste Liidu tegelaste reisikirjeldustele. Eelmainitud seltsid propageerisid Karjala liitmist Soomega jagades seal tasuta kirjandust ja mõjutades kohalike külaühistute otsustajaid isiklike kohtumiste käigus. Nendest raportitest ilmneb, et suvel 1917 oli Ida-Karjala poliitiliselt vägagi aktiivne, kuid sugugi mitte üksmeelne. Erinevused suhtumises venestamisse olid piirkonniti suured. Osades piirkondades suhtuti ka Soome tegevusse väga suure umbusaldusega. Aunuse lõunaosades oli rahvas enamasti kindlalt Soomega liitumise vastu ja tavalistest talupoegadest suurim osa uskus "suurde Venemaasse". Üksmeel leidis peamiselt vaid majandusküsimustes: suurem osa karjalastest olid talupojad, kes nõudsid riigi maa välja jagamist. Nendes piirkondades inimesed isegi häbenesid oma emakeelt ja rääkisid võõrastega meelsamini ainult vene keeles. Ka religiooni ei suutnud nad oma keelega ühendada, vaid seda viidi läbi vene keeles.⁵⁹ Seevastu Aunuse põhja- ja läänepoolsed osad, eriti Poventsja maakonna Repola ja Porajärvi piirkonnad, ning enamuse Valge mere Karjalast olid soomlaste mõjudele vastuvõtlikumad.⁶⁰

Sarnaselt Soome ja Eesti arenguga pööras nendes piirkondades, kus avalikku venestamispoliitikat karmimalt läbi viidi, rahvas Venemaa vastaseks. Endine piiratud soomestumisprotsess aga muutus otseseks venevastaseks. Soome mõjuala oli tugevaim lõunas umbes 50 km ja põhjas umbes 150 km kaugusel piirist. Põhja pool oli mõju tugevam seetõttu, et Valge mere Karjalas räägitav murre meenutas vägagi Ida-Soome murdeid ja nende hariduslik suundumine oli algusest peale olnud Soome suunaline.

⁵⁸ Trifonova 2005, lk 33-34, 37; vt ka Nygård 1978, lk 39-40; Kangaspuro 2000, lk 41; Jääskeläinen 1961, lk 41-66.

⁵⁹ W. Petrovi reisikirjeldus 10.8.1917, lk 2-3, 9 ja 16. KSSA Lisadok. I; Churchill, Stacy. *Itä-Karjalan kohtalo 1917–1922: Itä-Karjalan itsehallintokysymys Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisissä suhteissa 1917–1922*. Algupärane väitekirj: *The East Karelian autonomy question in Finnish-Soviet relations, 1917–1922*, soome keeles Churchill, Katariina. WSOY, Porvoo-Helsinki, 1970, lk 34-36.

⁶⁰ J. Lukkareni reisikirjeldus 23.11.1917, lk 7. KSSA Lisadok. I; Churchill 1970, lk 35.

Samuti olid need piirkonnad Soomes ringi liikunud rändkaupmeeste kodupaikadeks sidudes ka nende majanduslikud huvid Soomega. Idakarjalased hakkasid tunnetama, et nad ei olnud päris soomlased, kuid ka mitte venelased, vaid "erinevad". See oli suur muutus võrreldes endiste aegade, mil nad pidasid end lihtsalt venelasteks.⁶¹ Kuid 1917. aastal karjalaste rahvuslikku enesetunnetamist ei saanud veel võrrelda Soomes, Eestis või Ingerimaal omaks võetud rahvusliku identiteediga.

Helena Miettinen kirjutab, et ingerisoomlased eristasid end enamasti teistest soomlastest, mis põhines peamiselt nende Venemaal veedetud aja kestvusele ja elukohale. Uusasunikke (*suomenmuakkoiset*) nähti hierarhias sotsiaalse staatuse poolest vanadest Ingerimaa elanikest madalamatena. Revolutsiooni ajal oli palju probleeme ka Soome punapõgenikega, keda endi hulka ei arvatud. Samas ingerlaste suhtumine venelastesse oli neutraalne. Ülejäänud soomlaste silmis olid ingerlased vanameelsed ja suletud ning tõrjuvad. Erinevalt idakarjalastest olid ingerisoomlased selgelt arusaamisel oma erinevusest võrreldes venelastega, mis põhines ennekõike keelel, luteri usul ja soomekeelsel kooliharidusel. Ise pidasid nad end lihtsalt soomlasteks.⁶²

Ingerlate keskkomitee 12. juuni 1917 peetud koosoleku protokollist ilmneb, et kohalike suhe soomesoomlaste ja eestlastega oli muutunud lausa vihameelseks. Koosoleku keskse teemana oli küsimus, kuidas leevendada Põhja-Ingerimaal tekkinud vaenu Soome alamate vastu ja vastavalt Lääne-Ingerimaal eesti uusasunike vastu.⁶³ Ilmselt Põhja-Ingeri külates tekkinud vaenu põhjuseks oli seal aastakümneid elanud suurhertsogiiriigi alamate erinev õiguslik positsioon, mis varasematel aastatel argielus ei omanud erilist tähtsust, kuid uues poliitilises olukorras eristas nad ülejäänud külaelanikest. Eestlaste vastase vaenu põhjuseks oli tõenäoliselt lihtsalt mõistmatus uute asunike suhtes, mis sarnaneb tänapäevalgi mitmel pool maailmas esineva põlgusena immigrantide vastu.

Tõenäoliselt I maailmasõja algfaasis püsisid enamus Ingerimaa soomlastest täiesti lojaalsetena Vene riigile. Sealne soomekeelne elanikkond oli orienteerunud peamiselt oma küla elule ja seetõttu ilmselt ei näinud nad erilist mõtet ka Ingerimaa liitmiseks Soomega. Pärast 1917 veebruarirevolutsiooni tekkis seal aktiivne tegutsemine eesmärgiga saavutada majanduslik ja kultuuriline autonoomia Venemaa koosseisus. Radikaalse-

⁶¹ Churchill 1970, lk 39-40.

⁶² Miettinen 2004, lk 180-186.

⁶³ Ingeri keskkomitee koosoleku protokoll 12.6.1917, lk 1-2, KA, IA, 1 IKKA.

mad neist nõudsid juba siis liitumist Soomega. Sõjakommunismi ajal toimunud sündmused ja sellest mõjutatud raske majanduslik olukord ei olnud meeltnõõda Ingeri talupoegadele. Alles seoses bolševike terroriga pöörati pilk vaimse emamaa poole lootes abi leida ja tõstatati küsimus võimalikust liitumisest Soomega. Kohalik haritlaskond põgenes Soome, et seal hõimuaktivistidelt abi saada, sest nende arust oli Soome moraalne kohus aidata Ingeri rahvuskaaslast. ⁶⁴

Tänu pidevale tööpõhisele rändele olid ingerlased harjunud nägema Soomest tulnud vaeseid põllutöölisi endast madalamal positsioonil olevate inimestena, seda eriti põlluharimise sessioonitööde ajal. Tõenäoliselt oli neil arusaam, et majanduslikud olud Soomes ei olnud sugugi paremad. Armastus oma kodu ja talu vastu ilmnis neis ka pärast hõimusõdade lõppu ja poliitiliste suhete normaliseerumist, mil üle pooled Ingeri põgenikest pöördusid Soomest oma kodukohtadesse tagasi. Nad tulid tagasi mitte Venemaa või Ingerimaa tõttu, vaid nimelt oma talu ja küla pärast.

2.2. Soomlaste arusaam idakarjalastest ja ingerlastest 20. sajandi alguses

Suur-Soome kontekstis on tähtis mõista ka soomlaste arusaama piiritaguste alade elanikest, ja kas neid peeti omade hulka kuuluvaks või mitte. See on oluline küsimus mõistmaks erinevate gruppide põhjusi agiteerida hõimusõdade läbiviimist. Juhul kui rahvas tunnetas idakarjalasi ja ingerisoomlasi etnilise sarnasuse alusel kui "meid" olid tegevuse taustal selgelt etnilis-rahvuslikud motiivid. Kui nii ei olnud, võime tõdeda, et aktsioonide peamiseks põhjusteks olid puhtalt geopoliitilised eesmärgid. Võtmetegelased kuulusid muidugi erinevate eesmärkidega gruppidesse.

Yrjö Oskar Ruuth tõstatas juba 1921 küsimuse, et mis oli Soome tegelik eesmärk Karjalas. Kas see, et Soome äriühinnad saavad Karjalast toorainet ja selle koskedest energiat uute tehaste jaoks või, et Soome riik saab maksu palkidena vähemagi karjalastele pakutud abi eest või, et Karjala rahvast areneb lühikese aja jooksul jõukas tsiviliseeritud ja poliitiliselt teadlik rahvas. Samas vastab ta nagu enesestmõistetavalt, et eelmainitustest viimane variant vastab kõige rohkem Soome eesmärkidele. ⁶⁵ Hõimuaktivistist Ruuthi nägemus Karjala küsimusest oli selgelt idealistlik. Suurem osa soomlastest ei

⁶⁴ Nygård 1978, lk 74-76; Niinistö 2005, lk 184; vt ka Nevalainen 1996, lk 28-39.

⁶⁵ Ruuth 1921, lk 7-8.

teadnud tõenäoliselt karjalaste kohta peaaegu midagi tõest, ega omanud ka selget arvamust asja kohta.

Aksel August Granfelti poolt väljaantud *Kansanvalistusseuran Kalenteris* käsitleti korduvalt kotikaupmeeste kodukohta Valge mere Karjalat, millest 1890ndatel ja 20. sajandi alguses kujunes poliitiline küsimus. Kirjeldati piiri tagant tulevaid, tihti ametnike tagakiusatuid ja rahva poolt soositud idakarjalastest rändkaupmehi kui osakest laiali lagunenud Soome rahvast. Venestamisperioodil kirjutamine rauges, kuid algas jälle 1906. aastal.⁶⁶ Ka Soome ajakirjandus käsitles 20. sajandi alguses Ida-Karjala teemat küllalki palju. Kirjutised võib jagada enamasti kaheks grupiks: endiselt kirjutati rahvaluule kogumisest ning teiseks protestimeelselt venestamisprotsessist. Suurema töö aga idakarjalaste elu tutvustamisel tegid ära Karjalaste Liidu poolt Soomes välja antud *Karjalaisten Pakinoita* ja *Karjalan Kävijä*.

Seoses Soome rahvusliku ärkamisega lahutamatult seotud rahvusromantilise karjalanismiga oli Karjalast kujunenud soomlastele üks rahvusliku identiteedi sümbolsetest alustaladest. See huvi karjalaste vastu tekkis juba 19. sajandi keskel oma rahvusliku identiteedi otsingutel. Soomlastel oli kujunenud välja selge arusaam, et Ida-Karjala peaks kuuluma samasse kogumisse koos Soomega sarnase keele ja kultuuri ning ka looduslike olude poolest. Peeti õigustatuks, et samasse hõimu kuuluvad karjalased „tuli saada sama katuse alla“. Üldine arusaam idakarjalastest oli Soomes ilmselt võrdlemisi hea tänu rändkaupmeestele, kellega kohtusid ka kaugemate külade elanikud ning suhtumine neisse oli sõbralik.

Ingerimaa kohta ilmus 20. sajandi alguse ajakirjanduses pidevalt informatsiooni, kõigis Soome suuremates lehtedes nagu näiteks *Uusi Suometar* ja *Päivälehti*, samuti Kagu-Soome lehtedes nagu *Wiipurin Sanomat*. On loomulik, et lähemad piirkonnad olid teadlikumad piiritagustest oludest, eriti kui Peterburi oli olnud tähtsaim majanduslik keskus ka Kagu-Soome elanikele ja nende kokkupuude ingerlastega pidev. Ka osa Ingeri oma lehtedest toimetati Soome poolel, näiteks *Uusi Inkeri* anti välja Viiburis. Peamiselt kirjutatakse kiriklikest sündmustest (erinevad luter kiriku koosolekud) ja kooliharidusest (emakeelse õpetuse muutmine vene keelseks ja Kolppana seminari rahalised raskused), majanduslikust koostööst (näiteks palkide vedu Kotkasse). Osa kirjutistest on ka ingerimaalaste kirjutatud ja selgelt hõimuhingelised. Näiteks Kolppana seminari uue koolimaja

⁶⁶ Nygård 1978, lk 35-38.

puhul kirjutatakse: "Ingeri rahvas! See on see seminar, mis neil pimedatel aegadel sellist valguse tõrvikut üleval peab, mille sädemed piserduvad rahva alamkihtide keskele. Las see olla nüüdsest paremini oma eesmärgile vastav, tagugem seal endiselt oma õnne-Sampot samasuguse usinuse ja innuga nagu siamaani. Siis ei kukuta meid miski võim, ei rõhu meid rõhujad.⁶⁷" Suur osa kirjutustest kurdavad viletsat elu. Samuti heidetakse ette, et Ingeris korraldatud laulupidudel ei osale koore Soomest, vaatamata sellele, et Soome laulupidudel on alati ingerlased esindatuna⁶⁸.

Ehk kõige ilmekamalt iseloomustab enamuse soomesoomlaste arusaama ingerlastest järgnev kirjutis: "Siinne mõtleb tihti peaaegu et kibedusega seda sügavat joont, mis on sööbinud Soome rahva ja Ingeri hõimu vahele. Kõige rohkem paneb imestama see teadmatuse, mis Soomes valitseb siinsetest oludest ja seoses sellega, või nimelt selle pärast, ükskõiksus Rajajoki taguse sugulashõimu elu vastu. Kui siin ei oleks luterlikku soomekeelset kirikut Soomest tulnud pappidega, nii vaevalt muid ühendavaid sidemeid leidukski ja tasapisi seal unustataks, et Peterburi ümber elab umbes poolteistsada tuhat soomlast. Eriti kummalised on sealsed arusaamad siinsest keelemurdest. Osa arvab, et siin räägitakse eesti keelt, osa arvab, et Aunuse murret, osa, et otse vene keelt.... 'Kas seal jutlustatakse kirikus vene keeles?' Selliseid rumalusi pean tihti oma kurbuseks kuulma Soomes käies. Siinne murre on siiski võrdlemisi puhas Ida-Soome murre....aga kui võrrelda siinsete keelt näiteks sellega, mida tihti kuuleb Helsingi tänavatel või Lääne-Soome rannikumurretega, on võrdlus täielikult Ingerlaste kasuks."⁶⁹

Ka Väinö Salminen kirjutab 1919 oma ülevaates *Suomalainen Inkeri*: "Soomlastel on tavaliselt vale arusaam, et Ingerimaal räägitav keel on soomlasele raskesti mõistetav. Nii see ei ole sugugi. *Savakkote* ja *äyrämöinenite* keel on enamvähem selge soome keel, samasugune kui Viiburi ümbruskonna elanikel... On ju selge, et luteriusuliste keel ei võinud palju kirjakeelest erineda, kui usuõpetus toimus selges soome keeles ja Soomes kasutatud raamatutest. Soomlaste (hilisem) sisseränne on mõjutanud ka nii, et isegi mõned uuemad rootsikeelsed laensõnad esinevad Ingeri murretes... Ainult uueaegsete toodete kohta kasutatakse vene nimesid, aga muidu on vene keele mõju keeles vähene, tulenedes sellest, et kõne- ja koolikeel on olnud soome keel"⁷⁰.

⁶⁷ Wiipurin Sanomat. *Inkerin koulu-oloista*. 14.7.1906.

⁶⁸ Uusi Suometar. *Kirje Inkeristä*. 21.5.1910.

⁶⁹ Uusi Suometar. *Kirje Inkeristä*. 30.9.1910.

⁷⁰ Salminen 1919, lk 52.

Salminen tekst näitab, et üldsuse arusaam Soomes oli ingerisoomlaste kohta võrdlemisi ebaselge ning seal oli levinud ilmselt arusaam neist kui võrdlemisi erinevatest inimestest. Tõenäoliselt selline arusaam oli levinud kõikjal Soomes, välja-arvatud maa kaguosas, mille elanikkonnast suur osa oli tihedas läbikäimises ingerlastega ning vältimata isegi ei tunnetanud erinevust ega pidanud seda oluliseks. Neile oli tähtis leida hooajatööd Ingerimaa põldudel ning seda nad otsisid sealsetest soome küladest ennekõike praktilistel põhjustel. Ka ajakirjanduse alusel jääb mulje, et suurem osa soomlastest ei olnud kuigivõrd teadlikud Ingerimaa oludest ja tõenäoliselt polnud nad sellest ka eriti huvitatud. Kõigest hoolimata artiklitest ilmneb selgelt, et ingerlasi käsitleti kui oma-moodi lähedasi inimesi ja kirjeldati neid rõhutatult soomlastena.

Ingerisoomlaste poliitilistest sündmustest kirjutati 1917. aastal päevalehtedes üllatavalt vähe. Märksa rohkem kirjeldati teisi Venemaa rahvaid ja nende autonoomiapürgimusi; eriti palju olid esil Ukraina sündmused, mida kajastati kõikides suuremates lehtedes pikkadel perioodidel lausa keske esimese lehekülje peauudisena. On loomulik, et suuremate rahvaste pürgimusi kajastati huviga, sest nendes toimuvad võimalikud muutused mõjutaksid ka endise impeeriumi kõiki teisi piirkondi, kaasa arvatud Soomet. Mõisteti, et Venemaa oli arenemas eri rahvusrühmade autonoomiatest koosneva föderatiivse liitriigi suunas ja paljud neist rahvastest leidsid oma plaanitava autonoomia eeskuju nimelt Soomest.

2.3. Eelmäng

Enne venestamisperioodi olid soomlased rahul oma autonoomse positsiooniga Venemaa koosseisus ja mingit iseseisvusliikumist ei esinenud üldse. Esimene venestamisaeg algas 1899 veebruari manifestiga, millega keiser võttis endale õiguse, sõltumata Soome riigipäevadest, otsustada selliste Soome seaduste üle, mis puudutasid üldriiklikke asju. Selle tulemusel tekkis Soomes, eriti rootsikeelsete tegelaste hulgas, aktiivne vastuseis ning oldi valmis isegi terroritegudeks. See oli siiski vaid kitsas radikaalne liikumine. Mõõdukates ringkondades usuti, et selline tegevus võib ohustada viimaseidki Soome autonoomia õigusi ja viib venelaste kättemaksuaktsioonideni.⁷¹

⁷¹ Vihavainen 2011, lk 111-112.

1907. aastal võttis Soome aktiivne vastuseisupartei oma programmi Soome poliitilise iseseisvumise. Samaaegselt kirjutas radikaalne ajakiri *Päivä*, et maa loomulik piir peaks kulgema märksa kaugemal idas. Selles õhkkonnas kasvas üles üliõpilaste sugupõlv, mis oli näinud varasema passiivse tegevuse ebatõhusust ja soovis muutusi.⁷² Nemad moodustasid I maailmasõja ajaks uue aktivismi südamiku. Korraldati jäägrite sõjaline koolitus Saksamaal ja mõeldi, kuidas tulevase iseseisvuse eeldusi kaitsta. Levis arusaam, et kultuurirahvaks areneda sooviv rahvas pidi arendama ka ühtlasi oma välist jõudu, et selle abil saada rahvusvahelist tunnustust ning kaitsta oma õigusi suhetes teiste rahvastega. Riik pidi moodustama tugeva kogumi nii geograafilises, rahvuslikus, majanduslikus kui ka strateegilises mõttes. Soomel oli selleks selgelt sobimatu idapiir.⁷³

Soome aktivistide välismaine tegevus võttis kindla suuna jaanuaris 1916, kui Stockholmis alustas tegevust Soome vabastamise komitee välismaa esindus (*Suomen vapauttamisen ulkomaan valtuuskunta*). Ühtlasi tegutses Berliinis nn Soome kantselei (*Die Finnländische Kanzelei*, hiljem *Das Finnländische Büro*). Aktivistide programmi järgi Ida-Karjala tuli liita Soomega, mis oli ainus viis karjalaste kultuuriliseks ja majanduslikuks õitsenguks. Taustal oli ka majanduslik külg, sest Ida-Karjala laiad metsad, rikkalikud malmimaavarad, kosed, kalarikkad järved ning sadamad olid väärtuslikud. Samuti andnuks uus lühem piir Venemaaga strateegilisi eeliseid Soome kaitsele.⁷⁴

Osad Soome ringkonnad pooldasid mõtet, et soomlased osaleksid vabatahtlikult sõjas venelaste poolel ning sellisel viisil lunastaksid Venemaa silmis õiguse autonoomia jätkuvusele. Ka seniks veel Vene armees teeniv Carl Gustav Emil Mannerheim pooldas uskus endiselt, et keisririigiga on võimalik ära leppida. Venestamisaktsioonid lõppesid seoses 1917. aasta veebruarirevolutsiooniga andes lootust, et uue Venemaa valitsusega oleks võimalik saavutada isegi laiemaulatuslik autonoomia. Kuid võimule tõusnud Vene ajutine valitsus leidis hoopis, et ka Soomes peaks kõrgeim võim kuuluma pigem neile.⁷⁵

Ida-Karjala rahvuslik ärkamine sai alguse alles sajandi vahetusel. Võttes arvesse, et idakarjalaste hulgas ei olnud esialgu eeldusi poliitilise tegevuse arendamiseks, siidus

⁷² Päivä 34/1909; Päivä 33-34/1910; Jääskeläinen 1961, lk 56-57.

⁷³ Jääskeläinen 1961, lk 57-58; Nygård 1978, lk 50; vt ka Vahtola, Jouko. *Suomi suureksi – Viena vapaaksi. Valkoisen Suomen pyrkimykset Itä-Karjalan valtaamiseksi 1918*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi, 1988, lk 21-24, Virrankoski 2009, lk 700.

⁷⁴ Jääskeläinen 1961, lk 59-60.

⁷⁵ Vihavainen 2011, lk 111-112.

aktiivne tegutsemine Soome poolele. 3.-4. augustil 1906 rajati Tampere Valge mere Karjalaste Liit (*Vienankarjalaisten Liitto*), mis hakkas andma välja ajalehti *Karjalaisten Pakinoita* (1906-07) ja *Karjalan Kävijä* (1908-09). Neid levitati tasuta idakarjalaste hulgas. Liidu tegevus hakkas aga peatselt ärritama Vene võimused ning lehtede avaldamine keelati, lugemistoad ja raamatukogud suleti. Rahvusluse arengut nõrgestas ka see, et I maailmasõja alguses kutsuti parem osa idakarjala noormeestest Vene kroonusse ja saadeti kurbade tagajärgedega rindele. Jääskeläinen arvab, et hävitav sõjakogemus võis olla ka osaliseks põhjuseks, miks idakarjalased hiljem veel kaua vältisid relvade haaramist ja tegutsesid võrdlemisi passiivselt.⁷⁶

Koheselt peale 1917. aasta veebruarirevolutsiooni leidis Soomest jõude, mis olid valmis tegutsema Ida-Karjala küsimuses. Asutati Karjala Haridusselts (*Karjalan Sivistysseura*) ja Karjala Rahvaliit (*Karjalan Kansalaisliitto*). Seejärel, kui Vene ajutine valitsus oli järele andnud ning valmis andma Soomele tagasi kaotatud autonoomia, vähenes üldsuse toetus Karjala küsimusele märgatavalt. Põhja-Soomes Suomussalmis korraldatud rahvakoosolekul esitati siiski aktivistide nõudmised ja ettepanekud. Ka Helsingis leidis suomussalmilaste ettevõtmine poolehoidu, kuid Soome iseseisvusidee ei olnud veel täielikult küps juhtivate poliitikute hulgas ja teemasse suhtuti arglikult. Rahvasaadikud arutlesid, et kas on üldse mõistlik liita Ida-Karjala teemat kokku Soome iseseisvuse pürgimusega ning suurem osa neist suhtus kogu asja ükskõikselt. Seega mõte Ida-Karjala liitmisest Soomega ei olnud vähemalt kevadel 1917 veel osa ametliku Soome poliitilisest programmist. Seda pooldasid ainult aktivistid ja üksikud täieliku iseseisvuse nõudjad.⁷⁷

Karjalased olid ise samuti kahtleval seisukohal oma maa tuleviku suhtes. Osa neist pidas ilmselt Soomet, mille eesotsas olid mitmed tsaari-Venemaa endised ohvitserid, mingisuguseks tsaarivõimu jätkuks.⁷⁸ Osa neist kartis, et liitumine Soomega ei toimukski mõlema rahva vahelise lepinguga, vaid ühepoolset soomlaste vallutuse käigus. Mis saab nende haridust ja ühiskonna arendamist puudutavast programmist, mida nad juba mitme aasta jooksul olid tsaarivõimu alluvuses üritanud läbi viia. Samuti pani sakslastesse tõrjuvalt suhtuvaid karjalasi kahtlema soomlaste suhe sakslastega ja plaan kutsuda Saksa prints Soome valitsejaks. Nemad olid harjunud pidama Soomet vabariigina ja tun-

⁷⁶ Jääskeläinen 1961, lk 15-20; vt ka Nygård 1978, lk 40-43.

⁷⁷ Jääskeläinen 1961, lk 61-66; vt ka Nygård 1978, lk 52-53.

⁷⁸ Ruuth 1921, lk 31.

netasid, et monarhia võiks ära kasutada nende rahvuslikke rikkusi samamoodi "trooni säraks" nagu seda varem olid teinud Vene tsaarid.⁷⁹

2.4. Jäägrid

Suvel 1914 kuulutati Soomes välja sõjaolukord ning kindralkuberner F. A. Seyn sai diktaatori võimu. Radikaalsed iseseisvusmehed leidsid, et Vene impeerium laguneb peatselt ning Soome peaks eralduma emamaast kasvõi vägisi. Otsustati saata noori mehi Saksamaale sõjalist koolitust saama. Ühtlasi Saksamaa oli tulevikku silmas pidades huvitatud ülestõusu ettevalmistamisest oma vaenlase piirialadel. Seda hakkas korraldama Aktiivne komitee (*Aktiivinen komitea, AK*), mille liikmeid kutsuti aktivistideks. Nemad moodustasid koos tulevaste jäägrite eliidiga kodusõjas valge rinde ning hilisemate hõimusõdade tuumiku. Jäägrikoolituse esimeses rühmas nn "Pfadfinder"-kursusel 1915. aastal osales 200 väljavalitut, kellest kaks-kolmandikku olid rootsikeelsed. Septembris algas suur värbamine, mida toetasid nii parempoolsed kui ka vasakpoolsed jõud. Kokku sai jäägrikoolituse 2000 meest, neist 55 % oli madalamast ühiskonnaklassist.⁸⁰

Juhtpositsioonidele tõusid siiski enamasti kodanliku taustaga rootsikeelsed jäägrid. See tekitas sisemisi vastuolusid jäägrite hulgas. Leiti, et rootsikeelsed kasutavad jäägriseisust ära kõigest karjääriredelil tõusmiseks, et kindlustada oma eliidipositsiooni püsivust ka tuleviku-Soomes ning neil ei olnud mingeid rahvuslikke eesmärke. 1918. aasta alguses kõrvaldati vasakpoolsete vaadetega kodumaale naasnud jäägrite hulgast. Kokku osales Soome kodusõjas valgete poolel 1300 jäägrit. Soomekeelsete jäägrite hulgast tõstis armee ülemjuhataja Mannerheim ainsana esile Aarne Sihvo, kellest sai Karjala armee-korpuse ülem, ning temast sai rahva silmis "Karjala vabastaja". Hiljem oli ta Mannerheimi otsene poliitiline konkurent. Armee ülejäänud juhtpositsioonid läksid Mannerheimi lähikondlastele, kes sarnaselt tema endaga olid teinud varasema karjääri Vene armees. Saksamaal koolituse saanud jäägrite silmis esindasid nemad aga vihatud minevikku, mille vastu võitlemiseks nad üldse Saksamaale olidki läinud.⁸¹

Suur osa jäägritest, kes Saksamaal sõjalist koolitust said, olid seal võtnud omaks germaanliku rassilise arusaama venelastest kui madalamast rahvast. Ida ja lääne vastan-

⁷⁹ Ruuth 1921, lk 35-36.

⁸⁰ Virtanen 2002, lk 127, 132; Saarikoski, Vesa. *Keskustajääkäri Aarne Sihvo*. SHS, Helsingi, 1997, lk 33-35, 48.

⁸¹ Virtanen 2002, lk 132-135; Saarikoski 1997, lk 41-49, 55-63, 80; Vahtola 2003, lk 251.

damine kujunes Soomes rassiliseks mõtlemiseks, mis muutus aktiivseks natsionalismiks nähes etniliselt erinevaid inimesi vaenlastena.⁸² Reimo Arimo märgib ära, et jäägriliikumisel oli selgeks eesmärgiks "piiritaguste soomlaste, valgemerekarjalaste ja aunuslaste vabastamine Venemaast ja nende alade ühendamine Soomega"⁸³. Ideoloogiliselt see tõenäoliselt nii oligi, kuid võttes arvesse, et ka jäägrite juhtivad tegelased olid rootsikeelsed, ei ole päris usutav, et see oleks olnud neist suurema osa tegelik eesmärk. Pigem oli jäägrite marssis lauldu ülistus Soome võimule lihtsalt ideoloogiline propaganda, mille eesmärgiks oli tavalisi soomlastest jäägreid ja vabatahtlikke ära kasutada Venemaa äärealasid okupeerides. Keskse eesmärgina oli viia piir Ida-Karjalas Sviri jõeni ja Valge mereni. Ingerimaad ei peetud niivõrd oluliseks. Hõimurahvusest elanike olemasolu nendel aladel oli teisejärguline tõsiasi, nende päästmine aga iseenesest ei olnud juhtivatele jäägritele mingi eesmärk. Nende silmis oli märksa täksamaks võitlus punastega, olid nad siis mis tahes rahvusest.

2.5. Aktivistid

Pärast veebruarirevolutsiooni tekkis küsimusi, kas iseseisvus tuli saavutada Venemaa revolutsiooni tulemusel selle uute valitsejate käest või omaette ilma nendeta. Relvastatud võitluse ettevalmistused anti Aktiivsele komiteele, mis äratati uuesti ellu mai lõpus 1917. Selle etteotsa tõusis Elmo Kaila⁽⁸⁴⁾. Aktiivne Komitee hakkas pidama ühendust jäägripataljoni ja Berliinis tegutseva soomlaste esindusega Stockholmi Soome iseseisvusliikumise välisdelegatsiooni vahendusel, mida juhtis Kai Donner. Revolutsioon aktiveeris ka Sõjalise komitee, mis koosnes endistest Hamina kadettidest, kes nüüd vabanesid keisrile antud lojaalsusvandest. Aktivistid ajasid oma iseseisvat välis- ja sõjapoliitikat emamaast ja samuti ametlikust Soomest sõltumatult. Kaila juhtimisel hakati asutama relvastatud võitlusorganisatsioone kodumaale ja esitati Saksa sõjalisele juhtkonnale mõte, et pealetung Petrogradile toimuks nimelt Soome kaudu. 16. mail peetud koosolekul otsustati

⁸² Loima 2006, lk 158-159.

⁸³ Arimo, Reino. *Suomen sotilasjohdon osuudesta heimosotiin*. Sotahistoriallinen aikakauskirja, nr. 4, 1985, lk 24.

⁽⁸⁴⁾ Elmo Edvard Kaila (1888-1935) oli nn „aktivist number üks“, kes oli keskemaid hõimusojaretkede organiseerijaid. Ta tegutses kaitseliidus, oli selle väljaantud ajalehe *Suojeluskuntalaisen Lehti* peatoimetaja ning hilisema Akateemilise Karjala Seltsi (*Akateeminen Karjala-Seura*) esimees. (Niinistö 2005, lk 21.)

asutada kaitseliite ning samas asuti avalikult nõudma Vene vägede maalt väljasaatmist.⁸⁵ Juba aprillis 1917 asutati ajaleht *Uusi Päivä* ning veidi hiljem rootsikeelne *Svenska Tidningen*, mis hakkasid levitama aktivistide vaateid⁸⁶.

Juunis 1917 otsustas Aktiivne komitee eesotsas Kailaga alustada võitlusrühmade organiseerimist. Selle jaoks asutati nn Uus Metsakontor (*Uusi Metsätoimisto*). Pärast kodusõda ja Saksamaa kaotust I maailmasõjas tõusis aktivistide keskseks eesmärgiks pealetungi korraldamine Petrogradile ja nõukogude võimu kukutamine. Selle eesmärgi nimel hakati toetama Mannerheimi saamist riigijuhiks, sest usuti, et tema abil on võimalik projektile paremini saada rahva tugi. Samuti leidis Kaila, et Soome tulevikku ei võinud jätta valitsuse ja parlamendi kätte, sest nende orientatsioon võis muutuda punaseks. Ta leidis, et tuli toetuda ennekõike kaitseliitude organisatsioonile, mis peeti parempoolsena ja neis takistati sotsialistliku aatega töölisrahva osalus. Aktivistid tõstsid esile Suur-Soome kui keskse eesmärgi edasises riigi välispoliitikas. Nad leidsid, et tegutseda tuli kiiresti, sest Venemaa nõrka olukorda tuli ära kasutada. Kiiresti tuli enda kätte võtta Ida-Karjala ja Petrograd. Petrogradi tähtsus tuli teha tühiseks nii maailmarevolutsiooni kui ka Venemaa võimu keskusena. Pärast plaanide ebaõnnestumist ja tüli Mannerheimiga otsustati puhastada armee juhtkond endistest Vene impeeriumi teenistuses olnutest ohvitseridest ja asendada nad jäägritega. See protsess kujunes tasapisi totaalseks venelastevihak, mis puudutas venelaste lisaks kõiki endisi tsaaririigi teenistujaid.⁸⁷

Aktivistidel ei olnud alguses mingit selget idapoliitilist programmi. Nad tegutsesid spontaanselt vastavalt olukorrale. Märtsis 1919 tehti ettepanek luua strateegiline laiaulatuslikum programm, milles esitati Eestit, Aunust, Ingerit, Vene Karjalat, Petrogradi puudutav uus laienemisele pürgiv idapoliitika. Programmi eesmärgiks oli Soome iseseisvuse tagamine ja arendamine nii, et "riik on võimeline võimalikult vabalt ja ilma võõra sekkumiseta arenema oma viisil ning levitama väljaspoole võimalikult laiale territooriumile euroopalikku tsivilisatsiooni, vaateviise ja riiki arendavaid ning ülalpidavaid ideesid mitte ainult sõnades, vaid tegudes ja praktikas". Sellest programmist kujunes laiaulatuslik Suur-Soome programm. Kõigepealt tuli aidata Eestil end kaitsta Venemaa vastu, kuid aktivistide meelest riiklik liit Eestiga ei tulnud siiski kõne alla. Petrograd tuli vallutada ja

⁸⁵ Ahti, Martti. *Ryssävihassa. Elmo Kaila 1888-1935*. WSOY, Juva, 1999, lk 38-43.

⁸⁶ Ahti 1999, lk 35.

⁸⁷ Ahti 1999, lk 45-51, 106-109, 125-129, 136-139, 174-177; vt ka Saarikoski 1997, lk 33-35; Virtanen 2002, lk 127-131.

Ingerimaa liita Soome koosseisu. Lisaks tuli Soomega liita Ida-Karjalast "puhtalt" soomekeelsed piirkonnad ja saada Jäämere rannikult võimalikult suur territoorium.⁸⁸

Venemaa suhtes oli aktivistidel selge arusaam, et see jääb Soomele igavesti nii poliitiliselt kui ka kultuuriliselt kõige ohtlikumaks vaenlaseks. Maa sisemise vabaduse ja välise iseseisvuse eelduseks oli, et Soomest moodustatakse rahvuslik ja geograafiline üksus, mis Venemaa laienemise ohule vastab omapoolse laienemisega. Aktivistide maailmavaate kohaselt Soome ja Venemaa olid vastandid. Suur-Soome tähendas ühtlasi sama võitlust Nõukogude Venemaa vastu, mida Soomes viidi läbi parempoolsele radikalismile omase suhtumisega koduse proletariaadi vastu pidades seda "viiendaks kolonniks". Aktivistide hõimupoliitikat tunnustasid kõik kodanlikud parteid, eriti aga Põllumeeste Liit. Mida rohkem ametlik Soome muutus piiritagustes küsimustes passiivsemaks, seda rohkem aktivistide hõimupoliitika radikaliseerus.⁸⁹

Aktivistide puhul on kõige õigem rääkida hõimlaste aitamisest. Nad võtsid väga ettevaatliku hoiaku Soome mittesoomekeelsete tegelaste suhtes ning nende usaldamatus ilmnas kõige selgemalt rootsikeelsete endiste Vene armees karjääri teinud ohvitseride puhul. Aktivistid olid Soome iseseisvuse algaastatel need, kelles ilmnas kõige selgemalt 19. sajandil kujunenud fennomaanlik arusaam, mille kohaselt piiritagused soomlased ja karjalased on osa Soome rahvast, ja seetõttu tuli nad päästa. Ka pärast hõimusõdasid olid aktivistid need, kes jätkasid hõimukaaslaste päästmise ideed ning korraldasid põgenike abistamist.

2.6. 1917. aasta sündmused ja kodusõda

Venestamisaktsioonid Soomes olid vähendanud huvi Ida-Karjala vastu. Ka piiri sulgemine tegi tegevuse keerulisemaks. Täielikult koostöö siiski ei katkenud, Soomes saadi informatsiooni Karjalas toimuva kohta ajalehe *Karjalaisten Pakinoita* kaudu. Just sel perioodil muutus Ida-Karjala küsimus kultuuriliselt ja rahvuslikult tasandilt poliitiliseks.⁹⁰ Aktivistid põhjendasid Ida-Karjala liitmist Soomega peamiselt strateegiliste teguritega. Samal arusaamisel olid ka jäägrid. Soome iseseisvumine tähendas, et ainult maa ametlik välispoliitiline juhtkond võis poliitiliselt märkimisväärselt mõjutada Ida-Karjala

⁸⁸ Ahti 1999, lk 125-128

⁸⁹ Ahti 1999, lk 128-129.

⁹⁰ Jääskeläinen 1961, lk 55; Nygård 1978, lk 50.

küsimuse kujunemist. Aktivistide hulka kuuluvad E. Hjelt, R. Erich ja S. Sario esindasid Soomet välisriikides, ennekõike Saksamaal. Inglismaal esindas maad hõimuideesse samuti hästi suhtuv R. Holsti. Niimoodi üritati rahvusvahelistes piirides näidata Ida-Karjala liitmist Soomega maa ametliku välispoliitikana. Aastatel 1917 ja 1918 suhtus siiski Soome valitsus küsimusse kahtlevalt. Selle põhjuseks oli Ida-Karjalas tekkinud rahvuslik liikumine, mis näis olevat väljaspool Soome valitsuse kontrolli ning püüdles vaid oma eesmärkide poole.⁹¹

1917. aasta revolutsioon oli seega olnud pöördeks ka karjalaste tegevuses. Vene türannia oli seal kaotanud oma positsiooni. Karjala Kultuuriselts (*Karjalan Sivistysseura*) tegutses eestvedajana ning karjalased pöördusid Vene ajutise valitsuse poole palvega parandada haridusolusid Ida-Karjalas. Hakati arutlema oma maa tulevikku. Juulis kiitis valgemerekarjalaste esindajate koosolek Uhtuas heaks ettepaneku autonoomse Karjala uuest valitsemisorganisatsioonist. Omaavalitsuse piirideks määrati lõunas Sviri jõgi, idas Äänisjärv, Uikujärv, Uikujõgi ning Valge meri, ja põhjas piki sirget joont Kantalahtist kuni Soome piirini. See plaan luua autonoomne piirkond siiski ebaõnnestus tänu pidevale rahutule olukorrale Venemaal, mis viis välja bolševike revolutsioonini sügisel. Soome võimud üritasid saada Ida-Karjala küsimuse käsitletavaks Brest-Litovski rahunõupidamistele, kuid Ida-Karjala liitmine Soomega ei sobinud sel hetkel Saksa sõjajõudude plaanidega. Venemaa üldine olukord suurendas ka idakarjalaste nõudmisi. Jaanuaris 1918 peeti Uhtuas koosolek, milles otsustati rajada sõltumatu Karjala vabariik. Samaaegselt Poventsas koosolekul Aunuse-Karjalas rahulduti autonoomiaga Vene riigi koosseisus. Ka Valge mere Kemis peeti koosolek, milles aga ei saavutatud üldse mingit kokkulepet.⁹²

Veebruarirevolutsioon Venemaal avas ka Soomes elevatele idakarjalastele täiesti uusi võimalusi tegutseda Karjala heaks. Aleksei Mitro kutsus kokku karjalaste koosoleku. Soomlasi ei kutsutud, et nad keerulises poliitilises olukorras ei satuks ebaeeldivasse olukorda. Koosolek peeti Tampere ning otsustati jätkata Valge mere Karjalaste Liidu (*Vienan Karjalaisten Liitto*) tegevust. Uus poliitiline olukord sundis muutma eesmärke ja liidu tegevus suunati käsitlema kogu Karjalat. Vene ajutine valitsus plaanis kutsuda kokku rahvaste koosoleku, milles igal rahvusel oli lubatud osaleda. Uuendunud selts võttis peaesmärgiks autonoomia saavutamise ja selle teadvustamiseks koostati sel-

⁹¹ Nygård 1978, lk 50-51; Jääskeläinen 1961, lk 70; vt ka Churchill 1970, lk 131.

⁹² Jääskeläinen 1961, lk 74, 82-86; Nygård 1978, lk 51-52; Ruuth 1921, lk 32-33.

gitav kiri, mida levitati Ida-Karjalas 100 000 eksemplarilise lendlehega. Lendlehe keske sõnumina oli nõue, et ka karjalastel peab olema oma valitsus sarnaselt teiste Venemaa rahvastega. Mais asutatud Karjala Kultuuriseltsi tegevuse hulka kuulus juhtnööride, toetuste, rahva palvete kohtlemine ja rahvakeelse kirjanduse väljaandmine. Alates hiliskevadest saatis selts kuus esindajat Ida-Karjalasse, et redigeerida üldist arvamust seltsi programmile sobilikumaks ja teha propagandat. Leiti, et väiksemas rühmas arutamine on palju tõhusam kui lendlehtede levitamine, sest idakarjalaste kirjaoskus oli äärmiselt madal. Reisiraportitest selgus, et Repolas ja Porajärves oldi üldiselt vastuvõtlikumad Soome mõjudele. Samuti ilmnes nendest raportidest, et alates aastast 1917 oli kujunenud Ida-Karjalas kohalikel arusaam, et tegelikult ei ole nad ei soomlased ega ka venelased. See kinnitab hüpoteesi, et ärkamisidee külvamine elanikkonna hulgas oli õnnestunud.⁹³

Pärast Venemaa veebruarirevolutsiooni kuulutas enamasti sotsialistidest koosnev Soome parlament end juulis 1917 kõrgema võimu haldajaks. Kerenski valitsus koos Soome parempoolsete ringkondadega ei tunnistanud seda ning ajas parlamendi laiali. Järgnenud valimistega oktoobris tõusis võimule kodanlus. Veel sügisel 1917 olid Soome kodanlikud ringkonnad valmis sõlmima Venemaaga lepingu, mille alusel maa jääks laiendatud autonoomiaga Venemaa osaks. Kuid pärast oktoobrirevolutsiooni ei olnud Venemaal enam võimul sellist tegutsevat valitsust, mida soomlaste kodanlikud ringkonnad oleks võinud tunnustada. Soome senat kuulutas 4. detsembril 1917 maa iseseisvaks. Iseseisvuse üle otustati parlamendis paar päeva hiljem, ning 100 poolthäälega 188-st kuulutati Soome iseseisvaks. Vastuhääle osakaal oli niivõrd suur sellepärast, et sotsiaaldemokraadid, kes küll ka pooldasid iseseisvust, soovisid seda teostada koostöös venelastega. Soome hakkas taotlema rahvusvahelist tunnustust Saksamaa abil, millega olid suhted loodud aktivistide ja jäägrite poolt. Saksamaa soovitusel esitati palve iseseisvuse tunnustamiseks Vene bolševike valitsusele, mis andis pooldava vastuse 31. detsembril 1917. Soome sai Saksamaalt ka poliitilist tuge: Brest-Litovski rahulepingus 3. märtsil 1918 sätestati punkt, millega Nõukogude Venemaa loobus Soome punaste aitamisest.⁹⁴

Soomlaste rahvuslik lõhenemine kasvas sügisel 1917, kui Venemaal toimus uus võimuvahetus ja järgnes segaduste aeg. Hääletuse tulemus Soome iseseisvuse väljakuulutamisel ei näidanud sugugi ühtsust vaid see oli segaduste keskel tegutsenud väikse

⁹³ Nygård 1978, lk 52-55; Churchill 1970, lk 34-40.

⁹⁴ Vihavainen 2011, lk 112-116; Virtanen 2002, lk 112; vt ka Virrankoski 2009, lk 715-717; Vahtola 2003, lk 256.

tuumrühma taiplikuse, enesemõistmise ja planeerimise tulemus. Ida-Karjala jäi ajutiselt tähelepanu keskpunktist välja kuni aprilli-maini 1918, kui piirkonnast sai sõjaline ja rahvusideoloogiline konfliktikese. Helsingis võtsid võimu sotsialistid ja punakaart. Väike rühm parempoolseid senaatoreid põgenes Vaasasse. Mõlemad osapooled üritasid ideoloogilist ja sõjalist riigipööret toetudes võõramaistele liitlastele ning kuulutasid end ametlikeks vaba rahva esindajateks.⁹⁵

Sügisel olid üle kogu maa spontaanselt tekkinud korraalveüksused, mis nüüd jagunesid kaitseliitudeks ja punakaardideks vastavalt valla kohalikule võimule. 1918 aasta kodusõjas jagas rinne Soome Tampere põhja poolt kaheks – valgete Põhja-Soomeks ja punaste Lõuna-Soomeks. Lõunasse jäi sisuliselt kogu Soome tööstus, suurimad linnad ja suurimad põllumajandusmajandid. Samuti olid seal enamus proletariaadist ning kehviktalupoegadest. Põhjas elasid väiketalunikud, tööstus oli vähene ja linnad väikesed. Lõunas oli rikkus jagunenud väga ebaühtlaselt ja suurem osa elanikest elasid vaesuses. Soome valged alustasid pealetungi vaatamata sellele, et Helsingi punane revolutsiooniline juhtkond kuulutas, et Soome iseseisvus oli ka nende keskseim eesmärk. Esmalt võeti relvad ära Vene garnisonidelt. Et saada põhjanmaalased rünnakule puna-Soome vastu kinnitas valgete sõjaline juhtkond, et eesmärk oli üksnes venelaste ja mõnede nendega liitunud soomlastest reeturite relvituks tegemine. Venemaa poolelt oli Soome punaseid aitas kõigest 1000-2000 meest hoolimata sellest, et 1918. aasta jaanuaris asetses Vene sõjavägi endiselt Soomes.⁹⁶

Soome kodusõda lõppes mais valgete võiduga, millele aitas kaasa Saksa Lääne-mere divisjoni sissetung. Maa puhastati seejärel punastest ja võitjad vangistasid kuni juunini tuhandeid punaseid ja muidu kahtlusalseid, kellest suur osa lasti lihtsalt maha või pandi vangi ilma selge põhjusega. Selle sõja tulemusel ei kujunenud uut riiki vaid sama maa erinevate ideoloogiatega osapooled pörkusid ebaselges sõjaolukorras kokku ning jagasid juba eelnevalt erimeelse rahva kahte vaenlasleeri. Ühtsuse nimel tegutsenud fennomaanide soomluse pilt hägustus. Sündis võitjate valge Soome, milles natsionalistlik üksmeelsus ja identiteet olid vabadussõja võidu loomulik järelnähtus. Võitjad hakkasid

⁹⁵ Loima 2006, lk 197-198.

⁹⁶ Virtanen 2002, lk 111-113; Ylikangas, Heikki. *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtamista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa*. WSOY, Porvoo, 1993, lk 24; Ylikangas, Heikki. *Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäivään*. WSOY. Juva, 1999, lk 196; vt ka Virrankoski 2009, lk 721-741; Vahtola 2003, lk 256-262.

määrama heakskiidetud riigikodakondsust ja rahvuslikku ideoloogiat, mis tugines kohustuslikule üksmeelsusele ja karistustele.⁹⁷

Pärast kodusõja võitu saabus 4. mail 1918 riigihoidja P. E. Svinhufvudi⁽⁹⁸⁾ juhitud Vaasa senat Helsingisse, sellele järgnes koheselt ka Mannerheim ja valgete armee. Algas võitlus kodusõja viljade pärast. Valgete poliitilise juhatuse kolm kesksemat tegelast P. E. Svinhufvud, K. J. Ståhlberg ja Santeri Alkio olid kõik kasvanud üles noorsoomluse tähe all. Lisaks nendele oli Mannerheim, kes aga oli kogu oma täiskasvanud elu veetnud Venemaal. Svinhufvud juhatas vanamoelisi liberaale, kes olid olnud 1905. aastale järgnenud venestamisaktsioonide vastu. Ståhlbergi juhitud sotsiaalliberaalsed demokraadid olid ettevaatlikumad igasugusele Venemaa vastuseisule. Et kindlustada valgete võimu ja likvideerida punane oht, leiti parimaks variandiks kuninga juhitud tugev riik. Mannerheim oli olnud selle vastu, et Svinhufvudi senat oli kutsunud sakslased maale. Tema soovis monarhiat, mis hoopis katkestaks suhted Saksamaaga ning plaanis saata soomlased võitlusse toetamaks Vene valgete pealetungi Petrogradile. Tänu sellele tülile pidas Svinhufvud Mannerheimi "vanaks russi ohvritseriks", kellest oli vaja võimalikult kiiresti lahti saada. Ka rootsikeelne eliit ei usaldanud soomekeelset rahvaosa ning soovis tugevat monarhiat, parlamentarismist loobumist ja hääleõiguse sidumist varalisusega. Parlament valis sügisel 1918 Rootsi riigi aegse valitsemisseaduse alusel Soome kuningaks Hesseni prints Friedrich Karli. Juba novembris aga kaotas Saksamaa sõja ning ühtlasi kukkus Soome kuningriik kokku. Juulis 1919 valiti esimeseks presidendiks Ståhlberg.⁹⁹

2.7. Rünnakud Valge mere Karjalasse

Seoses Venemaa revolutsiooniga ja Soome iseseisvumisega 1917. aastal hakati aktiivselt otsima võimalusi suurendada Soome territooriumi endise autonoomia piiridest välja. Ida-

⁹⁷ Loima 2006, lk 199-204; vt ka Virrankoski 2009, lk 745-752.

⁽⁹⁸⁾ Pehr Evind Svinhufvud ehk „Ukko-Pekka“ (1861-1944) oli eriline Soome riigimees. Olles ise soome-rootslasest aadlik oli ta tulihingeline läänemeresoomlaste hõimuidee ja Suur-Soome propageerija ning Soome iseseisvuse eest võitleja. Ta oli iseseisvuse väljakuulutanud senati esimees, 1918 riigihoidja, 1930-1931 peaminister ning seejärel kuni 1937-ni ka vabariigi president. Svinhufvudi arvates oli Ida-Karjala liitmine Soomega riigi iseseisvuse säilimise suhtes vältimatu. (Niinistö 2005, lk 18.)

⁹⁹ Virtanen 2002, lk 122-126; Vares, Vesa. *Varpuset ja pääskyset. Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*. SKS, Helsinki, 2000, lk 85-92; Hokkanen, Kari. *Kyösti Kallio 1-2*. WSOY, Juva, 1986, lk 283, 288; Vares, Vesa. *Vanhasuomalainen. Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa*. WSOY, Porvoo, 1996, lk 130; vt ka Virrankoski 2009, lk 754-758; Vahtola 2003, lk 262-263.

Karjala küsimus oli päevakorras ka kogu verise kodusõja vältel. Valge Soome relvajõudude ülemjuhataja Mannerheim andis Viiburi lähedal Antreas (tänap. *Kamennogorsk*) 23.02.1918 oma legendaarse päevakäsu, nn mõõgatootuse, milles ta kinnitas, et ei pane oma mõõka tuppe enne, kui „viimanegi Lenini sõdur ja huligaan on välja aetud nii Soomest kui ka Valge mere Karjalast“.¹⁰⁰ Timo Vihavainen on pannud tähele, et Mannerheim kopeeris mõõgatootuse teksti keiser Nikolai II varasemast kõnest.¹⁰¹ Tegelikult mõtles Mannerheim selle lause all nimelt kommunismi kukutamist ja sellel ei olnud palju tegemist hõimuideega. Ta oli ettevaatlik reaalspoliitik, kelle eesmärk oli kinnistada endise autonoomia vundamendile iseseisvunud Soome riigi eksistents. Igasugustesse ohtlikesse hõimuideedesse suhtus ta vägagi tõrjuvalt. Kuigi Ida-Karjala oli Soome prioriteet, vältis ametlik Soome igasugust sekkumist hõimuideoloogiasse ja kogu hõimusõdade sündmustik viidigi seetõttu läbi peamiselt vabatahtlike jõududega.

Vaasa senat ehk selleaegse valge Soome valitsus suhtus Mannerheimist paremini Ida-Karjala vallutusse. Esimeste praktiliste sammudeni jõuti märtsis 1918. Üle piiri Murmanski raudteele oli põgenenud suur hulk soomlastest punakaartlasi, kes seal pidasid plaane uueks rünnakuks. Et kindlustada Soome idapiir, otsustati saata üle piiri kolm võitlejate retkkonda. Eesmärgiks oli tõmmata uus piir liinile Laadoga järv–Sviri jõgi–Äänisjärv–Valge meri ning tõrjuda punased territooriumilt välja. Soomes resideeruvatel idakarjalastel oli keskne roll Ida-Karjala Soomega liitmise propageerimisel. Soome juhtkonnal oli kujunenud idealistlik arusaam, et karjalased ootasid soomlasi kui vabastajaid. Loodeti, et pealetungi alates korraldavad karjalased ülestõusu ning puhastavad ise oma territooriumi bolševikest.¹⁰² 17. märtsil saatsid Joensuu kogunenud karjalased Soome valitsusele abipalvekirja, milles paluti ülemjuhatajat anda luba väeosadele marssiks üle piiri, et ajada minema ”punased röövlikambad”.¹⁰³

Piiri taha oli kogunenud Soome punakaardi põhjarinne, et alustada pealetungi Põhja-Soomes plaaniga katkestada valge armee ühendus Rootsiga. Asutati kaks vabatahtlike rühma: jäägrikapten K. M. Walleniuse juhitud Kuusamo ja Kuolajärvi pataljon ning kolonelleitnant C. W. Malmi retkkond (teda asendas alates juulist jäägrikapten T. Kuisma). Mannerheim andis vabatahtlikele käsu alustada pealetungi. Malmi juhitud 350-

¹⁰⁰ Jääskeläinen 1961, lk 86-87; Niinistö 2005, lk 22, 24; Vahtola 1988, lk 29-30; Vahtola 2003, lk 264.

¹⁰¹ Vihavainen 2011, lk 120. Autori vestlus Helsingi ülikooli professori Timo Vihavaineniga Helsingis 17.10.2013.

¹⁰² Niinistö 2005, lk 22; vt ka Vahtola 1988, lk 35-41; Jääskeläinen 1961, lk 96.

¹⁰³ Karjalaste kiri 17.3.18, SA H1519/12B; Arimo 1985, lk 34.

meheline rühm ületas piiri 15. märtsil 1918. Väeosa liikus Uhtua kaudu edasi Valge mere Kemi linna peale. Osalejatel oli arusaam, et Ida-Karjala liidetakse Soomega, et aidata karjalasi. Mannerheim määras, et juhul kui kohtutakse Antandi väeosadega, tuleb nendesse suhtuda sõbralikult ja võimaluse piires teha inglastele ja prantslastele selgeks, et soomlased olid seal idakarjalaste palvel võitlemas bolševikega.¹⁰⁴

17.-18. märtsil korraldasid Soomega liitumist pooldavad tegelased Uhtuas idakarjalaste komitee koosoleku, milles pandi paika Soomega liitumise tingimused:

- Karjala elanikele antakse Soome kodanikega võrdsed riiklikud õigused.
- Karjalat kui Soome vabariiki liidetud piirkonda valitsetakse majanduslikult erilise piirkonnana.
- Karjala aladelt leiduvad metsad ja veekogud kõikide rikkuste ja maavaradega jäävad alaliseks kohalikele kuuluvaks rahvusomandiks.
- Karjala rahvas ei pea osalema Soome kodusõjas.
- Soome riik annab Karjalale karjalaste poolt heaks kiidetud tingimustel nii suure rahalaenu, et see piisab Karjala territooriumi majanduslike, administratiivsete jne olude parandamiseks...jne.¹⁰⁵

Eelmainitud tingimustest näeme, et idakarjalased kartsid, et nende maa hakkaks tulevikus teenima ainult soomlaste majanduslikke eesmäärke. Samas soovisid nad saada majanduslikku abi Soomest. Sellest võib välja lugeda selget usalduse puudumist.

Vastupidiselt soomlaste idealistlikele ootustele ei liitunud kohalikud karjalased nendega, vaid suhtusid nendesse ükskõikselt või isegi vaenulikult. Veidi hiljem moodustasid ja varustasid inglased Murmanskis Karjala leegioni, millega liitus 1200 karjala meest. Samaaegselt soomlaste eestvedamisel asutatud kohalikesse kaitseliitidesse liitus kõigest 300 meest. Soome valitsus ei osanud Antandi poolt sel ajal veel ohtu karta, kuid inglastel olid selged üldstrateegilised plaanid, mille tulemusel muutus otsustavalt Soome edasine Ida-Karjala poliitika. Ilma kohalike poolehoidu esimene „vabastamisoperatsioon“ ebaõnnestus.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Arimo 1985, lk 36; Niinistö 2005, lk 22-25; Kuussaari, Eero. *Vapaustaistelujen teillä - Sotahistoriallinen katsaus Suomen rajantakaisilla heimoalueilla 1900-luvun alkupuoliskolla käytyihin sotatoimiin*. Loviisan uusi kirjapaino, Loviisa, 1957, lk 65-69; Jääskeläinen 1961, lk 97; vt ka Vahtola 1988, lk 37-41; Nygård 1978, lk 58.

¹⁰⁵ Uhtua koosoleku protokoll, 17.-18.3.1918, UM; Jääskeläinen 1961, lk 98; Vahtola 1988, lk 45; Nygård 1978, lk 58.

¹⁰⁶ Jääskeläinen 1961, lk 99; Niinistö 2005, lk 27-30, 54-55; vt ka Vahtola 1988, lk 96-118.

28. märtsil 1918 läks Kuusamost teele jäägrikapten Walleniuse juhitud 500 mehest koosnev rühm. Erinevalt Malmist ei olnud Wallenius hõimuromantik. Ta leidis, et Ida-Karjala on nii venestunud, et „töö tuli teha täägiga, et tulemused võiksid olla püsivad“¹⁰⁷. Lisaks Walleniuse rühmale alustas samaaegselt reidi ka jäägrileitnant Willamo juhitud 700-meheline rühm. Suurte kaotustega suudeti vallutada Soukelo küla. Seoses edasiste varustamisprobleemidega, väeosas tekkinud mässumeelsusega ning tänu punaste tugevale vastupanule, ei suudetud Valge mere Karjala põhjaosasid enda kätte saada, vaid oldi sunnitud taganema tagasi piirile.¹⁰⁸

Vahetult pärast kodusõja lõppemist ja sõjaliste ressursside vabanemist hakkas Soome peastaap mai lõpus 1918 tegema plaane uueks pealetungiks. Mannerheim soovis pöörata peatähelepanu pigem Petrogradi vallutamisele ja läks valitsusega tülli, mille tulemusel pidi tagasi astuma. Uus valitsus leidis, et Ida-Karjala küsimus on Soome iseseisvuse suhtes möödapääsmatu, kuid vältis liialt avalikku hõimupoliitikat. Põhjuseks oli kartus võimalikust sõjast Inglismaaga, mis oli ka samaaegselt oma väeosad toonud Murmanski-Kantalahti piirkonda, et takistada sakslaste tungi Soome kaudu Jäämerele. Soomes usuti, et kui kuulutada välja kuningriik, mille etteotsa valitakse sakslasest valitseja, võidakse sel teel saada Saksamaa toetus oma Ida-Karjala poliitikale.¹⁰⁹

Juba jaanuaris 1918 oli valitsus esitanud Saksa riigikantslerile, et Brest-Litovski rahunõupidamisel võiks tõstatada esile Soome iseseisvusküsimuse kõrval ka Ida-Karjala ja Petsamo piirkonna liitmise Soomega. Usuti, et Saksamaa toetab Soome eesmärke, kuid tegelikult neil oli plaanis vaid kasutada soomlasi ära, et ajada liitlasväed minema Ida-Karjalast ja Murmanskist. Sel puhul oleks Soome saanud palgaks Ida-Karjala, aga oleks pidanud loovutama Venemaale kompensatsiooniks piirkondi Karjala maakitsusel. Riigihoidja Svinhufvud ja ülemjuhataja kindral Wilkama isegi arutasid Ino piirkonna loovutamise võimalust. Soome valitsus pakkus sakslastele välja ka idee sõjalisest liidust. Saksamaa hoiak aga ei olnud toetav ja Soome juhtkond otsustas loobuda.¹¹⁰

Soomlaste hõimusõjad näisid Londonis sakslaste pürgimusena saada enda kätte Murmansk, millega üritati lõigata läbi Vene valgete ühendus lääneliitlastega. Esimene pealetung Valge mere Karjalasse algas päeval, mis juhuslikult sattus kokku Saksamaa

¹⁰⁷ Niinistö 2005, lk 56.

¹⁰⁸ Niinistö 2005, lk 56-66; vt ka Vahtola 1988, lk 77-96.

¹⁰⁹ Jääskeläinen 1961, lk 121-123; Niinistö 2005, lk 28; vt ka Virrankoski 2009, lk 754-758.

¹¹⁰ Arimo 1985, lk 24; Vahtola 1988, lk 184-185; Jääskeläinen 1961, lk 138-146; vt ka Virrankoski 2009, lk 758-761.

alustatud suurpealetungiga läänerindel. Selle tulemusel muidugi Inglismaa, USA ja Venemaa reageerisid koheselt. Juba aprillis hoiatas Suurbritannia, et pealetung Murmanskile tähendaks Antandi sõjakuulutust Soomele. Saksamaa plaanis kasutada Soomet oma Ida-Euroopa pealetungis ning hiljem teha maast nende poolt juhitud riikide keti põhjapoolseim rõngas. Baltimaades neil oli juba määrav positsioon ning Viiburi ja Narva kaudu oli eesmärk Petrogradi survestada.¹¹¹

Olukord muutus märtsis 1918, kui kirjutati alla Brest-Litovskis rahulepingule ning punane Venemaa astus välja Saksa vastasest sõjategevusest. Saksamaal mõisteti, et rahu on jõus ainult nii kaua kui bolševikud on võimul. Uues olukorras kadus Saksamaal huvi toetada Soome ettevõtmisi Ida-Karjalas ja Petrogradi suunal. Antandi huvid olid aga vastupidised: saada Venemaa tagasi Saksamaa vastase sõja idarindele. Selle nimel nad tegid kõik, et toetada vene valgete vägede edu. Sakslasi pani Antandi tegevus muretsema, kuid kõigest hoolimata ei olnud nad valmis soomlasi aidates kehtivat rahu ohustama.¹¹² Jääskeläinen märgib ära ka, et sakslased kartsid, et Mannerheim oleks tänu endiste keiserlike valitsusringkondade sümpaatiale võinud vastupidi Soome eesmärkidele eelistada hoopis monarhistlikku Venemaad.¹¹³

Augustis 1918 üritati Ida-Karjala liitmist Soomega veel ka diplomaatilisel teel Berliinis peetud nõupidamise käigus Nõukogude Venemaaga. Soome soovis siirdada piiri Ida-Karjalas kaugemale itta, Venemaa soovis aga viia piiri hoopis Viiburi-Käkisalme liinile, et kaitsta paremini Petrogradi. Kummagi poole järeleandmatuse tõttu nõupidamised katkesid.¹¹⁴ Seejärel soovis Mannerheim saada Antandi heakskiitu Ida-Karjala vallutamisele, kuid inglased toetasid endiselt jagamatut Venemaad. Unistus Suur-Soomest jäi ilma suurriikide toetuseta. Seejärel ametlik Soome muutis taktikat ning hakkas nõupidamistel Suurbritanniaga rõhutama karjalaste enesemääramisõigust.¹¹⁵

Kolonelleitnant Malmi loobudes väeosa ülema ülesannetest valiti asemele esimeses pealetungis osalenud jäägrikapten Toivo Kuisma. Kuisma võttis enda käsu alla kümme hõimuideed toetavat jäägrist kaaslast ning moodustas valitsuse tõrjuvast hoiakust hooli-

¹¹¹ Kangaspuro 2000, lk 67-68.

¹¹² Kangaspuro 2000, lk 68; Jääskeläinen 1961, lk 90-91.

¹¹³ Algallikas Saksa välisministeeriumi ilma daatumita kiri nende idapoliitika kohta AA 6380/H55859-64; Jääskeläinen 1961, lk 120.

¹¹⁴ Jääskeläinen 1961, lk 146-151, 157-168; Arimo 1985, lk 24.

¹¹⁵ Kangaspuro 2000, lk 68.

mata ainult riigihoidja Svinhufvudi vaimsel ja majanduslikul toetusel uue värbamisorgani, mida hakati kutsuma Soome vabatahtlike armeeks. Kokku saadi 482 meest.¹¹⁶ Väeosa peajõud olid Uhtuas ja väikesed eelrühmad saadeti mitmele poole häirima vastaste edasiliikumist. Inglaste poolt loodud Murmanski leegion tungis võidukalt peale, eriti tänu kohalike inimeste toetusele, kes informeerisid neid soomlaste asukohtadest. Inglased jagasid kohalikele toiduaineid võites niimoodi nende poolehoidu. Tekkis oht, et üksus piiratakse ümber ja Kuisma andis käsu taganeda. Operatsioon lõppes 2. oktoobril 1918. Ebaõnnestumise peamiseks põhjuseks oli ennekõike Inglismaa korraldatud vastuseis. Sel ajal hõimuidee ei saanud veel Valge mere Karjalas piisavat poolehoidu.¹¹⁷

Suvel 1919 otsustasid nii inglastele toetuvad kui ka Soome põgenenud karjalaste eestvedajad ühiselt kuulutada Karjala Venemaast sõltumatuks ning rajasid Valgemere Karjala ajutise komitee (*Vienan väliaikainen toimikunta*), mille ülesandeks oli korraldada Karjala vabaduspürgimusi. Inglased lahkusid Murmanskist sügisel, kuid loovutasid võimu mitte komiteele vaid valgetele venelastele. Vene valgekaartlased hakkasid korraldama karistusoperatsioone karjalaste küladesse, kuid enamal juhul lõppesid kokkupõrked nende kaotusega. Nii oli aastavahetuseks suurem osa Valge mere Karjalast ajutise komitee võimu all.¹¹⁸

2.8. Repola ja Porajärvi

Mõjutatuna soomlaste tegevusest Valge mere Karjalas otsustas 2.-3. augustil 1918 Põhja-Aunuses asetsev Repola vald liituda Soomega. Repola vallakogu 182 esindajat kuulutasid 31. augustil 1918 piirkonna rahumeelselt Venemaast eraldunuks. Esmalt saadeti piirkonda kaitsma nooremleitnant Walde Sarioni juhitud vabatahtlike väeosa. Repola puhul võttis ka Soome riik ametliku hoiaku ning ülemjuhataja teatas, et „Repola peab seoses oma deklaratsiooniga saama Soomelt sõjalist abi ning seda tuleb kaitsta kui Soome territooriumit“. Seejärel saadeti Repolasse Soome armee regulaarväeosad. Soome üritas teha Repolast eeskuju ülejäänud Karjalale. Piirkonna liitumise taustal ei olnud siiski niivõrd hõimutunnetus vaid pigem kohalikele jagatud viljaabi, sest revolutsiooni ja Vene-

¹¹⁶ Niinistö 2005, lk 34; vt ka Vahtola 1988, lk 245-257, 378-380.

¹¹⁷ Niinistö 2005, lk 44-52; vt ka Vahtola 1988, lk 266-274, 375-378.

¹¹⁸ Kuussaari 1957, lk 125-128; Arimo 1985, lk 37.

maa kodusõja tagajärjel oli kogu Ida-Karjala näljahädas.¹¹⁹ Repola seadis liitumisele rea tingimusi:

- kehtima pidid Soome seadused, kuid majanduslikult pidi see jääma iseseisvaks;
- 40 % põllu- ja metsamaast jaetakse kohalikele talupoegadele, 40 % kohalikele valdadele ja 20 % Soome riigile;
- nõuti teedeparandust ja raudtee ehitamist ühendamiseks piirkonna Murmansk raudteega;
- kooliõpetus pidi toimuma rahvakeeles;
- kohalikud tuli vabastada sõjaväekohustusest 30 aastaks;
- 5000 kg seemnevilja ning mitmete erinevate tuge-de-laenude saamine.¹²⁰

Sellest ilmneb, et kohalike soov liituda Soomega oli puhtalt majanduslik, kiire lahendus väljapääsuks materiaalsest viletsusest.

Aunuse retke käigus võeti ka Repola lõunapoolne naaberpiirkond Porajärvi oma kaitse alla. 6. juunil 1919 otsustas ka Porajärvi liituda Soomega ja rahvakoosolek saatis sinna Repolast kohaliku kaitseliidu rühma¹²¹. Porajärve naabervald Lintujärvi otsustas samuti liituda Soomega, kuid sinna ei olnud sõjaminister enam valmis sõjaväge saatma ning see jäeti venelastele.¹²² Kui veebruaris 1920 vene valged kaotasid bolševikele Murmanskis, hakkasid järelejäänud valgekaartlased põgenema Soome suunas. Tekkis oht, et neid taga ajavad punased ründavad ka Soome kaitsealuseid piirkondi. Valitsus saatis kuu lõpus noodid Nõukogude Venemaa valitsusele ja palus neil mitte tungida Repola-Porajärvi aladele. Venelased ründasid veebruari lõpus ning uuesti märtsi keskel, kuid tulemusteta.¹²³ Ka ümbruskonna külade karjalased asusid relvastatud kaitsele, kuid Soome välisministeerium otsustas, et nendele karjalaste salkadele ei tohi relvastatud abi anda. Seega soomlaste kaitse puudutas kitsalt ainult Repolat ja Porajärvit.¹²⁴

¹¹⁹ Ülemstaabi kirjad nr 1457/16.9.18 ja 1537/19.9.18, SA, OsIa/YE 1918/29; YP kiri nr 396/23.9.18, SA, T20253/29 ja 1608/24.9.18, SA, OsIa/YE 1918/29; Arimo 1985, lk 47; Ruuth 1921, lk 38-39; Niinistö 2005, lk 70-71; vt ka Vahtola 1988, lk 397-416.

¹²⁰ Jääskeläinen 1961, lk 173-174.

¹²¹ Arimo 1985, lk 49; Vahtola 1988, lk 411-413.

¹²² Jääskeläinen 1961, lk 223; Arimo 1985, lk 49.

¹²³ *Valtioneuvoston historia 1917-1966, osa I*. Valtioneuvoston historiatoimikunta, Helsinki, 1975, 296; Arimo 1985, lk 49-50.

¹²⁴ Ülemstaabi kiri nr 609/17.8.20, SE kiri nr 1665/24.8.20, SA, OsIa/SE 1920/50; Arimo 1985, lk 51.

2.9. Petsamo 1918-1920

Petsamo liitmine Soomega tulenes arusaamast, et Soomel on vaieldamatu õigus piirkonnale Jäämere rannas, sest Aleksander II lubas 1864. aastal anda piirkonna kompensatsiooniks Siestarjoki relvatehase loovutatud maa eest Ingerimaa piiril.¹²⁵ Petsamo oli tähtis Soomele ennekõike tagamaks sõltumatuse Läänemere poliitikast.¹²⁶ Eriti tunti huvi Petsamo vastu sealse aastaringselt jäävaba sadama pärast. Suurima takistusena selle territooriumi enda valdusse võtmisel oli Murmanski rannikule maabunud Inglise interventsooniväeosa. Pärast Brest-Litovski vaherahu oli piirkond muutunud inglastele oluliseks takistamiseks sakslaste juurdepääsu Jäämerele. Vaatamata sellele, et Soome kodusõda endiselt jätkus andis Vaasa senat aprilli alguses 1918 loa mitteametliku Petsamo retkonna organiseerimiseks. Selle eesotsa asusid loodusteadlane Thorsten Renvall ja arst Onni Laitinen. Rühma hakati kutsuma „doktorite retkkonnaks“. Riik varustas retkonna salaja ja nõudis, et see moodustatakse vabatahtlikest, et vajadusel Soome võiks hiljem keelduda igasugusest vastutusest.¹²⁷

27. aprillil 1918 ületas 100 mehest koosnev rühm piiri ning jagunes Renvalli juhitud Lapi Jäägrite peaüksuseks ja Laitineni juhitud Lapi Raguunideks. Kohalikud elanikud suhtusid nendesse kahtlevat, sest inglased kartsid, et selle retkkonnaga algab sakslaste pealetung. Inglise ristleja viis punastest soomlastest ja venelastest koosneva väeosa Petsamo lahte, et Renvalli rühm sealt välja tõrjuda. Vaenlane oli nii relvastuse kui ka meeste arvu poolest ülivõimas ja sundis soomlased taganema Norra piirile. Soomest abi ei tulnud, toidumoon oli lõpukorral ja Norra piirivalve käitus vaenulikult vangistades 18 meest. Lõpuks Renvall saatis 5. juulil 1918 Lapi Jäägrite üksuse lajali ja järelejäänud mehed taganesid Soome poolele.¹²⁸

1919. aasta lõpul lahkus liitlaste interventsiooniar mee Põhja-Venemaalt. Soome juhtkond nägi uues jõudude vahekorras võimalust vallutada Petsamo piirkond suurema vastupanuta. Otsustati saata teele uus retkkond, kuid salata selle sõjaline olemus. Ametlikult saadeti väeosa parandama telegraafiliini ja kaitsma telefoniühendust, liiklust Soome

¹²⁵ Valtioneuvoston historia I 1975, lk 200, 274; Arimo 1985, lk 25; Virrankoski 2009, lk 728.

¹²⁶ Arimo 1985, lk 27.

¹²⁷ Niinistö 2005, lk 68-69, 73-75, vt ka Kuussaari, Eero. *Heimosodat 1918 - 1922, taistelu Petsamosta*. Suomen Heimosoturien Liitto, Helsingi, 1939, lk 59-161; Kuussaari 1957, lk 70-71.

¹²⁸ Niinistö 2005, lk 69, 73-75; vt ka Kuussaari 1939, lk 59-161; Kuussaari 1957, lk 71-72.

riigi poolt ehitatud teedel ning tagama korda ja jagama kaitset hävituse ja röövimise eest. Vene valgekaartlastesse tuli suhtuda sõbralikult ning olla valmis punaste võimalikeks rünnakuteks.¹²⁹

28. jaanuaril 1920 ületas 60-meheline K. M. Walleniuse juhitud rühm piiri. Hiljem lisandus rühmale 99-meheline väeosa. Selline meeste hulk ei olnud Petsamo suuruse territooriumi haldamiseks sugugi piisav. Kohalikud kalamehed hakkasid moodustama punakaarte, millega soomlased üritasid leplikult kokku mängida. Kuid saades teada, et bolševikud plaanisid pealetungi põhja suunas tehti see kohalik punakaart relvituks. Soome valitsus oli lõpuks moodustanud Walleniuse abiks 500 mehest koosneva väeosa, kuid see asetses 1000 km kaugusel ning ei olnud piisavalt aega kohalejõudmiseks enne punaseid. Nii otsustati 22. märtsil 1920 kiiruga alustada taganemist. Samal päeval saabusidki punased kahe laevaga Petsamo lahte. Enne Soome piiri toimus Salmijärvel veel lahing, kui punakaartlased üritasid väeosa ümber piirata.¹³⁰

Teise Petsamo reidi käigus ilmnas Soome sõjalise juhtkonna võimetus jagada vastutust: sõjaväe juhataja kindral Wilkama andis jäägripataljonile käsu tegutsemiseks, kuid samaaegselt peastaap oli väeosa saatmise vastu. Probleem lahendati riiginõukogu otsusega, milles määrati, et reid allub poliitilistes küsimustes välisministeeriumile ja sõjalistes küsimustes jäägribrigaadi juhatajale. Sõjaväe juhatajale aga ei teatatud sellest otsusest.¹³¹ See tekitas olukorra, kus sõjaminister Berg, sõjaväe juht Wilkama ja välisminister Holsti jagasid teineteistele vastandlikke käsked tekitades segadust ja nii nõrgestades eeldusi reidi õnnestumiseks.¹³²

2.10. Soome vabatahtlikud Eesti vabadussõjas

Soomes vaadeldakse Eesti vabadussõda enesestmõistetava osana Soome hõimusõdadest. Seda see kindlasti Soome vabatahtlike osas ka oli. Vene impeeriumist lahku lööv Eesti kuulutas end iseseisvaks 24. veebruaril 1918. Kohe langes Eesti territoorium aga Saksa okupatsiooni alla, mis lõppes alles I maailmasõja kaotusega novembris 1918. Punaarmee plaanis vallutada Eesti territooriumi koheselt pärast sakslaste lahkumist ja enne kui

¹²⁹ SM kiri nr 325 ja 328/20.12.19, SA, K/PIM 1918-37 Hd1; Arimo 1985, lk 27; Niinistö 2005, lk 76.

¹³⁰ Niinistö 2005, lk 78-81; Kuussaari 1939, lk 271-324.

¹³¹ Välisministeeriumi kiri nr 899/28.1.20, SA, K/Plmin 1918-37 F12; Arimo 1985, lk 29.

¹³² Arimo 1985, lk 29-31.

eestlased jõuaksid ise organiseeruda. Petrogradis kuulutas Trotski: „Meil tuleb tungida kiiluna sakslaste järel piirimaadesse, et takistada kohalike valitsuste sündimine! Tallinn, Riia, Liibau peavad saama meie omaks!“. Eesti valitsus tegi ettevalmistusi kaitseks pealetungivate vaenlaste vastu hoolimata sellest, et iseseisvuse kaitsmine ei saanud palju poolehoidu eestlaste hulgas, kes olid viimaste aegade suurte kannatuste tõttu kaotanud usu oma jõusse ja võimalustesse.¹³³

Alguses bolševike pealetung oli edukas – nad said enda kätte kogu Eesti ida- ja suurema osa lõunaosast, ning aasta lõpus olid juba ainult 30 kilomeetri kaugusel Tallinnast. Põhjamaad keeldusid aitamast. Abi leidis Inglismaalt, mis saatis 12 laevast koosneva kergristlejate eskaadri Tallinna lahte, et takistada punaarmee pealetungi merelt. Ka Soomes nähti võimalik negatiivne Eesti areng ohtlikuks oma iseseisvusele. 25. novembril 1918 esines Soome riigihoidja Svinhufvud valitsusele ettepanekuga saata abivägesid Eestisse. Valitsus siiski ei olnud nõus saatma sõjaväge eestlastele appi, see-eest aga anti veel enne aasta lõppu 5000 vintpüssi ning ka rahalisi laene.¹³⁴

Rahva üldine hoiak Soomes oli aga väga Eestit toetav ja nii otsustati asutada detsembri lõpus eraviisiline Eesti Abistamise Peakomitee (*Viron Avustamisen Päätoimikunta*), mille tegevuses osalesid kõik parteid peale sotsiaaldemokraatide. Uus riigihoidja Mannerheim andis loa hakata värbama vabatahtlike liitumaks Eesti armeesse.¹³⁵ Tal oli selleks kolm põhjust: Eesti puhastamine bolševikest oleks sobiv manifest Inglismaale Soome uuest Antandi-meelsest välispoliitilisest oriendatsioonist; Soomele sõbralik valitsus Eestis vastas Soome arusaama strateegiliselt ohutu välispiiri loomisest Venemaaga; ning Eesti oleks väärtuslik baas plaanitavale rahvusvahelisele pealetungile punase Petrogradi vallutamisel.¹³⁶ Aktivistide panus oli väga oluline Eesti Abistamise Peakomitee otsustes; neil oli peamine vastutus sõjaliste küsimuste organiseerimisel ja värbamisel. Eesti aitamine tõstatas ühtlasi jõudsalt hõimurahvuslikku innustust.¹³⁷

¹³³ Helanen, Vilho. *Suomalaiset Viron vapaussodassa*. Kustannusosakeyhtiö Kirja, Helsingi, 1921, lk 59.

¹³⁴ Niinistö 2005, lk 86, 88; Heinämäki, Jaakko. *Hans Kalm. Vapaussoturi ja vaihtoehtolääkäri*. Minerva Kustannus, Helsingi, 2007, lk 103-106; vt ka Harjula, Mirko. *Viro 1914-1922*. SKS, Helsingi, 2009, lk 133-137.

¹³⁵ Niinistö 2005, lk 88-90.

¹³⁶ Kangaspuro 2000, lk 70.

¹³⁷ Ahti 1999, lk 129.

Loodav väeosa jagati kahte osasse: esimest käsutas rootslasest major Martin Ekström, teist eestlasest kolonelleitnant Hans Kalm⁽¹³⁸⁾. Väeosade kõrgemaks ülemjuhatajaks määras Mannerheim kindralmajor Martin Wetzeri. Värbamine sujus oodatust paremini, kokku saadi umbes 3700 sõdurit ja 300 abikomitee ja varbamispunktides töötanud. Vabatahtlike keskmine vanus oli kõigest 21 aastat, noorimad kõigest 13-14-aastased.¹³⁹

Esimestena saabusid 30. detsembril 1918 Tallinna 1. Soome vabatahtlike pataljon – 1100 major Ekströmi meest. Soomlaste kiire tegutsemine tõstis eestlaste võitlusvaimu. Soomlaste abi oli märkimisväärne ka meeste hulga suhtes, sest Eesti regulaarmees oli sel ajal ainult umbes 7000 sõdurit. Pataljon osales lahingutegevuses juba 8. jaanuaril. Vastaspoolel võitles ka palju Soome punaseid põgenikke. Soomlaste osalus Vabadussõjas sai legendaarsed raamid ja rahva suus liialdati nende tegusid rohkesti. Vabastatud linnades nägid sõdurid punases terroris tapetud tsiviilisikute laipu, mille tõttu hakati vangistatud punaarmee lasi kohtlema karmilt, kättesaadud punased soomlased lasti kohe selt maha. 12. jaanuaril vabastati Rakvere, 17. jaanuaril osales 500 soomlast Udria lahe dessandis sundides punaarmee taganema ja 18. jaanuaril vabastati juba Narva. Selline kiire pealetung sai venelased põgenema hoolimata sellest, et neil oli märgatav arvuline ülekaal. Laidoner soovis viia rinde kuni Jamburgini (*Kingisepp*), kuid kindral Wetzer otsustas, et soomlasi ei kasutata väljaspool Eesti rahvuslikke piire. Soome 1. vabatahtlike pataljon lahkus Eestist märtsi lõpus. Ekströmi rühmast sai Eestis surma 31 meest.¹⁴⁰

Samaaegselt tegutses Soomes vabatahtlike värbamisega kolonelleitnant Kalm, kellele anti luba värvata mehi 1000-mehelise rügemendi jaoks, kuid soovi avaldas 2300

⁽¹³⁸⁾ Hans Kalm (1889-1981) sündis Viljandimaal Kotsama külas talupojaperre. Enne I maailmasõda õppis ta Soomes Päivölä ja Mustiala põllumajanduskoolides. Sõja alates võeti ta Vene sõjaväkke ja sai 1915 nooremleitnandi auastme. Revolutsiooni käigus 1917 põgenes ta Soome. Soome kodusõjas võitles ta valgete poolel Põhja-Hämes, kus tema pataljon sai hüüdnime Kuhmoiste kuradid. Ta tegutses väga omapäiselt tihti ülemuste käskudest välja tegemata, näiteks kohtus tema pataljon esimesena tulles põhjast läbi punaste rinde Lõuna-Soome vallanud Saksa vägedega, mis au oli plaanitud jätta rootslastest vabatahtlike bigaadile. Oma julge sõjalise tegevusega sai ta Soome kolmanda klassi vabaduseristi ja Saksa teise klassi raudristi kavaleriks. Pärast Eesti vabadussõja sündmusi soovis ta osaleda ka Aunuse ekspeditsioonis, kuid sinna teda ei hoolitud. Seejärel ta loobus sõjaväelase karjäärist ning 1922 kolis New Yorki ja koolitas end arstiks. Edasine elu viis teda nii Rootsi, Ühendriikidesse ja Mehhikosse. 1957 kolis ta tagasi Soome ja asus arstina tööle Raumas. (Niinistö 2005, lk 112-115; Heinämäki 2007, lk 11-13.)

¹³⁹ Niinistö 2005, lk 90-92; vt ka Helanen 1921, lk 113-115; Kalm, Hans. *Pohjan poikain retki*. WSOY, Porvoo, 1921, lk 17-23; Zetterberg, Seppo. *Suomi ja Viro 1917-1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltiolitiikan alkuun*. Historiallisia Tutkimuksia 102, Forssa, 1977, lk 155-165; Heinämäki 2007, lk 106-114; Harjula 2009, lk 175-176.

¹⁴⁰ Niinistö 2005, lk 93-106; vt ka Helanen 1921, lk 263-299; Heinämäki 2007, lk 122-131; Harjula 2009, lk 141-146.

meest. Rügemendi nimeks sai Pohjan Pojat (Põhja Poisid) ning tunnuseks embleem jääkaru peaga. Rügement koosnest kahest jalaväepataljonist ning väikesest kahurväest. Kalm valis oma rügemendi ohvitserideks peamiselt Saksamaal koolituse saanud jäägrid. Kalm sai ise Eesti armee koloneli auastme. Esimese pataljoni juhatajaks valis ta jäägrist leitnandi Erkki Hannula ja teise juhiks jäägrist kapteni Gustaf Svinhufvudi. Rügement ületas mere 12. jaanuaril 1919 ja siirdus 27. jaanuaril Tartusse, mille Eesti väed olid kuu keskel vabastanud. Kolonel Kalm juhatas soomlaste lisaks ka Kuperjanovi pataljoni. Kogu lõunarinde juhatajaks nimetas Laidoner kindralmajor Wetzert. Suund võeti Valga ja Võru peale. Esimene raskeim lahing toimus Paju mõisa juures 31. jaanuaril 1919, kus vastas seisis 500-600 meheline Läti kütipataljon. Lõpuks vallutati mõis käsivõitluses suurte ohvritega – langenud soomlasi oli 28 ja haavatuid 39. Vastavalt Kalmi käsule mitte võtta vange lasti pärast lahingut maha 50 punakaartlast, kogemata hukkasid soomlased ka 12 kohalikku lahingu eest peitupugenud mõisatöölisi. Järgmisel päeval võtsid Pohjan Pojat enda valdusse Valga linna, kuhu jäädiski reservi.¹⁴¹

Laidoner plaanis viia lõunarinde Läti poolele Marienburgi (*Aluksne*) raudtee ristumiskohani, millele Wetzert oli esialgu vastu. Kalmi palvel oli ta siiski nõus piiratud pealetungiga Koikküla ümbrusse. Vaatamata edasisele korraldusele jääda Koikkülasse otsustas Kalm 16. veebruaril jätkata pealetungi Põhja-Läti. Kalmil õnnestus alustada rünnakut väites, et vaenlane olla Marienburgi ladustanud palju varustust, millest soomlastel puudus oli. Marienburgi lahing toimus edukalt 21. veebruaril, mille järgselt selles sõjas juba tavaks saanud vangid ja haavatud vaenlased hukati. Rünnaku käigus hukkus 18 soomlast ja haavata sai 23 sõdurit. Pärast rünnakut selgus, et loodetud sõjasaak jäi üpris kesiseks. Hiljem tekitasid suured kaotused ja mõtetu Marienburgi rünnak Soomes kuulujutte häbi-väärsest „Marienburgi röövimisest“. Rügement siirdus tagasi Valka 26. veebruaril 1919 loovutades asula Eesti vägedele. Soomlaste sõjaindustus pärast seda, kui nädal hiljem Eesti väed lahkusid Marienburgist ning kogu rünnak ja sellega seotud ohvid tundusid mõtetuna. Lõunarinde ülem Wetzert veetis samal ajal Tartus suhteliselt laia elu ja sõbrunes baltisakslastega, mis tekitas eestlaste hulgas kõhklusid. Laidoner otsustas ta tagandada ning asendada Kalmiga. Soome sõdurite elu Valgas oli täis tüdimust ja pettumust ning

¹⁴¹ Niinistö 2005, lk 107-120; vt ka Helanen 1921, lk 367-395; Kalm 1921, lk 36-77; Heinämäki 2007, lk 117-122, 131-154; Harjula 2009, lk 147-150.

seda leevendati rikkaliku joomisega. Niinistö kirjeldab, et esines ka kokkupõrkeid kohalikega, mille käigus üks soomlasest sõdur isegi läbi peksti ja maha lasti.¹⁴²

Märtsi alguses alustas Punaarmee pealetungi Setumaal ja Pohjan Pojat saadeti kuu keskel rindele. Petseri rindel hakkas aga soomlaste vastuseis võtma juba mässu vorme ning motivatsioon oli kadunud. Rügement naases tagasi Valka oma viimasest võitlusest 29. märtsil.¹⁴³ Niinistö kirjeldab, et soome ja eesti sõdurite vahelised suhted olid muutunud nii halvaks, et Valgast lahkudes väeosa rongi peale minekut pandi valvama relvastatud Eesti väeosa. Ka Tallinnas oli suhtumine väga tõrjuv ja saatjaid vähe.¹⁴⁴ Helanen kirjeldab ka soomlaste tüdimust ja rindelt loata lahkumist ning Soome üldsuse pahameelt seoses Setumaa venelike külade vallutamisega, kuid mitte otseselt soomlaste ja eestlaste vahelist tüli. Vastupidiselt kirjeldab ta raamatu lõpus, kuidas soomlased hoopis auavaldustega Tallinnast lahkusid.¹⁴⁵ Sarnaselt Helaneniga kirjeldab sündmustes osalenud Kalm soomlaste lahkumist Tallinnast, eriti tuues esile langenute piduliku kojusaatmise.¹⁴⁶ Suurem osa soomlastest lahkus Eestist aprilli alguses, kohale jäi vaid paarsada meest, kes osalesid mai alguses veel lahingutes Mustjõe rindel. Kokku hukkus Pohjan Pojat rügemendis 116 meest. Eesti vabadussõda lõppes 2. veebruaril 1920 Tartu rahuga.¹⁴⁷

Seoses ohuga, et sakslased ja Landesveer võivad tungida Eesti territooriumile palus Eesti valitsus suve alguses 1919 veel kord Soomelt abi. Sedapuhku lükkas Soome valitsus 7. juunil 1919 abipalve tagasi vastavalt Mannerheimi seisukohale.¹⁴⁸ Seekord olid eestlaste vastas Soome liitlased. Soomes varem Saksa vägesid juhtinud kindral Rüdiger von der Goltz tegi Hans Kalmile ettepaneku asuda Rauddeviisi ja Landesveeri ridadesse võitluseks Kuramaal, kuid Kalm keeldus, sest nägi neis vaenlasi Eesti vabariigile.¹⁴⁹

Eestist kujuneski Soome hõimusõdade püsivaim saavutus, sest kahekümneks aastaks suudeti saavutada soomlaste abiga Eesti iseseisvus. Võttes arvesse soomlaste osakaalu Vabadussõjas võime tõstatada küsimuse, et ilma Soome vabatahtlike osaluseta

¹⁴² Niinistö 2005, lk 122-136; vt ka Helanen 1921, lk 410-413, 421-460, 470-483; Kalm 1921, lk 102-152; Heinämäki 2007, lk 157-191.

¹⁴³ Niinistö 2005, lk 137-139; Heinämäki 2007, lk 191-197.

¹⁴⁴ Niinistö 2005, lk 140.

¹⁴⁵ Helanen 1921, lk 508-582.

¹⁴⁶ Kalm 1921, lk 302-305.

¹⁴⁷ Niinistö 2005, lk 144; Heinämäki 2007, lk 218-219.

¹⁴⁸ Ülemstaabi kiri nr 1080/7.6.19. SA K/YE 1919/43; Arimo 1985, lk 24.

¹⁴⁹ Kalm 1921, lk 294-295; Heinämäki 2007, lk 216-218.

ja kiire reageerimiseta oleks Eesti iseseivustootlused võinud jääda vägagi lühiajaliseks. Soomes nähakse seda hõimusõdade võiduna. Eesti iseseisvumine tekitas reaalse poliitilise üksuse uues Euroopas, mis funktsioneeris piisavalt kaua ning moodustus õigustuseks eestlaste edasistel nõudmistel omariiklusele ka pärast II maailmasõda.

2.11. Pealetung Aunuse Karjalas

Talvel 1918-1919 saabus Aunuse Karjalast Soome palju põgenikke ja saadeti abipalveid võitluseks bolševikega. Punaarmee mobiliseeris mehi ja võttis vägisi toiduaineid. Soomes leiti, et 1919. aasta alguses seoses bolševike ridades valitseva korralagedusega, oli Soomel sobiv aeg alustada rünnakut põhjast. Lõunast tungisid peale Denikini ja idast Koltšaki valgekaartlaste armeed ning Eesti oli edukas läänesuunal. Usuti, et Nõukogude Venemaa on kukkumas kokku ja juhul, kui soomlastel oleks selles keskne roll võimaldaks see Ida-Karjala liitmise Soomega.¹⁵⁰

Mannerheim leidis, et oli saanud sobiv aeg Petrogradi vallutamiseks, kuid valitsus keeldus koostööst Vene valgete kindralite ja Antandiga niikaua kui need ei andnud Soome iseseisvusele tagatist. Nii otsustas valitsus hoopis Aunuse programmi kasuks, et pärast selle vallutamise sundida Vene valget valitsust tunnustama Ida-Karjala Soome osaks. Mannerheimi plaanis takistada Aunuse kaudu vene valgete koostööd inglastega ning nende positsiooni tugevnemist, sest selle õnnestumine oleks lõpetanud igasugused Soome võimalused idalaienemisele. Peale Aunust plaanis ta vallutada Petrogradi ning sundida vene valgeid tunnustama Soome iseseisvust ja Ida-Karjala kuuluvust vastavalt moodustunud olukorrale.¹⁵¹ Ka aktivistid pooldasid Petrogradi rünnakut, kuid erinevalt Mannerheimist, ei võidud seda mingil juhul viia läbi koos vene valgekaartlastega, vaid see pidi toimuma üksnes aktivistide ja Soome tingimustel¹⁵².

Ülesanne anti jäägrimajoritele Gunnar von Herzenile ja Paavo Talvelale ning jäägrikapten Ragnar Nordströmile. Leiti, et Ida-Karjala liitmine Soomega on Soome riigi ohutuse seisukohalt keskne ülesanne. Ühtlasi mõisteti selle sammu majanduslik tähtsus Soomele. Kokku tegutses rünnaku juhtkonnas 132 jäägriit ning seda hakati kutsuma

¹⁵⁰ Niinistö 2005, lk 148; vt ka Vahtola, Jouko. *Nuorukaisten sota. Suomen sotaretki Aunukseen 1919*. Otava, 1997, lk 17-36; Kangaspuro 2000, lk 70-71; Jääskeläinen 1961, lk 209.

¹⁵¹ Kangaspuro 2000, lk 68-72.

¹⁵² Ahti 1999, lk 132.

jäägrite sõjakäiguks. Asutati Aunuse komitee (*Aunuksen hoitokunta*), mis peatselt muutis nime Karjala komiteeks (*Karjalan komitea*). Komitee asus värbama mehi ning mõjutama riigivõimu. Mannerheim kinnitas väeosa tugevuseks tuhat meest. Eesmärgiks oli vallutada vabatahtlikega kiiresti territoorium kuni Sviri jõeni, õhutada kohalikud ülestõusule ning korraldada rahvakoosolek, mis otsustaks Aunuse liitumisest Soomega. Seejärel aga võtta piirkond Soome regulaarmee kaitse alla. Soome valitsus oli ettevaatlik kartes Inglismaa reaktsiooni ning toonitas, et selle rünnaku eesmärk oli karjalaste aitamine võitluses bolševikega, mitte aga Soome imperialistlikud püüdlused. Pealetungi suhtusid tõrjuvalt järjekordselt Soome sotsialistlikud ja rootslasparteid.¹⁵³

Soome üldstaap suhtus interventsiooni algusest peale negatiivselt. Pealetungi esmasena sihina peeti punast Petrogradi, mille vallutamisel oletati, et Ida-Karjala langeb ilma võitluseta Soomele. Sarnaselt Mannerheimile ka üldstaabi juhataja Hannes Ignatius arvas, et Petrogradis ei lahendataks mitte ainult Ida-Karjala, vaid ühtlasi Eesti ja isegi Soome küsimused. Ta leidis, et ainsa võimalusena bolševismi kukutamiseks ja rahu saamiseks oli Petrogradi vallutus ja Kronstadtis oleva laevastiku hävitamine. Seetõttu Mannerheim seadis eesmärgiks siduda Ida-Karjala ja Petrogradi projektid omavahel. Aunuses nägi ta Petrogradi poliitika vahelüli ja rahva võitlusvaimu tõstatajat. Valitsuse hoiak Petrogradi pealetungile oli aga keelduv. Teisalt tekitas raskusi ka valgete venelaste keelduv suhtumine Soome iseseisvusse ning Antandi kahtlused soomlaste tegevuse eesmärkide kohta Vene küsimuse tuleva lahenduse osas. Mannerheimi suhtumine Aunuse operatsiooni tähendas tema väheste kuid mõjuka koostöö algust aktivistidega. Aktivistid kahtlustasid siiski kogu aeg nii Mannerheimi kui ka välisminister Enckelli, kes mõlemad suhtusid Vene valgetesse heatahtlikult. Aktivistid suhtusid kõikidesse Vene kodusõja osapooltesse ühtviisi negatiivselt. Nad pidasid Soomes tegutsevaid Vene kontr-revolutsioonilisi organisatsioone maa iseseisvusele ohtlikena, sest nägid, et nende eesmärgiks oli Vene impeeriumi taasrajamine võimalikult täiuslikuna.¹⁵⁴

Märtsi lõpus algasid Vieljärvel aunuslaste rahutused, peamiselt toiduainete puuduse tõttu. Asi esitati Soomes rahvaülestõusuna. Soome valitsusele antud informatsioon oli teadlikult paisutatud, et saada valitsuse heakskiit sõjaliseks vahelesekkumisele. Manner-

¹⁵³ Niinistö 2005, lk 150-152; vt ka Vahtola 1997, lk 36-56; Laakso, Markus. *Aunuksen retken valmistelut 1918-19*.

Helsingi ülikooli magistratöö, Helsingi, 1997, lk 5-43; Jääskeläinen 1961, lk 210-211.

¹⁵⁴ Ahti 1999, lk 136-138; Jääskeläinen 1961, lk 212.

heim ei pooldanud sel ajal nn "suurt programmi", mille tulemusel Aunus oleks vallutatud regulaarvägedega, sest see oleks võinud tähendada Soome ja Nõukogude Venemaa vahelist otsest sõda. Valitsuses tekkis kahtlus aktivistide ja Ida-Karjala komitee tegevuse eesmärkide kohta. Peaminister oli saanud enda kätte aktivistide kirja, millest ilmnnes, et nad plaanisid interventsiooni läbiviimist ka sel juhul, kui valitsus suhtuks rünnakusse keelduvalt. Plaan oli tungida "märkamatu" võimalikult kaugele Aunuse sisemaadele ning seejärel alustada Soomes avalikku kampaaniat oletades, et saades rahva toetuse, ei võinud neid miski võim enam takistada.¹⁵⁵

Valitsus nimetas Ida-Karjalast vastutavaks portfelita ministriks maaliidu rahvasaadiku Mikko Luopajarvi, kes pidi hakkama tegelema vallutatud territooriumite haldamisega. Vabatahtlike varrukale kinnitati valge lint tähtedega A.V.A., mis tähendasid Aunuse Vabatahtlikku Armeed (*Aunuksen Vapaaehtoinen Armeija*). Soome peastaap määras rünnakule ülemjuhataks esialgu kolonel Tunzelman von Adlerflugi, kes juba aprilli keskpaigas vahetus jäägrikolonelleitnant Ero Gadolini vastu. Vahetus tekitas konflikti rünnakut läbi viivate von Herzeni, Talvela ja Nordströmiga. Vabatahtlikud kogunesid Sortavalasse, kus rühmaga liitusid ka Pohjanmaalt oma rühma kogunud jäägriveebel Antti Isotalo ning Eestist tagasi pöördunud nooremleitnant Erkki Hannula oma endistest Pohjan Pojat liikmetest koosneva rühmaga. Kokku saadi umbes 4500 meest, millest rindel oli korraga kuni 3000 meest. Suurem osa osalejatest olid 16-20 aastased ja retkkonda hakati kutsuma noorukite sõjaks. Lisaks osales pealetungis üle 2000 aunukslase.¹⁵⁶

18. aprillil 1919 läks esimene kaugpatrull teele üle jäätunud Laadoga. Patrulli ülesanne oli lõigata läbi üle Sviri jõe kulgev Murmanski raudtee, kuid see plaan ebaõnnestus. Kaks päeva hiljem algas peamine rünnak, mis jagunes kaheks – põhjatiib suundus Petroskoi peale ning lõunatiib Sviri piirkonda. Isotalo rühm suusatas üle Laadoga jää peaaegu Sviri jõeni välja ja tegi üllatusrünnaku kaugel punaste tagalas Pisi külas. Aunuse linn alistus 23. aprillil ilma vastupanuta. Vastaspoleel sõdis ka kodusõja ajal põgenenud kuni 10 000 punast soomlast ja nendest oli moodustatud punaarmee kolm soome jalaväerügementi. Kättesaadud soomlastest või aunukslastest bolševikud lasti kodumaa reeturitena kohapeal maha. Soomlased üritasid uuesti lõigata Murmanski raudteed läbi

¹⁵⁵ Ahti 1999, lk 130-135.

¹⁵⁶ Ahti, Martti. *Salaliiton ääri viivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918-1919*. Weilin+Göös, Espoo, 1987, lk 122-125; Vahtola 1997, lk 56-85; Laakso 1997, lk 43-85; Niinistö 2005, lk 153, 156-157.

strateegiliselt tähtsa Lotinapelto linna juures, kuid ka see ei õnnestunud. Pealetungi juhtimist segas ülemjuhataja Gadolini ja von Herzeni vaheline erimeelsus ning peastaap määras uueks ülemjuhatajaks Aarne Sihvo. Murmanski raudtee kaudu transportisid bolševikud uusi mehi ja alustasid vastupealetungi. Selle tulemusena kaotati juba 4. mail Aunuse linn. Vaatamata vaenlase suuremale hulgale, oli nende motivatsioon nõrk. Kohalikud elanikud suhtusid soomlastesse enamasti sõbralikult. Rindejoon stabiliseerus mingiks ajaks Tuulosjõe. Kuid kui vabatahtlike kokkulepitud kahekuine teenistusaeg hakkas läbi saama, hakkas ka sõdurite hulk kiiresti vähenema.¹⁵⁷

Soome peastaap andis käsu, et Petroskoi tuleb vallutada võimalikult kiiresti, et inglased ja vene valgete väeosad seda esimesena ei teeks. von Herzen aga arvas, et lähendus tuleb leida Lotinapelto suunast ning viis peastaabi keelust hoolimata oma rügemendi pealetungile kaks korda tugevama vaenlase vastu. 27. juunil toimus rindel murrang – punaarmee ründas Laadogalt laevadega soomlaste tagalas asuvat Vitelet (*Vidlitsa*) ning pommitas takistamatult soomlaste positsioone. Vitele operatsiooni juhtis Lenini lähikonda kuulunud soomlasest punaohvitser Eino Rahja. Sündmust on nimetatud Vitele katastroofiks. Seejärel tegid nad tugeva dessandi randa, mille tulemusel soomlased olid sunnitud kiiruga taganema üle piiri. Soome valitsus otsustas tagasi tõmbuda kartes täiemõõdulist sõda Nõukogude Venemaaga ning ühtlasi Inglismaa reaktsiooni. Selle otsuse põhjal alustas ka juba Petroskoi lähisteles pääsenud rünnaku põhjatiib taganemist. Vägede hooldus ebaõnnestus ja kadus igasugune distsipliin. Rügemendi juhtivad ohvitserid astusid tagasi 5. juulil 1919. Ida-Karjalasse jäi endiselt jäägriveebel Isotalo oma meestega Rajakontu külla ning kokkupõrked jätkusid veel kogu sügise. Karjala retkkond saadeti ametlikult laiali 15. jaanuaril 1920 ning viimased soome ja aunuse hõimusõdurid lahkusid Rajakontu külast 11. märtsil 1920.¹⁵⁸

Märtsis toimunud parlamendivalimistel võitsid sotsiaaldemokraadid ja keskparteid. See andis aluse tulevasele poliitilisele suunamuutusele. Ebaõnnestunud Mannerheimi lahkumine riigihoidja kohalt Aunuse sündmuste tõttu oli aktivistide jaoks kaotus, sest nüüd nende tegevus komplitseerus. USA ja Inglismaa tunnustus Soome iseseisvusele mai alguses 1920 vähendas ühtlasi võimalusi saada Petrogradi vallutamiseks sisepoliitilist toetust, sest juba tunnustuse saanud iseseisvust ei tahetud enam ohustada. Teisalt Vene

¹⁵⁷ Niinistö 2005, lk 159-171; vt ka Vahtola 1997, lk 168-292, 331-346; Jääskeläinen 1961, lk 219-220.

¹⁵⁸ Vahtola 1997, lk 292-496; Niinistö 2005, lk 176-183; Jääskeläinen 1961, lk 220-221.

valgete suhtumine Soome iseseisvusse ei muutunud. Pariisis resideeruv Vene poliitiline konsultatiivnõukogu esitas protesti Soome iseseisvuse tunnustamise kohta ja teatas, et seda võidakse käsitleda ainult kui ajutist lahendust. Antant soovitas soomlastele koostööd Vene valgetega ja hoiatas igasuguste omaalgatuslike sõjaretkede korraldamise eest.¹⁵⁹

Pealetung Aunusele oli hõimusõdadest suurim. See viidi läbi hõimuideest innustunud aktivistide ja jäägrite poolt vabatahtlike jõududega, kuid Soome riigi vastutusel ja finantseerimisel. See ebaõnnestus peamiselt sellepärast, et pealetung viidi läbi liiga väheste meeste hulgaga, kelle sõjaline ettevalmistus oli ühtlasi mittepiisav. Oma osa oli ka ohvitseride hulljulges käitumises. Kui Soome regulaarmee oleks järgnenud vabatahtlikele vallatud territooriumile, oleks lõpptulemus võimalikult olnud erinev. Vaatamata Aunuse elanike suhteliselt sõbralikule suhtumisele soomlastesse ei olnud nad siiski valmis soomlasi oma meestega toetama. Hukkunuid oli 330-400 meest.¹⁶⁰

2.12. Ingerimaa

Üldjuhul vene ajaloouurimuses ei käsitleta Ingerimaa sündmusi erilise sõja või rahvusliku vastuhakuna, vaid vaadeldakse kui osa laiemast Venemaal toimunud talupoegade mässude sarjast, mis süttisid pea kõikjal üle kogu endise impeeriumi. Ingerimaad ei vaadeldud üldjuhul ka Soomes sama moodi Suur-Soome osaks nagu Ida-Karjalat. Sealsete soomlaste aitamist tunnetati põhimõtteliselt soomlaste moraalse kohusena, kuid Petrogradi asend tekitas põhjendatud kahtlusi, kas selle territooriumi ühendamisel Soomega üldse eeldusi on.¹⁶¹

1917. aasta veebruarirevolutsioon tekitas ka ingerisoomlaste hulgas lootust, et venestamisaktsioonid lõpevad ja tekib võimalus omakeelseks organiseerumiseks kultuuri- ja haldusküsimustes. Nende keskseks eesmärgiks oli oma maaomandi kaitsmine. 28. aprillil kogunes Petrogradis haridusseltsi *Soihitu* poolt kokku kutsutud Ingerimaa üldine rahvakoosolek, kuhu saabus 200 esindajat. Koosolekul asutati täideviivaks esindusorganiks 27-liikmeline Ingeri keskkomitee (*Inkerin keskusvaliokunta*), mille esimeheks valiti Kaapre Tynni. Koosolek esitas idee, et elanike poolt enamasti soomekeelsed vallad

¹⁵⁹ Ahti 1999, lk 140-141.

¹⁶⁰ Vahtola 1997, lk 581-583; Niinistö 2005, lk 183.

¹⁶¹ Nevalainen 1996, lk 11, 43.

tuleks ühendada nii, et moodustuksid oma soome kihelkonnad, mis ühtlasi esindaksid ingerlasi uue Venemaa valitsusorganites.¹⁶²

Mais peetud koosolekul olid arutusel kooliküsimus ja õpetajatele korraldatavad kursused. Koolidest tuli teha iseseisvad soomekeelsed institutsioonid, mis järgiks oma õpetusprogrammi, milles võeti eeskuju Soome rahvakoolidest. Otsustati jagada keskkomitee allkomiteedeks: täitevkomiteeks ehk juhtorganiks, kooliasjade allkomiteeks ning omavalitsus- ja valimisallkomiteeks. Esil olid ka omavalitsus-, maa- ja finantsküsimused. Omavalitsusküsimustes otsustati rajada kõikjale valdadesse erilised allkomiteed, mis valivad kohalike hulgast esindajad Üldisesse Ingeri Talupoegade Nõukogusse (*Yleinen Inkeriläinen Talonpoikien Neuvosto*). Maaküsimuses aga tõdeti, et eraomand on sügavalt juurdunud maaelanikkonda ja rahva üldine hoiak ei toeta maa kollektiviseerimist. Koosolek toetas maaküsimuses "menševike" ja "trudovike" programmi.¹⁶³

Septembri lõpus 1917 arutati Ingerimaal soomekeelsete valdade liidu asutamist, mis oli selge samm rahvusliku organiseerumise ja esinduse poole. Eesmärgiks oli osalemine ühise rühmana Venemaa valitsusorganites. Plaaniti osaleda tulevastel Venemaa põhiseadust moodustavatel valimistel oma nimekirjaga. Nevalainen täheldab, et erinevalt idakarjalastest, kes said idee ja toetuse Soomest, asusid just ingerisoomlased pärast veebruarirevolutsiooni esimestena ja omal initsiatiivil pürgima rahvuslike vabaduste ja omavalitsuse poole.¹⁶⁴ Seniks ei arutatud liitumist Soomega, vaid veel 1918. aasta alguses oli eesmärgiks rahvuslik omavalitsus Venemaa koosseisus.

Kui bolševikud said Petrogradis võimule, kuulutasid nad väikerahvaste omavalitsusplaanid sobimatuteks ja kodanlikeks, ja selle asemele pakuti proletariaadi enesemääramisõigust. Ajalehtede *Inkeri* ja *Neva* kui mitte-bolševistlike lehtede väljaandmine keelati. Üldisel ingerlaste esindajatekoosolekul märtsi alguses 1918 asutati uus esindusorgan Ingeri rahvanõukogu (*Inkerin kansanvaltuusto*), mille esimeheks sai Kaapre Tynni. Eesmärgiks oli endiselt moodustada Ingerimaa soome enamusega valdadest autonoomne moodustis.¹⁶⁵

Bolševike poolt läbi viidud terrori käigus konfiskeeriti Ingerimaa külades vilja ja kariloomi, mis põhjustas talupoegade rahulolematust ja vastuhakku. Eriti Lääne-Ingeri-

¹⁶² Keskkomitee koosoleku protokoll 29.5.1917, lk 1-2, KA, IA, 1 IKKA; Nevalainen 1996, lk 28-30.

¹⁶³ Keskkomitee koosoleku protokoll 29.5.1917, lk 2-3, KA, IA, 1 IKKA.

¹⁶⁴ Tynni, Kaapre. *Inkeri vallankumouksen jälkeisinä vuosina*. Valvoja – Aika, 1923, lk 128; Nevalainen 1996, lk 31.

¹⁶⁵ Nevalainen 1996, lk 34-35.

maal alanud mässud suruti vägivaltselt maha ja tuhanded inimesed põgenesid Eesti ja Soome.¹⁶⁶ Aprilli alguses 1918 saatsid ingerimaalased Soome armee staapi kirja, milles paluti abi Soome armeelt ning lubati, et kui rinne siirdub üle piiri Ingerimaale, algab seal üldine ülestõus.¹⁶⁷ Soomes läheneti abipalvele nõudega, et enne kui Soome armee alustab tegevust, et ühendada Ingerimaa Soomega, peaks kõigepealt sealne soomlaskond sellest soovist avalikult maa valitsust ja kindral Mannerheimi teavitama.¹⁶⁸ Mannerheim oli küll huvitatud Petrogradist, aga ei pidanud realistlikuks liita Ingerimaad Soomega, vähemalt mitte kogu selle territooriumi ulatuses.

24. novembril 1918 peeti Viiburis Põhja-Ingerimaa põgenike koosolek, milles osalesid ka mujal Soomes elanud ingerisoomased. Otsustati paluda Soome valitsuselt abi järgnevate alternatiivsete variantide elluviimiseks:

- 1) kogu Ingerimaa liitmine Soomega,
- 2) ainult Põhja-Ingerimaa liitmine Soomega ning Petrogradist lõunapoolsetel aladel olevatele ingerisoomlastele piisava autonoomia saamine või,
- 3) kui üldse Ingerimaa osasid ei liideta Soomega, siis soomekeelsele elanikkonnale autonoomia saamine.

Pietari Toikka juhitud delegatsioon andis need soovid edasi riigihoidja Mannerheimile, välisminister Enckellile ja peaminister Ingmanile. Peaminister soovitas loobuda mõttest, et Ingerimaa ühendatakse Soomega ja piirduda nõudmistes autonoomiaga. Soomes valitseva väga laialdase hõimurahvusliku innustuse tõttu ei julgenud nad ka abi andmisest otseselt keelduda, kuid ametlikult ei soovinud valitsus osaleda Ingerimaa sündmustes.¹⁶⁹

Soome valitsus ei toetanud Ingerimaa ülestõusu mõtet, mille tulemusel ingerlased hakkasid nõu pidama hõimuaktivistidega ja pöördusid Eesti aitamise komitee poole Soomes. Et ingerlastel oleks otsustusvõimeline juhtorgan, mis nende nimel läbirääkimisi peaks ja neid esindaks, asutati 31. jaanuaril 1919 Ingeri ajutine komitee (*Inkerin väliaikainen hoitokunta*). Edaspidi tegutses see hiljem asutatud piirkondlike komiteede (Ingeri komitee Helsingis, Põhja-Ingeri komitee Karjala maakitsusel ja Lääne-Ingeri komitee Eestis) keskorganina. Selle esimeheks valiti Pietari Toikka. Komitee tegi kohe-

¹⁶⁶ Kuussaari 1957, lk 210-212; Arimo 1985, lk 53.

¹⁶⁷ Luureosakonna kiri 62/10.4.1918, SA, KAR, AKPE; Nygård 1978, lk 75.

¹⁶⁸ Luureosakonna kiri, kirjavahetus, SA, KAR, AKPE; Nygård 1978, lk 75.

¹⁶⁹ Delegatsiooni kiri Enckellile 20.12.1918, 11 II/1, UHA; Tynni, Kaapre. *Kymmenen kohtalokasta vuotta. Inkerin kansallisten taistelujen varrelta*. Helsingi, 1929, lk 114-115; Nevalainen 1996, lk 40-43; Nygård 1978, lk 74-76.

selt ka ettepaneku, et 2000-meheline soomlaste väeosa koos ingerlastega võiks korraldada Põhja-Ingerist pealetungi Petrogradile, teise varjandina aga plaaniti soomlaste pealetungi põhjast ja Eesti-Ingeri ühisväe rünnakut läänest. Soome sõjaväeline juhtkond siiski neid plaane ei toetanud. Eestlased panid tingimuseks Soome osalemise aktsioonis, ning selle puudumisel oli ka nende esialgne vastus keelduv.¹⁷⁰

1919. aasta alguses oli Ingeri ajutine komitee väga aktiivne ja otsis lahendust omariikluse või autonoomia saavutamiseks ka rahvusvahelisi diplomaatilisi kanaleid kasutades. Ingeri arhiivi materjalide hulgas on põhjalik Ingeri rahva olusid tutvustav venekeelne memorandum nurgamärkmega "Saad. Poska vahendusel Pariisi rahunõupidamisele. Magister Tynni koostatud"¹⁷¹; dokumendi pealkirjas mainitakse Ingerimaa soomekeelse elanikkonna autonoomianõuet. Samuti selgub 18. märtsi koosolekuprotokollist, et Soome piiririikide keskkomitee tegevuses osales ka ingerlaste esindus¹⁷². Ingeri ajutise komitee juhtkonnal olid kujunenud lähedased sidemed Soome ja Eesti juhtkondade ning diplomaatiliste esindajatega.

2. veebruaril 1919 asutati Helsingis ühing Ingeri Sõbrad (*Inkerin Ystävät*), et luua kanal Soome kodanike ja ingerisoomlaste vaheliseks koostööks. Ühing oli vaimult Suur-Soomet toetav ja seadis peamiseks eesmärgiks Ingerimaa liitmise Soomega. Võrdluseks toodi Eesti rootslased, kelle õiguste eest Rootsi seisab, samamoodi "peab Ingeri olema Suur-Soome kalleim osa". Asutamiskoosolekul leiti, et nõuded tuli esitada võimalikult suurtena, sest edaspidi neist kindlasti tingitakse. Petrogradi küsimus tuli lahendada sel viisil, et see ei takistaks Ingeri üldist küsimust. Leiti, et nii kaua, kui Venemaal on Petrograd ja Läänemere laevastik, ei ole Soome tulevik ohutu. Kuulutati, et "Petrograd tuleb hävitada, nagu Paabel, kõige paha pesa". Esimeseks esimeheks sai J. Koivistoinen.¹⁷³

1919. aasta alguses oli ingerisoomlaste juhtkonna suhtumine selgelt muutunud ning peamiseks eesmärgiks võeti Ingerimaa eraldamine Venemaast või vähemalt täielik autonoomia. Leiti, et selle saavutamine eeldab sõjalist pealetungi, mille sihtmärk on Petrograd. Millise vormi Ingeri omavalitsus saab – liitumine Soomega, omariiklus või "mittebolševistliku" Venemaa autonoomne maakond – pidi jääma hilisemaks otsustamiseks. Et eesmäärke ellu viia ka praktikas, tekkis vajadus asutada oma sõjaväeline üksus kas

¹⁷⁰ Nevalainen 1996, lk 43-45; vt ka Nygård 1978, lk 74-76; Tynni 1929, lk 115.

¹⁷¹ Memorandum. KA, IA, IVHA, 2 Kirjeenvaihtoa (1918-1921).

¹⁷² Ingeri Ajutise Komitee koosoleku protokoll 18.3.1919, lk 1-2. KA, IA, IVHA, 1 Pöytäkirjat liitteineen (1919-1921).

¹⁷³ *Inkerin Ystävät* ühingu asutamiskoosoleku protokoll 2.2.1919. KA, 19 IA, 2 IYA (1919-1931).

Soomes või Eestis. Ingeri põgenike seisund oli laialt aksepteeritud ja nende juhtkond saanud positsiooni Soomes, kuigi valitsus oli veidi kahtleval seisukohal. Soome rahva hulgas aga valitses sellel perioodil väga laialdane toetus ja empaatia Ingeri ja Ida-Karjala põgenike suhtes.

Nimetus ingerlane sai uue tähenduse revolutsioonisündmuste käigus, mil vastavalt sellele, et Soome alamaid hakati kutsuma Soome kodanikeks, hakkasid ka ingerisoomlased end kutsuma Ingeri "kodanikeks" ehk ingerlasteks, mis käsitles lisaks sealsetele soomlastele ühtse rühmana ka isureid ja vadjalasi. Ingeri ajutine komitee hakkas andma välja ka Ingeri kodanike isikutunnistusi¹⁷⁴. Paluti, et Soome võimud tunnistaksid neid Helsingis, Karjala maakitsusel ja Eestis väljaantavaid "passe" kõikjal Soome territooriumil andes neile ühtlasi "elamis- ja reisimisõiguse Soomes neid üldisi seadusi ja valitsuse antud määruseid järgides, mis kehtivad riigi oma kodanike suhtes"¹⁷⁵.

2.12.1. Lääne-Ingeri sündmused

Soome valitsus suhtus tõrjuvalt ingerlastest väeosa moodustamisesse. Ilma välise rahalise toetuseta oma väeosa aga moodustada ei olnud võimalik. Veebruaris 1919 alustati nõupidamisi Saksamaaga, millelt saadi ka lubadus finantseerimise kohta, kuid sõja kaotanud Saksamaa segaste olude tõttu tegeliku raha saamiseni ei jõutud. Õnne prooviti ka Jaapani, Suurbritannia ja Ameerika Ühendriikide esindajatega, kuid tulemusteta.¹⁷⁶

Veel enne Pohjan Pojat rügemendi laialisaatmist Eestis hakkas Hans Kalmi meeles kujunema uus plaan – Ingerimaa vabastamine ja Petrogradi vallutamine korraga kahel rindel: Soome sõjavägi tuleks põhjast Aunusest ja Karjala maakitsuselt, Eesti vägi koos Ingeri rügemendiga läänest. Operatsiooni jaoks relvastatakse Ingeri soomlastest sõdurid, vähemalt kahekordistatakse Pohjan Pojat rügemendi meeste arv ning ka Eesti sõjaväge osaleks kuni 30 000 meest. Seejärel Ingerimaa jagatakse Soome ja Eesti vahel. Petrograd kas hävitatakse või jäetakse lagunema, Neeva suule jääks ainult väike vabasadam. Puna-sed venelased aetakse minema, korralikud kodanikud jääksid kas Soome või Eestisse. Eesti valitsus ja sõjaline juhtkond olid Petrogradi operatsioonist väga huvitatud, ka Mannerheim suhtus sellesse positiivselt, kuid ilma Antandi heakskiiduta ei julgetud

¹⁷⁴ Ingeri ajutise komitee koosoleku protokoll 15.2.1920, lk 1-2, KA, IA, IVHA, 2 Kirjeenvaihtoa (1918-1921).

¹⁷⁵ Ingeri ajutise komitee koosoleku protokoll 16.2.1920, lk 1-2, KA, IA, IVHA, 2 Kirjeenvaihtoa (1918-1921).

¹⁷⁶ Nevalainen 1996, lk 46-47.

sellist sammu astuda. Soome hõimuaktivistidele tundus vastumeelsena ka võimalik koostöö Vene valgetega, kes polnud nõus Soome ja Eesti iseseisvust tunnustama, mingist ingerlaste iseolemiseest rääkimata. Kalm aga ei andnud järele ja pidas läbirääkimisi Ingeri ajutise komiteega, et Soome vabatahtlikud saaksid liituda nüüd juba formeeritavasse Ingeri väeosasse, mille alla kuuluks ka Pohjan Pojat rügement. Kuid Pohjan Pojat rügemendi laiendamine Soomes ei õnnestunud tänu Mannerheimi keelduvale hoiakule.¹⁷⁷

Ingeri ajutine komitee hakkas abi otsima Eestist. Eesti valitsus oli huvitatud mõttest rajada Lääne-Ingerimaale puhvertsoon Venemaa vastu. Soome valitsus keeldus ühisest pealetungist nii läänest kui põhjast, sest ebaõnnestumise puhul kardeti, et see võiks muuta ohtlikuks maa iseseisvusele. Seejärel Eesti riik ja Ingeri ajutine komitee leppisid 26. märtsil 1919 kokku, et nii Eestisse kui Soome põgenenud ingerisoomlastest moodustatakse Eesti armee koosseisu kuuluv ja Eesti sõjalise juhtkonna käsualune pataljon, mis hakkaks võitlema Lääne-Ingerimaal:

- kui osa Ingerimaast on bolševikest vabastatud ja selle kaitseks tekib vajadus oma sõjaväe jaoks, vabaneb Ingeri väeosa Eesti teenistusest;
- palkade ja haavatutele ning hukkunute pereliikmetele makstavate pensionite puhul järgitakse võrdselt Eesti armees kehtivaid norme;
- pataljon relvastatakse ja varustatakse Eesti riigi poolt.¹⁷⁸

Tulenedes punaste survest ja vaatamata arusaamale, et tulevikus vene valgekaartlastest saavad Eesti vaenlased, plaaniti siiski ühispealetungi Pihkvasse ja Petrogradi koos vene valgete Loodearmeeaga. Pealetungi ülemjuhatajaks määrati kindral Laidoner ning operatiivseks juhiks vene kindral Rodzjanko. Ingerisoomed vabatahtlikest moodustati Tallinnas Ingeri pataljon, kuhu kuulus 241 meest. Selle esimeseks ülemaks sai kapten Aleksanteri Tynni. Mai keskel 1919 alustas see võitlust dessandiga Luugajõe suudmes ning võttis enda valdusse vastavalt Eesti merejõudude juhataja kapten Pitka⁽¹⁷⁹⁾ käsule Soikkolanniemi. Kuid juba 19. mail 1919 ebaõnnestuti Kaprio vallutamisel. Lahingus sai

¹⁷⁷ Niinistö 2005, lk 136-137.

¹⁷⁸ Eesti vabariigi ajutise valitsuse ja Ingeri ajutise komitee vaheline leping 26.3.1919 Ingeri vabasalgla moodustamisest. KA, 2 IA, IVHA, 2 Kirjeenvaihto (1918-1921).

⁽¹⁷⁹⁾ Kapten Johan Pitka (1872-1944) oli Eesti kaitseliitude organisaator ning Eesti merejõudude esimene juhataja, hiljem auastmelt kontra-admiral. Pitka juhtimisel vallutas Ingeri Rügement juunis 1919 Yhinmäki kindluse. Pitka suhtus väga hästi hõimuideesse ning organiseeris ka eesti vabatahtlike osalust viimases hõimusõjas Ida-Karjalasse 1921-1922. Ta hukkus 1944 Keila lähedal toimunud lootusetus võitluses komando Pitka juhatajana. (Niinistö 2005, lk 188)

surma kapten Tynni ja 46 sõdurit.¹⁸⁰ Lüüasaamisest hoolimata anti 26. mail Ingeri vabasalga staabi ja Ingeri ajutise komitee nimel teadaanne, milles selgitati vabastatud piirkondades tegutsemise korda ja relvastatud kaitseliitude rajamist kõikide külakondade omavalitsuste poolt.¹⁸¹

Et tugevdada Ingeri pataljoni, korraldati Lääne-Ingerimaal mobilisatsioon, milles kutsuti kõiki ingerisoomlasi ja Ingerimaa eestlasi astuma relvateenistusse.¹⁸² Juuni alguseks moodustati 2200 mehest koosnev Ingeri rügement. Selle ülemuseks sai Soome major Aarne Uimonen. Rügemendiga liitus ka osa Pohjan Pojat rügemendi meestest pärast selle laialisaatmist Eestis. Ingeri rügement vallutas juunis kapten Pitka juhtimisel Yhinmäki (*Krasnaja Gorka*) kindluse, kuid ei suutnud oma positsiooni kindlustada punalaevastiku jätkuva kahuritule tõttu ning pidi taganema. Samas tekkis vastuolu ingerisoomlaste väeosa ja vene valgete juhtkonna vahel, kes ei tahtnud midagi kuulda autonoomse Ingerimaa kohta. Eriti rügementi juhtivad Soome ohvitserid ei olnud nõus alluma venelaste korraldustele. Nende vastuolude tulemusel läks juuni lõpus 1919 Ingeri pataljon laiali. Ka eestlased katkestasid koostöö Rodzjanskiga, sest see ei tunnustanud samuti eestlaste õigust iseseisvusele ja nii sulas pealetung Petrogradile kokku.¹⁸³

Ingeri pataljoni lagunemise tõttu ingerlastest allohvitserid esitasid kaebuse oma ohvitseride Uimoneni ja Tapanaineni vastu, kes nende arust põhjustasid eelmainitud tüli venelastega ja lahkudes Soome omastasid ka lubamatult väeosa hobuseid.¹⁸⁴ Selle kirja alusel jääb mulje, et need ohvitserid olid ehk tüli algatajateks ja põhjustasid väeosa lagunemise tõttu suurt kahju Ingeri väeosa funktsioneerimisele. Kõige aluseks oli ilmselt siiski Loodearmee ülemate alendav hoiak, millega ingerlastest sõduritesse suhtuti kui tavalistesse vene alamatesse ning allahinnati ega tunnustatud nende rahvuslike püüdlusi.

Augustis 1919 asutati Lääne-Ingeri komitee (*Länsi-Inkerin Toimikunta*), mille eesmärgiks oli üle Eesti laiali olevate Ingeri põgenike abistamine ning üheduse korraldamine Eesti valitsuse ja Ingeri pagulasorganisatsioonide vahel.¹⁸⁵ Eestisse tagasi pöördunud ingerlastest moodustati uus umbes 1600 mehest koosnev Ingeri polk, mille juhiks sai endi-

¹⁸⁰ Niinistö 2005, lk 185-186; vt ka Tynni 1929, lk 121-130; Nevalainen 1996, lk 48-56.

¹⁸¹ Ingeri ajutise komitee teadaanne 26.5.1919. KA, 2 IA, IVHA, 2 Kirjeenvaihto (1918-1921).

¹⁸² Teadaanne Nr 2, 26.5.1919. KA, 1 IA, IVHA, 1 Pöytäkirjat liitteineen (1919-1921).

¹⁸³ Niinistö 2005, lk 187-190; vt ka Tynni 1929, lk 130-141; Nevalainen 1996, lk 56-62.

¹⁸⁴ Kaebekiri Ingeri ajutisele komiteele, 8.7.1919. KA, 2 IA, IVHA, 2 Kirjeenvaihto (1918-1921).

¹⁸⁵ Lääne-Ingeri komitee reeglid. KA, 2 IA, IVHA, 2 Kirjeenvaihto (1918-1921).

ne Pohjan Poika rügemendi kapten Emil Pekkanen. Väeosa osales juuli lõpus-augusti alguses Soikkola piirkonna lahingutes, samuti oktoobris koos vene valgetega uues Petrogradi operatsioonis, kus jõuti välja Peterhofini. Inglaste survele tunnistas Loode-Venemaa valitsus Eesti iseseisvust ning lubas ingerisoomlastele omavalitsuse. Loodearmee juht kindral Judenitš üritas ka Soomet saada osalema Petrogradi vallutuses. Soome uus sotsiaalliberaalist president Ståhlberg aga ei tahtnud sekkuda Vene siseasjadesse ja osalusest keelduti. Loodearmee Petrogradi vallutus ei õnnestunud ja nad taganesid novembris 1919 Eestisse, kus selle riisimetelt võeti relvad ära. Ingeri polk aga jätkas Narva-Jõesuu juures piiri valvamist kuni Eesti ja Nõukogude Venemaa vahelise rahulepinguni veebruaris 1920. Seejärel säilis polk Eesti sõjaväe alalise osana, ja seda ei puudutanud ükski rahulepingu kitsendus vastavalt Laidoneri telegrammile (5/2 Nr: 677)¹⁸⁶. Polgus näis puuduvat aga distsipliin ja valitsevat korralagedus. Kindralmajor Tõnisson täheldas: "Sarnane lohakus ja laiskus ning asjata Wabariigi leiva söömine on lubamata"¹⁸⁷. Lõplikult saadeti Ingeri polk laiali juunis 1920.¹⁸⁸

2.12.2. Petrogradi vallutamise plaan

Soome osapoolte vahel ilmnas kõige selgemalt hõimusõdade perioodil erinev suhtumine tegevuse organiseerimisse seoses Petrograd küsimusega. Revolutsioonijärgsel Venemaal valitses poliitiline korralagedus. Soome erinevatel poliitilistel rühmitustel ei olnud ühtset arusaama, kuidas olukorda ära kasutada. Soome natsionalismi ja hõimuideed pooldasid kõige rohkem Põllumeeste liit ja Progressiivne partei. Nende huvialas oli ennekõike Ida-Karjala, Petrograd oli teisejärguline siht. Ühtsuspartei suhtus Suur-Soome plaanidesse mõnevõrra ettevaatlikumalt. Nad pidasid vastupidiselt keskseks küsimuseks Petrogradi vallutamist, kuid sõjalised operatsioonid pidid toimuma ainult suurriikide heakskiidul ja abiga. Ühtsuspartei sees oli siiski hõimuideed aktiivselt toetav fraktsioon. Rootslasera-konda see-eest hõimuidee ei huvitanud üldse. Ka aktivistide hulgas toimus jagunemine kolme arvamuse vahel: Suurem osa juhtivatest tegelastest ja Soome rahvast pooldas Ida-Karjala iseseisvumist või liitmist Soomega. Ka Petsamo sooviti liita Soomega. Väiksem osa pooldas Petrogradi vallutamist enamlastelt ja nad uskusid, et see oleks ühtlasi lahen-

¹⁸⁶ Ingeri ajutise komitee koosoleku protokoll, 7.2.1920. KA, 1 IA, IKKA.

¹⁸⁷ Kindralmajor Tõnissoni kiri Ingeri pataljoni ülemale, 23.4.1920. KA, 2 IA, IVHA, 2 Kirjeenvaihto (1918-1921).

¹⁸⁸ Niinistö 2005, lk 190-192; vt ka Tynni 1929, lk 142-165; Nevalainen 1996, lk 117-122.

danud Ida-Karjala küsimuse. Lisaks soovisid aktivistid liita eelmainitud strateegiatega ka Ingerimaa ja Eesti.¹⁸⁹

Martti Ahti kirjutab, et aktivistide eesmärkide hulka kuulus Petrogradi tähtsuse likvideerimine Vene võimu keskusena. Petrogradi jaoks plaaniti tulevikus rahvusvahelise vabalinna staatust või radikaalsemad neist soovisid linna kogunisti hävitada. Näiteks Elmo Kaila unistuste hulka kuulus Petrogradi uputamine vee alla. Mannerheimi heakskiit Aunuse pealetungile valgete vene emigrantide jõulisest vastuseisust hoolimata, tekitas aktivistides mõningase usalduse tema suhtes. Nad nägid Mannerheimis võimalikku liitlast, sest nende usk Soome valitsusse ja parlamenti oli kadunud. Tekkis arusaam, et tuli tegutseda nii Aunuse kui ka Petrogradi küsimustes parlamendi selja taga ning seejärel tugineda rahva enamuse toetusel tekkinud olukorrale, mis oleks sundinud parlamenti muutma oma seisukohti vastavalt aktivistide poliitikale.¹⁹⁰ Petrogradi hävitamist soovis ka sõjaminister Rudolf Walden, kelle arvates ainult sellisel viisil võidi Soomele tagada rahu. Mannerheim seevastu soovis loovutada vallutatud linna venelastele ja luua nii tänuvõlale tugineva suhte tulevase mittebolševisliku Venemaaga.¹⁹¹

1919. aasta varakevadel hakkasid aktivistid eesotsas Eero Heickelli, Herman Stenbergi ja Elmo Kailaga korraldama salajasi sabotaasirünnakuid, mis osaliselt ka teostati. Enamasti ingerlastest koosnev rühm teostas pommiplahvatuse Petrogradi veevarustuse keskuses ja süütas mitmeid tulekahjusid tappes ühtlasi kümneid inimesi. Sabotaasid siiski peatselt lõpetati rahapuuduse tõttu.¹⁹² Ingeri arhiivis on säilinud neis aktsioonides osalenud T. Wanhaneni kirjeldus antud sündmuste kohta.¹⁹³

Mai lõpuks sai armee juhtkond valmis rünnaku- ja mobilisatsiooniplaanid. 6. juunil 1919 kuulutas sõjaminister Walden piiriäärsetes valdades välja sõjaolukorra. Järgmisel päeval saatis Soome asevälisminister Leo Ehrnrooth Nõukogude Vene välisminister Georg Tšitšerinile telegrammi, milles teatas, et Soome kannatus oli lõpu korral: Soome leidis endal olevat õiguse ilma eelnevat etteteatamist alustada vajalikku tegevust, et "nõukogude valitsust mõistusele kutsuda".¹⁹⁴

¹⁸⁹ Heinämäki 2007, lk 226.

¹⁹⁰ Ahti 1999, lk 138-139.

¹⁹¹ Ahti 1999, lk 141.

¹⁹² Ahti 1987, lk 113-119; Nevalainen 1996, lk 53-54.

¹⁹³ Taavi Wanhaneni mälestused 28.9.1924. KA, 1 IA, 1 IKKA.

¹⁹⁴ Ahti 1999, lk 142-145; Jääskeläinen 1961, lk 235.

Juunis pidas Mannerheim kahel korral Helsingis Judenitšiga nõu Petrogradi vallutamise küsimuses. Kasutada oleks olnud sada tuhat meest. Sisuliselt kõik oli valmis ja pealetung võis alata kohe peale Antandi heakskiitu. 12. juunil esitas Mannerheim oma plaani parlamendi rahvusliku ühtsuspartei (*Kokoomus*) rühmale. Samuti mõjutati valitsust muutma oma positsiooni väites, et juhul kui Soome ei osale Petrogradi vallutamisel, ei tunnista Venemaal peatselt võimule tõusev Koltšak Soome iseseisvust. 18. juunil oli Mannerheimi ja Judenitši vaheline koostöölepingu projekt venelastega ühisest rünnakust sisuliselt allkirjastamiseks valmis. Mannerheim pidi juhatama operatsiooni, venelased moodustaksid Judenitši juhtimisel oma väeosa, mis viiks läbi Petrogradi vallutamise ning üks soomlaste rügement osaleks linnas korralvalve ülalpidamises. Lisaks sõjalistele punktidele sisaldas kokkulepe järgnevad põhimõtted: tingimusteta Soome iseseisvuse tunnistamine, täieliku rahvusliku enesemääramisõiguse andmine Ida-Karjalale, haridus- ja kultuuriautonoomia Ingerimaale, Rahvasteliidule või rahukonverentsile antav õigus lahendada Soome nõue Petsamo piirkonnale, ning Läänemere neutraliseerimine. Koltšak, kes 11. juulil tutvus Mannerheimi-Judenitši koostööprojektiga, nimetas soomlaste tingimusi "fantaasiaks". Samas Soome välisminister Holsti, olles saanud informatsiooni antud lepinguprojektist, teatas valitsusele, et Mannerheim oli sõlminud venelastega "sõjalise liidu". Mannerheimi ja Kailat süüdistati nüüd plaanis võtta Soomes võim enda kätte. Hoolimata sõjaminister Waldeni ähvardustele, et nõukogude vägede rünnak Soome on tõenäoline, võttis valitsus pealetungiks siiski keelduva seisukoha. Antandi poolt oli põhimõtteline heakskiit rünnakule, kuid ainult teostatuna koos Judenitšiga.¹⁹⁵ Lenin olla hiljem öelnud, et sel hetkel oli bolševike võim Petrogradis tõeliselt ohus ja kui soomlased oleks liitunud pealetungivate vene valgetega, oleks see saanud linnale saatuslikuks.¹⁹⁶

Samaaegselt osales Mannerheim aktivistide salaliidus vallutada Petrograd ainult soomlaste jõududega (tema salanimi "Andersson" esineb korduvalt aktivistide dokumentatsioonis). Samast allikast selgub, et nõukogude vägede rünnakut või Soome punaste revolutsiooni tegelikult ei peetud reaalseks. Salaliitlased otsustasid tegutseda enne peatselt toimuvaid presidendivalimisi mõistes, et Ståhlbergi või Holsti valikul presidendiks oleks aktivistide võimalused vähesed. Plaani kohaselt pidi riigihoidja Mannerheim lükka-

¹⁹⁵ Ahti 1999, lk 146-155; Jääskeläinen 1961, lk 236-245.

¹⁹⁶ Kangaspuro 2000, lk 74; vt. ka Hovi, Olavi. *The Baltic area in British Policy 1918-1921. Vol. I: From the Compiègne Armistice to the Implementation of the Versailles Treaty, 11.11.1918-20.1.1920*. SHS, Helsingi, 1980, lk 169.

ma riigikorra kinnitamise (kas monarhia või vabariik) nii kaugele tulevikku, et vajalike ettevalmistustega jõutakse valmis. Seejärel plaaniti saata parlamendi laiali ettekäändega, et enne presidendivalimisi tuleb korraldada uued valimised. Koheselt seejärel kinnitaks Mannerheim välja riigikorra ja kuulutaks sõjaolukorra. Sõda algaks hiljemalt paar päeva hiljem. Mõisteti siiski, et plaan võis õnnestuda ainult parempoolsete parteide toetusel. Seetõttu uus valitsus pidi koosnema peamiselt ühtsuspartei liikmetest ja usuti, et ka rootsi rahvuspartei toetab Mannerheimi. Kuid ühtsuspartei reageeris ettepanekusse negatiivselt ning keeldus valitsuse moodustamisest. Selle tulemusel kinnitas Mannerheim 17. juulil 1919 Soome vabariikliku riigikorra.¹⁹⁷ Mannerheim teatas aktivistidele oma nõupidamistest Judenitšiga ning Koltšaki abipalvest, kuid jättis täpsemalt selgitamata, kui suurt osa pealetungis oli venelastele tegelikult plaanitud. Mannerheim ilmselt mängis topeltmängu. Kui aktivistid mõistsid, kuidas Mannerheim oli tegutsenud, läksid nende suhted lõplikult lõhki ja Mannerheim oli seejärel Kaila silmis "russ".¹⁹⁸

Sellega aktivistide plaanid Petrogradi vallutamiseks siiski ei piirdunud. Samal päeval, kui K. J. Ståhlberg valiti Soome esimeseks presidendiks, tungis üle piiri Põhja-Ingeri vabasalk eesotsas endise kindralleitnandi Georg Elfvengreniga ning võttis enda kontrolli alla Kirjasalo valla.¹⁹⁹ 14. augustil arutasid aktivistid Petrogradi vallutamist muutunud poliitilises olukorras. Eesmärgiks seati ka Põhja-Ingerimaa ja Aunuse Karjala vallutamine vabatahtlike jõududega. Aktivistid ei plaaninud sugugi Petrogradi loovutamist kontrrevolutsioonilistele vene vägedele ilma tingimusteta, vaid sellest kujuneks peamine trump nõupidamistes uue Venemaaga. Et seda läbi viia, pidi vabatahtlike jõud olema piisavalt suured, et nad vallatud territooriumi suudaksid enda käes pidada, kaitsepositsioonil sõltumatult kas valgete või punaste venelaste vastu. Aktivistide suhtumine vene valgetesse oli siiski muutunud ja nad olid antud olukorras valmis ka mõningaseks koostööks. Vene valgete kaotuste tõttu rindel süvenes novembriks arusaam, et Petrogradi vallutamine ei olnud enam võimalik. Sellega lakkas ka algselt peamiselt Mannerheimi mõjuvõimule üles ehitatud salaliit.²⁰⁰

Nõukogude ajaloolane Holodkovskij täheldab, et Soomel oli 1918-1920 Venemaa suhtes märkimisväärselt suurem tähtsus, kui see kunagi varem oli olnud. Nõukogude

¹⁹⁷ Ahti 1999, lk 155-162.

¹⁹⁸ Ahti 1999, lk 159-163. Virtanen 2002, lk 130.

¹⁹⁹ Ahti 1999, lk 164-165.

²⁰⁰ Ahti 1999, lk 168-170.

Venemaa oli sel perioodil majanduslikult laostunud ning kodusõja tingimustes polnud võimalik hakata ka maad üles ehitama. Ümbritsevatest äsja loodud väikeriikidest oli Soome jõuliseim ja strateegilise positsiooni tõttu ohtlikum. Soome kaudu oleks olnud võimalik sulgeda ühendus Murmanski rannikuga ning ühtlasi meretee Petrogradi. Ta püüab näidata, et Venemaa eesmärgiks olid rahulikud suhted naaberriikidega, mida viimased aga ei soovinud. Soome puhul olevat alus rahumeelseks kõrvutieksisteerimiseks loodud juba seoses Soome iseseisvumise tunnustamisega Nõukogude Venemaa poolt.²⁰¹

Petrogradi vallutusplaan oli avantüristlik aktsioon, mida aktivistid, Elfvengreni juhitud Põhja-Ingeri rügement ja Mannerheim, igauks oma eesmärkidega asus ellu viima. Sellisel utoopilisel plaanil ei olnud mingeid eeldusi teostuda, sest kõigil osapooltel olid erinevad eesmärgid ja oma plaanid vallutatud Petrogradi saatusest. Aktivistide juhtgrupp näitas välja lausa haiguslikku põlgust nii punaste kui valgete venelaste vastu ja oleks meelsasti linna hävitanud. Mannerheim soovis koostööd vene valgekaartlastega lootes sel teel lahendada Soome iseseisvuse ja Ida-Karjala küsimuse, ja loobudes sealjuures Ingerimaast.

2.12.3. Põhja-Ingeri rügement

Soome iseseisvumisega oli Põhja-Ingerimaast saanud bolševikele eriti tähtis piirkond seoses Petrogradi kaitsega. Piir oli olnud pidevalt rahutu ja piirikontroll puudulik. Bolševikud hakkasid karistama piirkonnas vastuhakkajaid, mis tekitas kohalikes rahulolematust, eriti Soome piiril olevas Kirjasalo kihelkonnas. Relvade puudumisel üldist ülestõusu Põhja-Ingerimaal siiski ei toimunud, aga põgenike vool Soome kasvas. Põgenikud asutasid Soomes juulis 1919 Põhja-Ingeri komitee (*Pohjois-Inkerin hoitokunta*), mille eesmärgiks oli autonoomne Ingerimaa, võimalikult liitriigis Soome, Eesti ja Karjalaga. Põgenikud palusid abi sõjaväelise üksuse moodustamiseks ning Soome valitsus andis neile relvastust ja sõjalist väljaõpet enesekaitse korraldamiseks. Ema poolt kaukaaslasest seiklejal Elfvengrenil õnnestus tõusta selle seltskonna etteotsa. Ta moodustas kiiresti 580 mehest koosneva Põhja-Ingeri 1. rügemendi 1. pataljoni ning alustas 26. juulil 1919 pealetungi. Niinistö kirjutab, et Elfvengreni pealetungi tagamaaks oli ka aktivistide plaan

²⁰¹ Holodkovskij 1978, lk 7-10.

provotseerida sõda Soome ja Nõukogude Venemaa vahel ning ühtlasi nõrgestada president Ståhlbergi positsiooni.²⁰²

Martti Ahti kirjutab, et Elfvengreni pealtnäha omavoliline pealetung toimus siiski kooskõlas aktivistidega, kes kuulutasid peatselt: ”Tulgu sellest (Kirjasalo) meie aktivistide riik, kust võime vabalt tegutseda Ingeri vabastamiseks!”²⁰³ Pealetung liikus 15 km kaugusele piirist Lempaala ja Miikkulainen suunda. Kuna tal ei olnud pealetungiks Soome sõjalise juhtkonnalt luba, sulges Soome pool piiri ja ingerlaste aitamine keelati.²⁰⁴ Soome riigi selline suhtumine määras pealetungi saatuse ning Elfvengren tagandati. Uueks Ingeri rügemendi juhiks nimetati reservileitnant Elja Rihtniemi. Relvad andis sedapuhku Soome armee, sest nüüd ka Soomes saadi aru puhvertsooni vajalikkusest.²⁰⁵ Põhja-Ingeri komitee palus Soome valitsuselt luba mobiliseerida rügementi ka need Soome alamad, kes Ingerimaal pikalt elanud ja seal kinnisvara omasid.²⁰⁶ Tuleb ära märkida, et Põhja-Ingeri komitee kirjavahetusest ja koosolekute protokollidest jääb mulje, et Elfvengreni suhtuti sügava lugupidamise ja usaldusega.

Oktoobri lõpus 1919 kutsus Põhja-Ingeri komitee Elfvengreni tagasi rügemendi-ülemaks. Elfvengren oli teinud salajase lepingu vene valgete kindrali Judenitšiga, et rügement osaleb vene loodearmee Petrogradi vallutamise operatsioonis ja oli selle eest saanud suure summa raha, nn „Judenitši miljonid“. Selle raha eest maksti sõdurite palgad ja hangiti rügemendile ühtne vormiriietus. Pekka Nevalainen on Elfvengreni kirjeldanud lausa kui reeturit, kelle eesmärgiks tõsimeelse monarhistina oli koos vene valgetege taastada endine võim Venemaale ja ingerlasi kasutas ta oma eesmärkide saavutamisel alatult ära²⁰⁷. Novembri keskel tehti ettepanek mobiliseerida kõik 16 – 45-aastased ingerlased kasutades selleks Soome võimude abi. Samuti arutati võimalust võtta rügementi vastu ka

²⁰² Nevalainen 1996, lk 68-77; Niinistö 2005, lk 192-196.

²⁰³ Ahti 1999, lk 164-165.

²⁰⁴ Elfvengreni telegraafisõnumid 28.7.1919, 29.7.1919, 30.7.1919; Sarini sõnum 2.8.1919. KA, 7,9,10 IA, PIHA, 3 Kirjeistöö ja muuta aineistoa (1919-1925).

²⁰⁵ Nevalainen 1996, lk 98-100, 109-116; Niinistö 2005, lk 196-199.

²⁰⁶ Põhja-Ingeri komitee koosoleku protokoll 14.9.1919. KA, 7,9,10 IA, PIHA, 3 Kirjeistöö ja muuta aineistoa (1919-1925).

²⁰⁷ Nevalainen 1996, lk 76-82, 127-130.

soome vabatahtlikke, ning ehk moodustada üks kompanii ka venelastest sõduritest. Rahavarade hankimiseks soovitati pöörduda Soomes elavate venelaste poole.²⁰⁸

Vastavalt lepingule Judenitsiga alustas Elfvengren pealetungi 21. oktoobril 1919 hoolimata Soome armee peastaabi keelust. Kiire rünnakuga vallutati Lempaala ja Kuivaisete raudteejaam ning piirkond kuni Vuojärvi. 25. oktoobril aga lõppes laskemoon ja nad olid sunnitud taganema ning nädala lõpuks olid nad tagasi Kirjasalos. Elfvengreni koostöö vene valgetega lõpetas aktivistide toetuse ja koostöö Põhja-Ingeri juhtkonnaga. See rünnak tekitas ainult kohalikele elanikele lisakannatusi tuues kaasa 8000 põgeniku voolu Soome piirile. Elfvengren asendati kapten Juho Tirraneniga, ning hiljem major Alfred Wanséniga. 1667 mehest koosnev rügement allus Soome armee Karjala maakitsuse riigipiiri komandant Erik Heinrichsile.²⁰⁹ 1920. aasta suve ja sügise jooksul vähendati tunduvalt rügemendi meeste arvu ja see nimetati ümber Põhja-Ingeri eripataljoniks²¹⁰. Pataljon saadeti laiali Soome sõjaminister Bruno Jalanderi poolt 16. detsembril 1920²¹¹. Alates veebruarist 1920 kasutas Soome riik rügementi/pataljoni piirivalveüksusena makstes nende ülalpidamise.²¹²

2.12.4. Kirjasalo ja küsimus Ingeri omavalitsusest

Niisiis oli Repola ja Porajärvi lisaks ka Ingerimaal piiritagune territoorium, mis oli avaldanud soovi liituda Soomega – 30 ruutkilomeetri suurune Kirjasalo piirkond Soome-Vene piiri ääres, mis koosnes viiest Lempaala kihelkonda kuulunud külast ja umbes 400 elanikust. Seda piirkonda nimetati naljatades „Kirjasalo vabariigiks“. Neil oli oma vallavolikogu ja Põhja-Ingeri komitee andis seal välja oma ajalehte *Kirjasalon Sanomat* ning Soome postiametiga koostöös oma postmarke (vt. lisa 4). Kirjasalot kaitses alates suvest 1919 kuni detsembrini 1920 Põhja-Ingeri rügement, hilisem eripataljon.

Seoses esialgselt põgenike abistamise jaoks rajatud Ingeri ajutise komitee asutamisega, mis kujunes esindusorganisatsiooniks, hakkasid ingerisoomlased end nimetama

²⁰⁸ Põhja-Ingeri komitee koosoleku protokoll 16.11.1919. KA, 7,9,10 IA, PIHA, 3 Kirjeistöö ja muuta aineistoa (1919-1925).

²⁰⁹ Nevalainen 1996, lk 123-151; Niinistö 2005, lk 203-208.

²¹⁰ Põhja-Ingeri rügemendi ülemuse teadaanne 3.7.1920. KA, 37 IA, 12 Muuta Inkeria koskevaa (1917-1993).

²¹¹ Sõjaministri päevakäsk 16.12.1920. KA 1 IA, IVHA, 1 Pöytäkirjat liitteineen (1919-1921).

²¹² Nevalainen 1996, lk 210-215; Niinistö 2005, lk 194-195.

Ingeri kodanikeks ning hakati välja andma ka Ingeri kodanike isikutunnistusi. Isikutunnistuses oli kirjas inimese nimi, sünnikoht, rahvus (soomlane, isur jne) ja amet. Dokument sai kinnituseks templi kohalikust omavalitsusest ja oli sellega kõlblik ka reisimist ja töötamist õigustav dokument kõikjal Soomes.²¹³

Pärast Eesti ja Nõukogude Venemaa vahelist rahulepingut hakati tasapisi mõistma, et Ingerimaa eraldamine Venemaast ei ole enam reaalne tulevikutsenaarium. Seetõttu pöörati peamine rõhk autonoomia nõudele. 23. juunil andis Ingeri ajutine komitee teadaande ajalehtedele, milles kuulutati, et Ingeri rahva eesmärgiks on moodustada Petrogradi kubermangu põhjapoolsetest piirkondadest – Lyyssist, Petrogradist, Tsarskoje Selost, Peterhofist ja Jamburgist – suhtes ülejäänud Venemaaga sisemiselt autonoomne maakonnariik (*Inkerin sisäisesti autonominen maakuntavaltio*). Autonoomia ei puudutavat välispoliitilisi suhteid, raha-, posti- ja sõjaametit ega ka teisi üldriiklike institutsioone, kuid soomekeelsel elanikkonnal pidi olema oma rahvuslik parlament.²¹⁴ Petrogradist plaaniti teha rahvusvaheline vabakaubanduslinn Ingeri maakonnariigi osana. Ingeri maakonnariik on iseseisev ülejäänud Vene riigist administratiivses, seadusandlikus ja juriidilises suhtes. Rahvaparlament pidi arvestama kõigi piirkonna vähemusrahvuste huvidega ja vallad organiseeritakse elanike rahvuse alusel. Soome keelest pidi saama vene keele kõrval ametlik keel.²¹⁵

Tartu rahunõupidamisel kohustus Soome loovutama Kirjasalo Nõukogude Venemaale, mis omalt poolt lubas tagada Ingerimaa soomlastele kultuuriautonoomia. See ei saanud aga kunagi teoks. Kirjasalos korraldati 5. detsembril 1920 leinatseremoonia, millega piirkonnast loobuti. Sõdurid ja tsiviilisikud lahkusid Soome. Eesti ja Nõukogude Venemaa vahelise rahulepingu tulemusel jäi pisike osa Ingerimaast Eesti riigi koosseisu – umbes kümne küla ja 1200 inimese võrra pisikesel 12 kilomeetrit pikal ja kuus kilomeetrit laial territooriumil Narva taga, nn Eesti Ingerimaal.²¹⁶

16. jaanuaril 1921 peeti ingerlaste rühmanõupidamine, kus Kaapre Tynni tegi ettepaneku asutada Venemaa semstvo- ja linnade hääleõigusliku liidu filiaal Soomes, sest püüdlus autonoomia saavutamiseks oli saanud tagasilöögi. Filiaal oleks pidanud tulevi-

²¹³ Ingeri ajutise komitee koosoleku protokoll 15.2.1920, lk 1-2, KA, IA, IVHA, 2 Kirjeenvaihtoa (1918-1921).

²¹⁴ Ingeri ajutise komitee teadaanne ajalehtedele, 23.6.1920. KA, 2 IA, IVHA, 2 Kirjeenvaihto (1918-1921).

²¹⁵ Ingeri maakonnariigi üldised alused. KA, 2 IA, IVHA, 2 Kirjeenvaihto (1918-1921).

²¹⁶ Nevalainen 1996, lk 152-210, 260-266; Niinistö 2005, lk 208-213.

kus esindama ingerlasi alustades koostööd Vene demokraatidega ning see oleks ühine koos venelastega nii, et selle esindajatest kolm oleks venelased ja kaks soomlased.²¹⁷

Ingeri põgenike organisatsioonid ei suutnud korralikult teha koostööd ja ei olnud ühist toimivat kogu Ingerimaad katvat organit ega tegevusliini. Lääne-Ingeris otsiti tuge Vene valgetest, Põhja-Ingeris aga toetuti Soome aktivistidele. Kogu ingerisooma elanikkonda puudutavat ülestõusu ei eksisteerinud, vaid läänes ja põhjas tegutseti üksteisest eraldi ja lahendust Ingerimaa küsimusele ei paistnud kuskilt.²¹⁸

Vaatamata sellele, et Lenin ja Nõukogude Venemaa valitsus olid üle viidud Moskvasse, ei olnud Petrograd sugugi muutunud kõigest tavaliseks Vene linnaks. See oli endiselt maa tähtsamaid majanduskeskusi ja venelased olid seda ka valmis kaitsma. Isegi, kui Petrograd oleks ajutiselt vallutatud, oleks punaarmee teinud kõik endast oleneva, et linn kiiresti tagasi saada. Ka vene valgekaartlased ei oleks võinud kujutada ette Venemaad ilma Petrogradita. Ega kindlasti mitte ka Antant. Kogu Petrogradi küsimus oli utoopia, mis oleks edaspidi vaid tekitanud uusi konflikte. Pikemaajalist soomlastele sobivat lahendust Peterburgi küsimuses ei olnud ja seega lahendust ka Ingerimaa küsimusele. Selle liitmine Soomega ei olnud lihtsalt reaalne.

Ingerlaste juhtorganisatsioon kasutas sarnaseid strateegiaid nagu teiste Venemaa alt lahkunud maade esindused: esitleti Ingerimaad ülejäänud Venemaa piirkondadest erineva territooriumina ning taotleti sellele rahvusvahelist tunnustust; kuulutati end Ingeri kodanikeks, vaatamata sellele, et see kodakondsus ei tuginenud mingile tõeliselt eksisteerivale juriidilisele alusele; ning üritati moodustada armee, mille abil teostada oma poliitilisi eesmärke. Tulemus oli aga nõrk, sest tänu Petrogradile ei suhtunud rahvusvahelisel tasemel ingerlaste nõuetesse tõsiselt, nn kodakondsus tähendas pigem registreerunud põgeniku staatust ja nende väeosa oli kõigest Soome ja Eesti vägede allüksus, mis täitis täielikult kas Eesti, Soome või Vene Loodearmee sõjalise juhtkonna käske.

On küsitav, kuivõrd Ingeri ajutine komitee ikka esindas ingeri rahvast. See oli siiski vaid mõne tuhande Soome saabunud põgeniku esindusorganisatsioon, mis käsitles vaid väikest osa Ingerimaa soomekeelsest elanikkonnast. Lisaks asutasid komitee isikud, kes olid juba kaua aega eelnevalt olnud seotud Soomega. Ingeri põgenikud saabusid Soome olude sunnil ja rügemendiga liitumise peamiseks motiiviks oli lootus kaitsta oma

²¹⁷ Ingerlaste rühmanõupidamise protokoll, 16.1.1921. KA, IA, IKKA.

²¹⁸ Nevalainen 1996, lk 108-109.

piiritaguseid külasid ning võidelda neid halvasti kohelnud bolševikega. Suurem osa põgenikest hakkas aga koheselt pärast rahu kehtimist pidama plaane kodukohta tagasi pöördumiseks. Nendele ei olnud probleemiks venelastest naabrid, kellede küladega nad oli harjunud kõrvuti elama. Komitee koosolekute protokollidest ilmneb selgelt nende neutraalne suhtumine kohalikkude vene talupoegkonda ja soov neid oma tegevusse kaasata. Ongi küsitav, kuivõrd Soomega liitumise plaanid olid nende puhul tõsiseltvõetavad. Pigem tulid need ideed Soomest. Arvatavasti ingerisoomlastele endile oleks sobivaim lahendus olnud piisav haldus- ja kultuuriautonoomia Venemaa koosseisus.

2.13. Punane Suur-Soome

Soome kodusõda 1918. aastal oli jaganud rahva punaseks proletariaadiks ja valgeks talupoegkonnaks. Sõjajärgne valgete terror oli tekitanud olukorra, kus uue klassiülese identiteedi loomine osutus väga keeruliseks. Valge Soome identiteedi üheks osaks moodustus hõimupoliitika, mis antud olukorras põimus tugevalt bolševismivastasusega. Karelianismi võib jagada nii poliitiliseks ja kultuuriliseks kui ka nüüd esile tõusnud sõjakarelianismiks. Soome idapoliitikas olid samaaegselt kaks suunda: rahvuslikul alusel ülesehitatud hõimupoliitika ning üldine rahvusvaheline kommunismi vastane võitlus. Esimesed rünnakud Ida-Karjalasse olidki otsene jätk Soome kodusõjale.²¹⁹

Suur-Soome idee ei olnud sugugi ainult valge Soome eesmärgiks, vaid ka punaste soomlaste nägemus Ida-Karjala tulevikust oli sarnane. Lenin isegi andis lubaduse Ida-Karjala ja Petsamo liitmise kohta tuleva sotsialistliku Soomega²²⁰. Karjala elanikkonnale oli küsimus rahvuslikust olemasolust peamiselt kultuuriline ja majanduslik. Nende eesmärgid ei langenud alati kokku ei Soome ega ka punaste soomlaste eesmärkidega. Suurriikide poliitikas ei tulnud rahvusküsimus kõne alla, vaid Karjalat vaadeldi Murmansk raudtee vaatevinklist, kui selgelt sõjalist ja majanduslikku küsimust.

Nõukogude Venemaa kasutas oma eesmärkide saavutamiseks põgenenud punaseid soomlasi. Markku Kangaspuro kirjeldab, et punasoomlaste juhtfiguur Edvard Gylling oli arvamisel, et Karjalat tuli arendada Soomega sarnastel alustel. 1918. aastal, kui ta veel ei uskunud revolutsiooni lõplikku võitu, oli ka tema arvamisel, et Ida-Karjala ja Murmansk tuleks Venemaa küljest lahti rebida, sest Karjala arengu eelduseks oli integreerumine

²¹⁹ Kangaspuro 2000, lk 68-74.

²²⁰ Niinistö 2005, lk 21.

Soomega. Riigipiir oleks pidanud kulgema piki rahvuspiiri. Gylling lootis, et Soomes alustatakse läbirääkimisi sealse proletaariaadiga rahu ülesehitamise nimel ning lepitakse rahvadelegatsiooniga kokku vägede väljaviimisest piiriäärsest Karjalast. Tal oli plaan rajada Äänisjärve äärde koloonia, millest tekiks autonoomne riigike, ja mis sõlmiks piirirahu nii Soome kui ka Nõukogude Venemaaga. Edasi pidi see riigike alustaks koos Rootsi ja Norraga nõupidamisi võimalikust skandinaavsest liitriigist.²²¹ Ka vene ajaloolane Holodkovskij tunnistab, et Soome vasakpoolse töölisliikumise esindajad soovisid Ida-Karjala liitmist Soomega, kuid juhul kui Soomest saab nõukogude vabariik ja ainult Nõukogude Venemaa valitsuse heakskiidul.²²²

Kevadel 1918 allakirjutatud lepingus nn Soome punaste valitsuse ja bolševike vahel nähti ette, et tulevane Nõukogude Soome jääb iseseisvaks riigiks, mida ei ühendata Venemaaga. Ühtlasi aga lubati, et venelased saavad Soome kodakondsuse "võimalikult lihtsustatud korras" ning soomlased Venemaa kodakondsuse automaatselt. Vaatamata Soome punaste tõstatatud Ida-Karjala küsimusele ei puudutanud see leping otseselt teemat. Bolševikud siiski ei unustanud soomlaste huvi Ida-Karjala vastu. Teema võeti uuesti päevakorda 1939. aastal lepingus Otto Wille Kuusineni juhitud Terijoki marjonett-valitsusega, mida Nõukogude Liit tunnustas sel ajal Soome ainsa seadusliku valitsusena. Selle lepingu alusel oleks Ida-Karjala juriidiliselt liidetud Soomega peale selle ratifitseerimist vallutatud Helsingis.²²³ See ongi ainus kord, kui Suur-Soome tekkis soomlaste ja venelaste vahelise lepingu alusel, vähemalt paberil.

1919. aasta lõpus koostati Stockholmis punaste soomlaste Rootsi juhi Jussi Railo poolt ka nn Põhja sõjaplaan. Selle plaani alusel Soome, Rootsi ja Norra punakaartlased pidid tungima läbi Soome valgete tagalasse Murmanskisse ning rajama seejärel sinna ja lõuna poole Karjalasse oma kommuuni. Sellest moodustuks skandinaavse revolutsiooni alglähe. Jaanuaris saadeti sõnumid teele Venemaale, kuid politsei arreteeris mõlemad kurriirid. Sõjaplaan luhtus ning Railo tegi enesetapu. Railo asemele valitud Gylling lõpetas need sõjaplaanid, sest peale inglaste lahkumist Venemaalt paistis, et punaarmee õnnestub Karjala enda kätte saada ilma selliste plaanidetagagi.²²⁴

²²¹ Kangaspuro 2000, lk 43-46.

²²² Holodkovskij 1978, lk 19.

²²³ Vihavainen 2011, lk.119-120.

²²⁴ Kangaspuro 2000, lk 74.

Uues olukorras hakkas ka Soome valitsus otsima võimalusi rahunõupidamiste alustamiseks Nõukogude Venemaaga. Enne Rajajoki nõupidamisi saatis Gylling Moskvasse Soome Kommunistliku Partei esimehele Yrjö Sirolale omapoolse plaani Karjala kommuuni rajamise kohta. Tema plaani järgi oleks kommuun moodustunud Koola poolsaare Aleksandrovski piirkonnast ning Kemi ja Aunuse kubermangudest. Selles pidi kehtima majanduslikult iseseisev ning Venemaast eraldiolev rahvuslik autonoomia. Kommuuni esitas ta kui tulevase Põhjamaade revolutsiooni hälli. Vähemalt pooled kommuuni elanikest pidid olema karjalased või soomlased. "Punane" versioon rahvuslusest oleks seal lubatud, et selle abil kujundada vastuseisu teisel pool piiri olevale Soome agitatsioonile. Samuti plaanis ta moodustada umbes 2000 mehelise skandinaavlastest koosnevat punaarmee üksuse, mis asuks tegelema revolutsioonitööga Põhjamaades.²²⁵

Juuni alguses 1920 asutas nõukogude valitsus kiirustades Karjala Töörahma Kommuuni, et Tartu rahunõupidamistel näidata Soome poolele, et idakarjalastel juba oli rahvuslik omavalitsus. Kommuunil ei olnud selgeid piire ja juhtorganeid ega ka üldse arusaama, kuidas omavalitsust organiseerida. Jäi ebaselgeks, milline peaks olema keelepoliitika ja milline punasoomlaste roll kommuunis. Karjala revolutsioonikomitee soomlastest liikmed ei olnud organisatoorsetes küsimustes üksmeelsed. Osa neist nõudis, et venelaste ebatõhus bürokraatlik tööviis asendatakse pigem modernse lääne-euroopaliku töökorraldusega. Gylling oli arvamisel, et sel ajal Moskvast valitsenud poliitilised olud olid soodsad pikaleminevate vabaduste saavutamiseks. Osa punastest soomlastest pidas teda selles osas lihtsameelseks, kuid Karjala majandusliku omavalitsuse küsimuses olid kõik üksmeelsed. Nõukogude Venemaa välisasjade komissar Tšitšerin leidis aga vastupidiselt, et Karjala omavalitsuse otsused ei puuduta majandust. Kõigest hoolimata loodi 14. oktoobril 1920 Karjala majandust juhtiv rahvamajandusnõukogu, mille juhiks sai Gylling. Ta oli NEP-majanduspoliitika kasutuselevõtmise vastu, sest kartis võimalikku olukorda, milles kommuun alustaks koostööd Soome metsatöösturitega.²²⁶

Ka hilisem Soome esikommunist Kuusinen oli kevadel 1920 arvamisel, et Soomel on Ida-Karjalas ja Petsamos rahvuslikke huvisid ning leidis, et neid küsimusi oleks vaja riikidevahelisel nõupidamisel arutada. Ta leidis, et valge Soome valitsusele oleks loodav Ida-Karjala omavalitsus olnud täiesti realistlik eesmärk, mille poolehoidu karjalaste

²²⁵ Kangaspuro 2000, lk 74-76.

²²⁶ Kangaspuro 2000, lk 89-94; vt ka Jääskeläinen 1961, lk 283-285.

hulgas võinuks mõõta rahvahääletusega. Kuusinen teatas, et ka Soome punased pooldasid rahvahääletuse korraldamist. Ta märkis ära, et punased kartsid „ainult sellist sõda kodanliku Soome ja sotsialistliku Venemaa vahel, mis algaks venelaste pealetungiga ning mis võiks seetõttu luua olukorra, et Soome harimatute talupoegade hulgas tekiks rahvuslusind”. Ühtlasi leidis ta, et kui valge Soome peaks alustama sõda, oleks tulemuseks mõõdapääsmatult valgete võimu kokkukukkumine.²²⁷

Soome Kommunistliku Partei asutamiskoosolekul käsitleti Karjala küsimust, kuid leiti, et Karjala ühendamine Soomega polnud võimalik, sest see oleks olnud kahjulik nii Soome kui ka Venemaa revolutsioonidele ja üldse maailmarevolutsioonile. Avaldati arvamust, et iseseisva Soome propageerimine kommunistide poolt vahetult pärast bolševike revolutsiooni oli viga. Selle asemel oleks pidanud punase Soome saatuse liitma Venemaa võiduka bolševike revolutsiooniga. Saksa vägede sissetung Lõuna-Soome toetas arvamust, et väikerahvastel ei olnud eeldusi iseseisvaks eksistentsiks. Sarnaselt Antandiga uskusid siis ka bolševikud, et Soomest kujuneb mingisugune Saksamaa protektoraat.²²⁸

Seoses Soome sõjalise juhtkonna plaanidega vallutada Petrograd kuulutas Nõukogude sõjaasjade rahvakomissar Trotski, et juhul kui Soome peaks ründama, marssiks punaarmee Helsingisse. Trotskil olid ka tegelikud rünnakuplaanid, millele viitab see, et juba aasta alguses olid Soome kommunistide sõjalised juhid Jukka Rahja, Mauno Heimo ja Lauri Letonmäki saanud käsu korraldada punaste soomlaste mobilisatsioon ning alustada rünnaku organiseerimist Helsingisse. Ilmselt oli plaanis rünnak ellu viia samaaegselt sakslaste lahkumisega Soomest, sarnaselt nagu varem punaarmee oli tegutsenud Eesti ja Läti suunal, kuid muutus Balti rindel ei võimaldanud neil enam asuda pealetungile. Kevadel 1919 muutus jõudude suhe veelgi bolševike kahjuks, sest ka inglased alustasid pealetungi põhjast piki Murmanski raudteed.²²⁹

Lenin oli tunnustanud Soome iseseisvust ja vahetult revolutsioonijärgsetel aastatel bolševikud seda kahtluse alla ei seadnud, vaid eesmärgiks tõusis iseseiseva Soome muutmine kommunistlikuks. On huvitav täheldada, et Venemaale põgenenud punaste soomlaste arusaam Suur-Soome küsimusest ei erinenud kuigivõrd valge Soome

²²⁷ Kangaspuro 2000, lk 46.

²²⁸ Kangaspuro 2000, lk 46.

²²⁹ Kangaspuro 2000, lk 68-72.

eesmärkidest. Erinevus seisnes vaid selles, millise ideoloogia alusel ja millise Soomega Ida-Karjala liidetakse. Ingerimaa osa ei paistnud punastel aga erilisi plaane olevat. Tõsi punapõgenikke kasutati ka ingerisoomlaste agiteerimisel.

2.14. Tartu rahu

1919. aasta lõpus oli bolševike sõjaline positsioon tugevnenud, mille tulemusel otsustas Inglismaa oma väeosa Venemaalt ära viia. Vene valgete sisemised tülid olid viinud rinde kokkukukkumiseni Põhja-Venemaal ning pärast Murmanski kaotust liikusid nende järeljäänud üksused, umbes 1500 meest kindral Skobeltsini juhtimisel, Repola ja Porajärve suunas. See tõi endaga kaasa punaste pealetungi läände. Veebruari lõpus 1920 otsustas Soome valitsus, et neid Soomega liitunud territooriume tuleb kaitsta. Soome välisministeerium lubas desarmeerida vene valgekaartlased tingimusel, et punased väed ei tuleks Soome kaitse all olevale territooriumile. Hoolimata vastulausest Soome vägede kohaloleku kohta oli nõukogude välisminister Tšitšerin pakkumisega nõus. Siiski algasid veebruari lõpus tõsised lahingud Porajärve suunal, mille soomlased suutsid tõrjuda.²³⁰

Üldpoliitilisest olukorrast tulenevalt ei soovinud Nõukogude Venemaa põhja suunas täiemõõtmelist sõda kartes, et soomlased võivad alustada koostööd samaaegselt Venemaad läänest ründava Poolaga. Selle tulemusel algasid Soome ja Nõukogude Venemaa vahelised rahunõupidamised 12. aprillil 1920 Rajajokis (*Sestra*). Soome valitsus nõudis, et Ida-Karjalasse rajatakse neutraalne demarkatsiooniliin, mis kataks enamvähem kogu karjalaste poolt asustatud territooriumi Murmanski raudteest läänes. Sellega venelased ei nõustunud ning 24. aprillil nõupidamised katkesid.²³¹

Nõukogude Venemaa olukord lõuna- ja läänerindel oli siiski halvenenud sedavõrd, et nende juhtkond oli sunnitud esitama Soomele uut rahunõupidamist. Soomes ei uskunud sel hetkel keegi bolševike võimu kestvusse. Soome kodanlust häiris, et septembri alguses 1918 Moskvast asutatud Soome kommunistliku partei deklareerisid avalikult oma eesmärgi Soome kodanliku riigikorra kukutamisest. Soome valitsus soovis samuti kukutada Venemaal bolševike võimu, kuid mõistis, et Soomel ei olnud selleks sõjalisi eeldusi.

²³⁰ Arimo 1985, lk 49-50; Niinistö 2005, lk 214-215.

²³¹ Niinistö 2005, lk 216; vt ka Jääskeläinen 1961, lk 270-278; Polvinen, Tuomo. *Venäjän vallankumous ja Suomi II (1918 toukokuu-1920)*. WSOY, Porvoo 1971 (2. trükk 1987), lk 328-348.

Holodkovskij kritiseerib, et vaatamata Soome töölisklass tungivale soovile rahumeelsest suhetest Nõukogude Venemaaga ei muutnud valitsus kodanlikku välispoliitikat.²³²

Soome ja Nõukogude Venemaa vahelised rahunõupidamised algasid Tartus 12. juunil 1920. Soome poolelt nimetati rahudelegatsiooni etteotsa senaator Juho Kyösti Paasikivi. Kõige problemaatilisem küsimus oli piiri paiknemine. Soomes ei olnud erinevad poliitilised jõud selles küsimuses üksmeelel, sest sotsialistid leidsid, et Ida-Karjala tuleks jätta ja piirduda autonoomia aegsete piiridega. Kodanlikud parteid aga nõudsid Karjala ühendamist, tuginedes rahvaste enesemääramisõigusele, mille ka punane Venemaa oli heaks kiitnud. Ainult Petsamo küsimuses valitses üksmeel, et see tuli saada Soome koosseisu. Paasikivi pani kokku soomlaste delegatsiooni miinimumprogrammi, mille alusel idakarjalastele tuli jätta õigus rahvahääletusega ise otsustada, millise riigi koosseisus nad soovivad olla. Lõplik piir pidi määratama rahvusvahelise komisjoni poolt pärast rahvahääletust. Repola ja Porajärvi võisid lihtsalt liituda Soomega. Murmanski raudtee taheti aga anda rahvusvahelise ettevõtte haldusse. Kirjasalo ja kogu Ingerimaa otsustati jätta arutletavatest punktidest välja. Delegatsioon otsustas siiski soovitada Ingerimaa soomlastele kultuuriautonoomiat.²³³

Soome poliitiliste jõudude erimeelsust Ida-Karjala küsimuses märgati nõukogude delegatsiooni poolt. Rahunõupidamisega oli jäädud ka veidi hiljaks – nimelt oli Poola rinne juuli alguseks andnud järele ja poolakad taganesid Kiievist. Seetõttu ei olnud venelastel enam sellist poliitilist survet ja nad võisid oma tingimustes rangemad olla. Vahetult enne rahunõupidamisi olid punased asutanud Karjala töörahva kommuuni, mille etteotsa valiti punapõgenik Edvard Gylling. Selle alusel väitsid bolševikud, et kommuun isenesest näitabki ära karjala rahva tahte ja erilist rahvahääletust ei ole seetõttu enam vaja korraldada. Nende arvates oli küsimus muutunud Nõukogude Venemaa siseasjaks.²³⁴

Venelased pakkusid välja endiste piiride muutmist: Petrogradi kaitsmise osas nõudsid nad mõningaid Soome lahe saari ning Karjala maakitsusel linnale kõige lähedasemat nurka. Soome nõudis endale Petsamo piirkonda tuginedes keisri eelmise sajandi lubadusele, kuid sellega ei olnud venelased nõus. Juuli keskel katkestasid venelased nõupidamised paariks nädalaks. Niinistö kirjutab, et põhjuseks oli tõenäoliselt Soome delegat-

²³² Holodkovskij 1978, lk 10-13.

²³³ Niinistö 2005, lk 218-219; vt ka Jääskeläinen 1961, lk 289-297; Polvinen 1971, lk 348-354.

²³⁴ Niinistö 2005, lk 219.

siooni sotsiaaldemokraadist liikme Väinö Tanneri alustatud salajane diplomaatia. Tanner oli huvitatud majandusküsimustest ja andis venelastele mõista, et Petsamo nõudest kindlasti ei loobuta, kuid Ida-Karjala oli tema arust tarbetu. Oodates nõupidamiste jätkumist koostas Paasikivi uue miinimumprogrammi, millega loobutaks Ida-Karjalast, välja arvatud Repolast ja Porajärvist. Tanneri meelest ei olnud ka neid Soomele vaja. Küsimus oleks tõstatatud ainult sundolukorras, kuid Tanner ilmselt informeeris jälle venelasi sellest. Soome vasakpoolsete toetus Tannerile ja nõue nõupidamised kiireks lõpetada pani Soome delegatsiooni igati ebasoodsasse olukorda. Venelased nõudsid vaherahulepingut *status quo* põhjal, mille alusel Repola ja Porajärvi oleksid jäänud Soomele.²³⁵

Nõupidamiste lõppetapil olukord läänerindel muutus ning Poola alustas uut edukat pealetungi. Seoses sellega muutusid ka Soome delegatsiooni võimalused esitada rangemaid nõudeid. Lenin andis järele ja lubas Soomele Petsamo, kuid nõudis vastu mõningaid Soome lahe saari Petrogradi lähistel ning Repola ja Porajärvi piirkondi. Paasikivi pakkus venelastele Repola ja Porajärvi vastu majanduslikku hüvitist ning lisaks Karjala maakitsusel Kuokkala venestunud piirkonda. President Ståhlberg, kes samaaegselt tegeles ka Ahvenamaa küsimusega⁽²³⁶⁾ nõudis aga, et Soome vana autonoomiaaegne territoorium tuleb säilitada jagamatuna. Tanner võttis ilmselt jälle sala ühendust venelastega ja tegi ettepaneku vahetada Repola ja Porajärvi Petsamo vastu juhul, kui venelased ülejäänud territoriaalsetest nõudmistest loobuvad. Venelased olid nõus ja 7. septembril 1920 jõudsidki lõpuks mõlema poole delegatsioonid üksmeelele.²³⁷

Rahva üldine arvamus ja reaktsioon rahunõupidamiste tulemusest oli Soomes väga negatiivne. Välisminister Holsti palus Paasikivit proovida saada veel vähemalt läänepoolsemad enimasustatud Ida-Karjala alad Soome valdusse, kuid nõukogude osapool keeldus edasistest nõupidamistest. Ainus asi, millega nad nõus olid, oli rahulepingu liites ebamäärane märge Ida-Karjala omavalitsusest. Soome parlament ratifitseeris rahulepingu 1. detsembril 1920.²³⁸ Tartu rahuleping oli enamusele aktivistidest häbirahu. Ametlik

²³⁵ Niinistö 2005, lk 219-220; vt ka Polvinen 1971, lk 354-364.

⁽²³⁶⁾ Rootsikeelne Ahvenamaa soovis pärast Soome iseseisvumist 1918. aastal taasliituda Rootsi, millest ta oli alates 1809 ära lõigatud seoses Soome liitmisega Vene Impeeriumi koosseisu. Nõude aluseks esitati keelelised ja ajaloolised põhjused. Et ahvenamaalaste vastuseisu vähendada andis Soome valitsus neile laialdase autonoomia. Lõpuks Rahvasteliit lahendas küsimuse oma otsusega 24. juunil 1921, et Ahvenamaa jääb Soome osaks.

²³⁷ Niinistö 2005, lk 221-224; vt ka Polvinen 1971, lk 364-370; Jääskeläinen 1961, lk 300-308.

²³⁸ Niinistö 2005, lk 224; vt ka Jääskeläinen 1961, lk 311-315.

Soome, mis veel 1918-1919 oli jõudsalt toetunud Ida-Karjala poliitikat, oli petnud talle asetatud ootused. Tartu rahu tegi ühtlaselt lõpu ka Soome valitsuse poolsele Karjala ajutise valitsuse toetusele – Soome valitsus ei andnud enam abi ega rahalist toetust, ning lubadused jäid lunastamata.²³⁹

2.15. Russiviha kampaania (*Ryssänviha*)

Timo Vihavainen kirjutab, et 19. sajandil iseloomustas Vene emamaa ja Soome vahelisi suhteid eraldiseisvus ja harmoonia. Venelastest elanike arv Soomes oli väga vähene. Soome haritlaskonna vene keele oskus oli peaaegu olematu, lihtrahvas aga ei osanud võõrkeeli üldse. Niisiis ei olnud ka vahendeid tihedamaks läbikäimiseks. Soome suurhertsogiriigi positsioon Venemaa koosseisus oli võrdlemisi iseseisev ja Soomele kasulik. Samuti sai soomlusliikumine keisri toetuse (rootsluse arvel), mille tulemusel soomekeelne rahvaosa oli tänulik emamaale ja eriti valitsejale. Selle tõttu ei esinenud Soomes kogu sajandi jooksul peaaegu üldse viha venelaste vastu.²⁴⁰

Suhted muutusid dramaatiliselt 1899. aastal seoses veebruarimanifestiga, millega algasid venestamisaktsioonid Soomes. Soome poliitilised rühmad reageerisid sellele jagunedes kaheks: passiivse vastupanu pooldajad keeldusid igasugusest koostööst venelastega ja järeleandva liini pooldajad tahtsid vältida ülearust konflikti ja päästa, mis päästa annab, koostöös venelastega. Soomekeelsed olid enamasti teises rühmas, mis tähendas ka rahvuste põhjal hoiakute erinevust. Rootsikeelsed hakkasid end nimetama "idarootslasteks". Pead tõstis aktivistide rühm, mille üheks tähtsamaks ülesandeks sai Venemaa-austuse ja -truuduse kõrvaldamine soomlaste hoiakutest. See ei olnud lihtne ülesanne, sest Ida-Soomest oli pidevalt käidud Peterburgis ja sinna ka töö pärast kolitud.²⁴¹ Aasta aastalt vene viha kasvas kuni revolutsiooni ja Soome kodusõjani, mille hirnsaim näide oli ehk Viiburi veresaun aprilli lõpus 1918, kus lasti maha vähemalt 327 sõdurit ja tsiviilisikut, nende hulgas ka lapsed, oletatava vene rahvuse tõttu.²⁴² Selle

²³⁹ Ahti 1999, lk 222.

²⁴⁰ Vihavainen, Timo. *Ryssänviha, Venäjän-pelon historia*. Minerva, Helsingi, 2013, lk 181-183.

²⁴¹ Vihavainen 2013, lk 193-201.

²⁴² Westerlund, Lars (toim.). *Venäläissurmat Suomessa 1914–22: Osa 2.2. Sotatapahtumat 1918–22*. (Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 3/2004). Valtioneuvoston kanslia, Helsingi, 2004, lk 114.

sündmuse tulemusel hakkas levima Venemaal uskumus soomlastest "lihunikena", kes on valmis tapma venelasi ka ilma igasuguse põhjuseta.

Pärast Petrogradi vallutamise salaliidu läbikukkumist alustasid aktivistid veebruaris 1920, eesotsas Elmo Kailaga, nn "russiviha"-kampaania, et puhastada Soome sõjaline juhtkond Vene armees teeninud ohvitseridest. Alustati nõudega kõrvaldada valitsusest sõjaminister, kindralmajor K. E. Berg ja asemele pakuti hõimuideed toetav Bruno Jalanderi. Peaminister Vennola ei suhtunud nende ettepanekusse mõistvalt. Märtsi alguses siiski valitsus vahetus ja uueks peaministriks sai Rafael Erich, kes valiski uueks sõjaministriks Jalanderi. See oli esimene võit. Koostööd hakati tegema Põllumeeste Liiduga (*Maalaisliitto*) ning ennekõike Santeri Alkioga.²⁴³ Esitati ka ajakirjanduses, et armee juhatusse oli pääsenud "liialt võõrast värvi" ning, et armee kõrgemas juhatuses oli "puhtalt rootslaslik-russilik vaim".²⁴⁴ Aktivistide toimetatud ajaleht *Ilkka* kirjutas, et osad ohvitserid on võtnud omaks nii veneliku arusaama, et pidasid Soome liitmist tulevikus Venemaaga mõõdapääsmatu tõsiasjana²⁴⁵. Alkio ründaski kõike võõrapärast armee koosseisus, lisaks vene mõjule oli ta ka rootsi ja saksa mõju vastu. Ka kaitseliidud tuli tingimata pidada puhtad mittesoomlastest, eriti ohtlikuna nägi ta sakslaste mõju.²⁴⁶

Elmo Kaila jagas siiski Vene armees teeninud ohvitserid kahte rühma: juba varem ja maailmasõja käigus Venemaale läinuteks. Esimesest rühmast leidis ka mõni isamaaline ja võimekas mees. Siiski mõlemal rühmal oli ühtne venelik arusaam ohvitseri ülesannetest ja suhtumisest sõduritesse, mida Kaila pidas ohtlikuks. Nendest madalamaks rühmaks pidas ta sünnipäralt venelastest ohvitseri, keda tema arust üldse ei võinud usaldada. Samuti klassifitseeris ta kahtlasteks vanad kadetid, kes enamasti olid pärit mitte soomekeelsest rahvast, ning seega võõrad. Venelike ohvitseride hulka luges Kaila ka Mannerheimi ja Ignatiuse. Vaatamata sellele, et aktiivohvitseride hulgast 75 % olid jäägid, koosnes kõrgem ohvitserkond siiski enamasti vaid nn "russiohvitseridest". Seega oli aktivistide meelest armee kõrgem juhtimine mittesoomlaste kätes.²⁴⁷ Venelasviha kulmineerus ennekõike kodumaise ohvitserkonna vastu, mille tulemusel järgnevatel aastatel ka

²⁴³ Ahti 1999, lk 171-175.

²⁴⁴ Mylly, Juhani. *Maalaisliitto ja turvallisuuspolitiikka I. Aktiivisesta heimopolitiikasta passiiviseen isolaatiooon 1918-1933*. Turu ülikooli väljaanne C21, Turu, 1978, lk 193; Ahti 1999, lk 175.

²⁴⁵ Ilkka 22.06.1920.

²⁴⁶ Ahti 1999, lk 177.

²⁴⁷ Ahti 1999, lk 188-189.

suurem osa Soome armee juhtivatest ohvitseridest vahetus. Ühe erandina säilitas oma positsiooni Mannerheim.

2.16. Karjala ülestõus

Valge mere Karjalas oli aegamööda hakanud muutuma Inglismaa toetusel loodud Karjala rügemendi suhtumine Soome. Oli tekkinud võimuvaakum, mille tulemusel karjalased olid asutanud Valge mere Karjala ajutise komitee (*Vienan Karjalan väliaikainen toimikunta*). Komitee korraldas märtsi lõpus-aprilli alguses 1920 Uhtuas (*Kalevala*) maakonnapäevad, milles otsustati, et Valge mere Karjala lahkub Venemaa koosseisust ning piirkonna tulevane riiklik kord otsustatakse üldise hääletamise alusel. Komitee nimi muudeti Karjala ajutiseks valitsuseks. Soome valitsus toetas Valge mere Karjalat majanduslikult lootes, et Ida-Karjala liidetaks Soomega või vähemalt, et sellest kujuneks neutraalne puskurriik Soome ja Venemaa vahele. Punaste arvates Uhtua maakonnapäevad ei esindanud tegelikku rahva tahet. Nad alustasid sõjategevust, mille tulemusel Karjala ajutine valitsus ja selle pooldajaid olid juuni lõpu poole 1920 sunnitud põgenema Soome.²⁴⁸

Põgenikest moodustati üksus, mida asus juhtima soomlasest jäägrikapten Kalle Mata (Karl Henrichsson). Mata ja Repola haldusametnik Hans Håkon "Bobi" Sivén palusid valitsuselt luba värvata Soomes vabatahtlikke. Valitsuse hoiak oli tõrjuvalt ettevaatlik seoses käimasolevate Tartu rahunõupidamistega. Kui Tartu rahunõupidamiste tulemus tuli Soomes teatavaks, hakkasid hõimuaktivistid ja Soomes viibivate karjalaste delegatsioonid võtma ühendust Soome poliitilise võimu ladvikuga. Ajalehed kirjutasid Soome kaotatud aust. Hõimusõduritele ja hõimuidee aktivistidele Tartu rahu oli häbirahu – Soome oli lubadustega kutsunud karjalased endi hulka ja seejärel vahetanud nad majanduslike huvide vastu, mis oli kõigest väike lõiguke Jäämere randa. Repolas korraldati 21. septembril 1920 piirkonna volikogu koosolek, mis ühel häälel otsustas püsida üle kahe aasta tagasi tehtud otsuses liituda Soomega. Oktoobri alguses korraldati üldised valimised, milles valiti Repola komitee, mis pidi võtma üle Ida-Karjala komitee ülesanded. Komitee esitas deklaratsiooni Soome rahvale, milles märgiti ära, et Soomel oli õigus

²⁴⁸ Kuussaari 1957, lk 133-137; Jääskeläinen 1961, lk 268-270; Niinistö 2005, lk 225.

keelduda võtmast Repolat osaks Soome vabariiki, kuid ei olnud õigust liita seda rahu-
lepinguga osaks Nõukogude Venemaad. Porajärvi oli vähem aktiivne.²⁴⁹

Aktivistide eesmärgiks oli tekitada muutus Soome poliitikas, ennekoike saada maa
uuesti liituma sõjategevusse ja sel viisil tühistada Tartu rahu.²⁵⁰ Ametlikult Soome riik ei
tahtnud sekkuda hõimupoliitikasse, kuid mitteametlikult suhtuti positiivsemalt Mata ja
Sivéni 14. oktoobril 1920 esitatud plaani. Selle kohaselt Soome poolel formeeritud karja-
lastest partisanid koos nendega liituvate soome vabatahtlikega ründavad Soroka suunas
Murmanski raudteed, samaaegselt kui teine rühm karjalasi vallutab Valge mere Kemi.
Usuti, et seejärel algab Karjalas üldine ülestõus. Mata ja Sivén uskusid tegutsevat vasta-
valt Soome valitsuse salajasele soovile. Juhul, kui aga relvi ja varustust ei saada Soome
riigilt, pidid nad ise oma tegevust finantseerima.²⁵¹

Nad tegid uue tegevusplaani, mida hakati kutsuma „karupesa“ plaaniks. Finantsee-
rimine pidi toimuma Repolast palkide müügiga Soome puidutööstuselt saadud varadest.
Metsatöödele pidi võetama karjalastest põgenikke, repolalasi ja neid soomlasi, kes olid
valmis Karjala eest võitlema. Selline tegevus oleks andnud samas ka kattevarju plaanile.
Hõimuaktivistide kaudu pidi relvastatama ja varustatama 500-600 meest. Peateed Repo-
lasse plaaniti teha läbikulgemiseks kõlbmatuks ja nii võidakse kuni kevadeni vastu
panna, et oodata uusi rahutusi Nõukogude Venemaal. Nimelt olid nad saanud informat-
siooni peatselt plaanitavast madruste mässust Kronstadtis. Sivén esitas avalikult oma
plaani välisministeeriumile kui Karjala asja päästmise viimase õlekõrre.²⁵²

Novembri lõpus alustati plaani elluviimist. Relvade osas paluti abi Elmo Kailalt ja
detsembri alguseks saabuski piiri äärde 500 jaapani päritolu püssi ning vajalik laske-
moon. Tegevusega oli liitunud ka Jalmari Takkinen, kellest hiljem sai partisanipealik
hüüdnimega „Ilmarinen“ ja Paavo Höttönen. Kõik paistis minevat plaanipäraselt ja ka
punaste suuremaid väeosasid ei olnud sel hetkel Ida-Karjalas. Leiti, et relvastatud vastu-
hakk on ainus konkreetne viis esitada rahva tegelikku tahet ja ainult sellele võisid tugi-
neda nende nõuded edaspidises rahvusvahelises poliitikas.²⁵³

²⁴⁹ Niinistö 2005, lk 226-228; Ahti 1999, lk 221-223.

²⁵⁰ Ahti 1999, lk 221.

²⁵¹ Niinistö 2005, lk 228-230; Kangaspuro 2000, lk 112; Jääskeläinen 1961, lk 316-317.

²⁵² Niinistö 2005, lk 230-231.

²⁵³ Niinistö 2005, lk 231, 235, Ahti 1999, lk 222.

Detsembris 1920 moodustasid Valge mere ja Aunuse Karjala eksiilvalitsused Soomes Repola ja Porajärve esindajatega ühise organi, Karjala Keskvalitsuse. Kuid karjalaste hulgast ei tõusnud esile ühtki kesksemat esindajat ja õhkkond püsis kahtlevana. Osa neist lootis endiselt, et bolševikud täidavad oma lubaduse omavalitsusest. Ka Soomes suhtuti karupesaplaani kõhklevalt, näiteks Mannerheim seda heaks ei kiitnud. Samuti aktivistide hulgas tekkis erimeelsusi. Venelased said teada relvade salaveost üle piiri ning esitasid Soome valitsusele noodi. Sivén tunnistas jaanuari alguses valitsusele üles, et oli korraldanud relvade salaveo ning jättis kuupäevata tagasiastumisavalduse, mida vajadusel võis kasutada. Samal ajal aga juhtus õnnetus, milles hukkus üks projekti eestvedajaid Paavo Höttönen. See sündmus muutis kogu Repola olukorda nii märkimisväärselt, et Sivén otsustas teha 12. jaanuaril 1921 enesetapu. Pärast seda kuivas karupesaplaan kokku ja viimane soomlane lahkus Repolast veebruari keskel.²⁵⁴

Soome Kommunistlik Partei Moskvast otsustas Nõukogude Venemaa kõrgema juhtkonna toetusel ässitada Põhja-Soomes rahvast üles rahutustele vastukajaks Karjala ülestõusule. Sündmused algasid 2. veebruaril 1922 Savukoskis Kemi Oy objektil, kus punaohvitser Jahvetti Moilanen, õige nimega Frans Johan Myyryläinen, tõusis tühja sealihakasti otsa ja kuulutas, et revolutsioon on alanud. Sündmust hakati nimetati „rasvamässuks“ (*läskikapina*). Kohapeal rajati Põhjala punane partisanipataljon, mis varastas tööandja kassa ning suundus rüüstama ümbruskonna teisi objekte. Seoses valitsevate viletsate tööoludega õnnestus tal saada kokku 300 meheline jõuk, mis relvastati Venemaalt toodud püssidega. See seltskond ei osalenud lahingutes ega nende tegevus laiinenud mingiks revolutsiooniks, kuid tekitas ohutunnet piirile lähedastel aladel.²⁵⁵

Pärast Tartu rahu olid mitmed varem nõukogude võimu vastu sõdinud karjalased põgenenud metsa ja koos mõne soomlasest hõimuaktivistiga moodustasid nüüd põrandaaluseid rühmakesi, et kutsuda rahvas ülestõusule. Ise nimetasid nad end metsasissideks. Nende hulgast tõusid esile sõjaline juht soomlane Jalmari Takkinen ning vaimne juht karjalane Vaseli Levonen, kelle salanimi oli Ukki Väinämöinen. Metsasisside esindajate koosolekul oktoobri keskel 1921 Koivuniemis otsustati alustada relvastatud tegevust, et kista Karjala Nõukogude Venemaa küljest ära. Karjala Metsasissiorganisatsiooni valiti

²⁵⁴ Niinistö 2005, lk 235-238; Ahti 1999, lk 223.

²⁵⁵ Niinistö 2005, lk 232, vt ka Kangaspuro 2000, lk 116; Lackman, Matti. *Jahvetti Moilanen – läskikapinan johtaja: poliittinen elämäkerta (1881–1938)*. Oulun Historiaseura, Oulu, 1993.

juhtima Takkinen, Levonen ja Ossippa Borissainen. Selliseid rühmasid hakkas tekkima mitmel pool Valge mere Karjalas ja neist moodustati umbes 600-meheline Karjala metsasissirügement. Staap rajati Kiimasjärvisse. Põhja pool moodustati ka teine veidi väiksem Viena rügement, mida asusid juhtima Erkki Simola ja Heimo Parviainen. Põhja-Aunuses aga moodustati Repola pataljon. Kokku oli Karjalas partisane umbes 2500 meest ja alguses koosnesid nad peaaegu täielikult kohalikest karjalastest. Nende varustus oli väga puudulik, relvadena kasutati peamiselt karupesa-plaanist alles jäänud püsse.²⁵⁶

Relvastatud ülestõus algas oktoobri lõpus 1921 ilma täpsemate plaanideta, tabatud kommunistid lasti koheselt maha. Algas oli väga edukas ja aasta lõpuks olid nad enda kätte saanud suurema osa Valge mere Karjalast ja Põhja-Aunusest ning ohustasid nüüd Murmanski raudteed. Loodeti Soome abile ja aktivistide hulgas tekkiski suur innustus. Tunnetati, et küsimuses oli tõeline rahvaülestõus, mis oli sündinud kohalike vastuseisust nõukogude võimule. Ida-Karjala Abistamiskeskus (*Itä-Karjalan Avustuskeskus*), mida juhtisid Elmo Kaila ja Kai Donner ning jäägrimajorid Paavo Talvela ja Per Zilliacus, saatis laskemoona ja toiduaineid ning hakati korraldama värbamist. Koostööd tehti Soome kaitseliidu piirkondlike juhtidega, kellelt paluti abi võitlejate osas. Eesmärgiks oli saada Soomest kokku 500-600 allohvitseri pädevusega meest. Värbamine plaaniti organiseerida äärmise saladuskatte all, et mitte kompromiteerida kaitseliitu ega Soome valitsust. Vabatahtlikega liitusid varasemates hõimusõdades võidelnud jäägrid Erkki Hannula, Karl Dahlman ja Antti Isotalo. Kokku läks appi umbes 500 soomlasest vabatahtlikku, kellest enamus liitus 1921. aasta lõpuks Repola pataljoniga. Ka Eestist saabusid mõned üksikud vabatahtlikud (Karl Nurk, Alfred Waga jt), kuid ka Eesti riik püsis nendes sündmustes erapooletuna. Takkinen oli Karjala Metsasissiororganisatsiooni ülemjuhataja ja siirdas sõjalised ülesanded Soomest saabunud professionaalsetele sõjaväelastele jättes endale administratiivsed ülesanded. „Karjala Vabadusarmee“ ajutiseks juhatajaks nimetati Helsingis resideeruv jäägrimajor Per Zilliacus salanimega „Kallio“, kes tegutses samaaegselt ka Soome kaitseliitude peakorteri staabiülemana.²⁵⁷

²⁵⁶ Kuussaari 1957, lk 162-166; Niinistö 2005, lk 239-241; Jääskeläinen 1961, lk 319-321, vt ka Ahti 1999, lk 227-232.

²⁵⁷ Niinistö 2005, lk 244-251; vt ka Kuussaari 1957, lk 167-178; Nygård 1978, lk 88-93; Hautala 1979, lk 58-87; Lackman, Matti. *Punasissit suksilla: punaisten sissitaktiikka Neuvosto-Karjalan kapinan kukistamisessa 1921-1922*. Sotahistoriallinen aikakauskirja: Sotahistoriallisen seuran ja Sotatieteen laitoksen julkaisuja 17, 1998, lk 83-113; Ahti 1999, lk 227-234.

Tulenedes partisanide vähesest hulgast oli nii pikka rinnet peaaegu võimatu kaitsta. Punakaartlased esinesid hõimusõduritena ja pääsesid sel viisil tegema hävitustööd karjalaste-soomlaste selja taga. Ülestõusjatel ei õnnestunud korralikult läbi lõigata Murmanski raudteed, mille kaudu vaenlane tõi rindele pidevalt uusi väeosasid. Suur puudus oli ka laskemoonast ja ümberpiiramise oht sundis partisane taganemisele. Repola ja Porajärvi juures toimusid ohvriterohked lahingud, metsasisside kaitse andis järele ja distsipliin kadus. Soomest ei tulnud enam loodetud abi ning juba veebruari aluses 1922 lagunes rügement laiali. Soome siseminister käskis sulgeda piiri ning keelas varustusel, toiduabil ning uutel vabatahtlikel piiriületamise. Viimasena osutas organiseeritud vastupanu Viena rügement leitnant Väinö Heikkineni juhtimisel Tiirovaaras, kuid vastupanu vaenlase lootusetult suurele jõule osutus mõtetuks ning rügement lahkus üle piiri Soome 16. veebruaril 1922. Ülestõusus hukkus umbes 50 hõimusõdurit. Tuhanded karjalastest tsiviilisikud põgenesid Soome. Kuigi Soome riik ametlikult ei osalenud Karjala ülestõusus tõstatas see siiski Ida-Karjala küsimuse rahvusvahelisele üldsusele.²⁵⁸

Ida-Karjala sündmuste areng oli tekitanud ohu, et sõda võib levida ka Soome poolele ning Soome valitsus arutaski üldise mobilisatsiooni võimalikkust. Punaarmee oli toonud Karjalasse detsembris 1921 kuus rügementi, kokku 20 000 meest. Trotski soovis avada rinde ka Soome suunda, ning isegi Lenin oli hoiatanud, et rahumeelsel naabriarmastusel olla piirid. Diplomaatiliste nootide lisaks siiski ei süttinud suuremaid kokkupõrkeid. Erandina oli 6. jaanuari 1922 juhtum, kui punaarmee tungis Ilomantsi lähedal üle piiri, mille peale Soome kaebas Rahvasteliidule ilma mingisuguste tulemusteta. Vahetult pärast ülestõusu mahasurumist korraldasid Soome aktivistid üle piiri saabunud karjalastest põgenikele sõjalist koolitust Hyrynsalmi Hallas. Suvel 1922 siirdati see nn „Karjala sõjakool“ Lapuasse, kus selle tegevust poolsalaja rahvakooli nimetuse all korraldas Vihtori Kosola. Kokku sai selles koolis sõjalise koolituse umbes 200 idakarjalast. Taheti edaspidi korraldada luureretki piiri taha, kuid selleks ei antud ametlikku luba.²⁵⁹

2.17. Akadeemiline Karjala Selts

Maailmasõdade vaheline üliõpilaselu oli tugevalt mõjutatud hõimusõdadest ja selle ideoloogiast. 22. veebruaril 1922 pidasid eelmisel sügisel Ida-Karjala sõjategevuses osa-

²⁵⁸ Kuussaari 1957, lk 185-190; Niinistö 2005, lk 252-261.

²⁵⁹ Ahti 1999, lk 238-240, Niinistö 2005, lk 262-263.

lenud üliõpilased Erkki Räikkönen, Elias Simelius (Simojoki) ja Reino Vähäkallio koosolekut, milles panid alguse poliitilisele üliõpilasorganisatsioonile Akadeemiline Karjala Selts (*Akateeminen Karjala-Seura*). Sellel organisatsioonil oli märkimisväärne mõjuvõim Soome poliitilises elus kogu maailmasõdadevahelisel perioodil ja kuni kaotuseni II maailmasõjas. Seltsi programmi kohaselt nähti Suur-Soome riiki kuuluvat endiselt ka Ida-Karjala ja Ingerimaa.²⁶⁰

Samaaegselt asutati Elmo Kaila poolt Viha Vendade (*Vihan Veljet*) rühmitus, mis rõhutas, et Soome ei võidelnud ainult oma eksistentsi eest, vaid kogu tsiviliseeritud maailma poolest venelaste vastu. Edaspidi kujunes Viha Vendadest Akadeemilise Karjala Seltsi salapärase tuumik, milles pääsesid osalema üksikud. AKS-i esimehena aastatel 1923-1930 tegutsenud Kaila tõdes, et vabadussõja asemel oli Soomes toimunud hoopis konflikt eri ühiskonnaklasside vahel ning tegelik vabadussõda oli veel ees. Ta oli veendunud, et tulevikus Venemaa ründab veel Soomet. Esialgu levitas selts venelasviha ja tegeles peamiselt üle 30 000 idakarjalasest põgeniku aitamisega. Kui aga uusi rahvaülestõususi piiri taga ei tekkinud ning paistis, et bolševikud olid kindlustanud oma võimu, hakkas unistus Suur-Soomest kiiresti haihtuma. Seejärel pöördus soomekeelse üliõpilaskonna tähelepanu Soome siseste keelerühmade vahelistele vastuoludele. Esitati, et Soome on kaerahvuseline maa, milles soomlusel on isanda roll ja rootslusel vaid kohaliku keele ja kultuuri positsioon. Korraldati nimele soomendamiskampaanijaid ja leiti, et Helsingi ülikool peab saama täiesti soomekeelseks riigiülikooliks.²⁶¹

Unistus Suur-Soomest säilis ning elustati uuesti jätkusõjas. Ka siis värvati soome hõimlastest sõjavangidest sõdureid Soome armeesse, mis oli selge näide selle kohta, et neid koheldi endiselt väga erinevalt võrreldes venelastest vangidega. II maailmasõda kujunes soomlastele kaotuseks ning Suur-Soome jäi ellu viimata. Tänapäevaks on idakarjalased ja ingerlased sulandunud ümberkaudsetesse rahvastesse ning unistus Suur-Soomest raugenud.

²⁶⁰ Uola, Mikko (toim.). *AKS:n tie. Akateeminen Karjala-Seura isänmaan ja heimoaateen asialla*. Minerva, Helsingi, 2011, lk 7-14; vt ka Niinistö 2005, lk 266-269; Alapuri, Risto. *Akateeminen Karjala-Seura*. WSOY; Helsingi, 1973.

²⁶¹ Virtanen 2002, lk 135-140; Ahti 1999, lk 245; Klinge, Matti. *Vihan veljistä valtiososialismiin*. WSOY, Porvoo, 1972, lk 50; Härmäläinen, Pekka. *Kielitaistelu Suomessa 1917-1939*. WSOY, Porvoo, 1968, lk 103-104.

3. SUUR-SOOME UUE EUROOPA KONTEKSTIS

3.1. Euroopa areng I maailmasõja ajal ja sõjajärgsetel aastatel

I maailmasõda oli murdepunktiks Euroopa poliitilises ajaloos. Uue Euroopa ülesehitamine kujunes keeruliseks protsessiks. Versailles´ rahuga määrati ära kaotajamaa Saksamaa tulevik, kuid näiteks Nõukogude Venemaa küsimust ei puudutanud see üldse. USA eestvedamisel asutati Rahvasteliit, mis osutus nõrgaks organisatsiooniks. USA ise taganes oma algatatud Rahvasteliidu projektist ning sellest moodustus Euroopa võitjariikide poliitiline tööriist. Samaaegselt asutati Nõukogude Venemaal Komintern eesmärgiga viia läbi maailmarevolutsioon. Peatselt mõisteti, et kommunismi levik läände ebaõnnestus ning peale Inglismaa ja Prantsusmaa interventsioonipoliitika lõppemist muutsid Vene bolševikud aastatel 1920-1921 oma Euroopa-poliitika eesmärgi. Algas periood, mil üritati erinevate rahu-, koostöö- ja kaubanduslepingutega luua alus rahumeelseks kõrvutiksisteerimiseks ja lõpetati avalik maailmarevolutsiooni propageerimine.²⁶²

Antandiriikide keskseks eesmärgiks kujunes Saksamaa positsiooni nõrgestamine ja olukorra stabiliseerimine Euroopas. Prantsusmaal, Suurbritannial ja USA-l olid kõigil oma eesmärgid ja arusaam Euroopa arengust. Kõige rangem oli oma nõudmistes Prantsusmaa, millest kujunes pärast sõda kontinendi suurim sõjaline võim. Prantsusmaa peamiseks eesmärgiks oli saavutada hegemoonia positsioon Manner-Euroopas. Samas mõistsid prantslased, et võit saavutati I maailmasõjas ainult tänu Inglismaa ja USA toetusele. Kui need riigid taganesid Versailles´ rahu antud tagatistest alustas Prantsusmaa koostööd uute Ida-Euroopa riikidega, et isoleerida Saksamaa ning takistada selle võimalik koostöö Nõukogude Venemaaga. Prantsusmaa sundis Saksamaad täitma reparatsioonikohustusi, et Saksa majandust nõrgestades vältida võimalikult kaua revantsisõja võimalust. Samaaegselt otsis Prantsuse välisminister Briand lahendust, kuidas rahumeelselt sakslastega koostööd teha, sest mõistis, et Saksamaa edasine tõus on möödapääsmatu.²⁶³

Inglismaa eesmärk oli poliitilise tasakaalu saavutamine Euroopas. Samuti oli tähtis mereteede kindlustamine nii Euroopas kui laiemalt maailmas, mis oli Inglise impeeriumi

²⁶² Hovi, Kalervo. Kansainvälisten suhteiden luonne ensimmäisen maailmansodan jälkeen, lk 146-165 – Niitemaa, Vilho (toim.), *Pyrkimykset maailmanjärjestyksen aikaansaamiseen*. Historian perintö 3. Turu ülikooli ajalooteaduskond, Turu, 1977, lk 146-149, 154.

²⁶³ Hovi 1977, lk 147, 155-157.

säilimise ja majanduselu paranemise eelduseks. Erinevalt Prantsusmaast ei muretsenud Inglismaa oma territoriaalse puutumatuse pärast. Ka ei soovinud Suurbritannia Prantsusmaa hegemooniat endise Saksa hegemoonia asemel, vaid seoses majandushuvidega oli eesmärgiks hoopis Kesk-Euroopa olukorra võimalikult kiire normaliseerumine. Lisaks olid Inglismaa ja Prantsusmaa majanduslikud huvid vastuolulised Doonau jõe piirkonnas ning Baltimaades. Huvid erinesid ka Venemaal, millega inglased tegid kaubanduslepingu juba 1921. aastal nii ühtlasi *de facto* nõukogude valitsust tunnustades. Suurbritannias nähti Venemaa turus ja toorainetes võimalikku lahendust oma majanduskriisile.²⁶⁴

USA poliitiline tähtsus kasvas Euroopa arvel, samuti tööstustoodang tänu sõjast tulenevatele tellimustele. USA ei soovinud sarnaselt Inglismaaga Prantsuse hegemooniat vaid leidis, et Saksa küsimus tuleb lahendada mõistva diplomaatia teel. USA välispoliitika muutus sõjajärgsel perioodil peatselt isolatsioonistlikuks. Juba novembris 1919 hülgas kongress Versailles´ rahulepingu ja aasta hiljem kaotas president Woodrow Wilson valimised. USA alustas poliitilise neutraliteedi poliitikat, mis ei puudutanud siiski majanduslikku ja rahandusalast koostööd Euroopa riikidega, sest maa oli võitjariikide suurim võlausaldaja.²⁶⁵

Pärast I maailmasõda algas natsionalismi tõus, sedapuhku väikerahvaste hulgas. Eriti selgelt väljendus see Vene ja Austria-Ungari impeeriumite lagunemisel iseseisvusele pürgivate rahvaste puhul. Need rahvad moodustasid tsooni Venemaa ja Saksamaa vahel. Antud perioodil tekkis Euroopa kaardile hulk uusi rahvusriike. Osa neist rahvastest – näiteks eestlased ja lätlased teostasid oma riiklike pürgimusi esmakordselt, poolakatel ja leedukatel oli aga minevikus olnud võimas omariiklus. Ka Soome puhul oli juba üle sajandi eksisteerinud osaliselt riiklike omadustega territoriaalne autonoomne omavalitsus Vene impeeriumi koosseisus. Seda juhtis küll esialgu täielikult võõrapärane eliit ja see oli võrreldav pigem Vana-Liivimaaga, kuid 19. sajandi teisel poolel hakkas see järjest rohkem võtma rahvusriigi vormi. Lääne-Euroopas tekkis sel perioodil ainult üks uus riik: Iirimaa. Lisaks Norra oli iseseisvunud 1905. aastal.

Samaaegselt levisid erinevad Euroopa ühtsust rõhutavad liikumised: Friedrich Naumanni mõtetel põhinev Saksamaale tuginev Kesk-Euroopa riikide liidu idee (*Mittel-europa*), Thomas Mazaryki arusaamal põhinev föderatsiooniidee, Richard Coudenhove-

²⁶⁴ Hovi 1977, lk 155, 157-158, 160-161.

²⁶⁵ Hovi 1977, lk 158-159, 161-162.

Kalergi propageeritud paneurooplus. Naumanni Kesk-Euroopa ulatus Jäämerelt Lähidani ja koosnes liidust, mida juhtis Saksamaa ning ühendas saksa kultuuri ja keele mõju. Karl Kautsky leidis, et Kesk-Euroopasse tuleks luua sotsialistlik ning võrdõiguslike riikide liit. Mazaryki nägemuses Kesk-Euroopa tuumiku moodustas väikerahvaste kett, mis algas soomlastega põhjas ja lõppes kreeklastega lõunas, kuid vastupidiselt eelnevatega Saksamaa ja Austria ei kuulunud selle piiridesse. Mazarykile Kesk-Euroopa oli territoorium kahe suure jõu – venelaste ja sakslaste – vahel.²⁶⁶

Euroopas levis laiemalt arusaam rahvusvahelise koostöö vajalikkusest ja föderatiivse riigikorralduse eelistest, et vältida seniseid riikidevahelisi sõdasid. 1920ndate alguses Coudenhove-Kalergi poolt propageeritud paneuroopluse tähtsaim eesmärk oligi edasise suursõja ärahoidmine. Tema Euroopa ajalugu koosnes eri perioodideks, millest viimane oli Euroopa Ühendriikide ehk Paneuroopa riikide liidu asutamine. Euroopa pidi suutma vastu panna idas vallutusplaanide pidavale bolševismile ja ühtlasi läänest pealesuruvatele Ameerika Ühendriikide kapitalismile. Inglismaa jättis ta Euroopast välja. Oma rahvustunded tuli alla suruda ja asendada Euroopa rahvusega. 1920ndatel hakkas üha enam levima arusaam Euroopa ühtsusest, kuid suuremate rahvaste puhul säilis euroopalik imperialism. Ka paneuroopluse puhul oli kolonialism endiselt au sees.²⁶⁷

Seega Euroopa areng oli kahesuunaline, ühelt poolt tõusis rahvuslus ja teisalt vastupidine euroopalik ühtsustunne. Paneurooplus ja saksapärase Kesk-Euroopa liitriigi idee oli siiski suurrahvaste arengu tulemus, millele oma rahvuslik enesemääramine oli juba kaugetest aegadest olnud iseenesest mõistetav õigus. Nende liitriigi-programmide eesmärk oli pigem oma kultuuri levitamine ümbritsevatele rahvastele. Seda tunnetati loomuliku arenguna, sest nii oli toimunud juba aastasadasid. Ilmselt leiti, et väikerahvaste allutamine suurrahvaste otsesele mõjule ja juhtimisele oli rahu parim tagatis.

Maailmasõjas kujunenud uus poliitiline olukord võimaldas väikerahvastel teostada omariiklust. Soome ja Eesti puhul oli küsimus selgelt väikerahvastest, kuigi pansoomlus oli võtnud eeskuju ka varasemate aastakümnete panliikumistest. Soomes ei otsitud Euroopa ühtsust, vaid viisi liita ühte soome hõimurahvaid ning selle kaudu tugevdada kaitsevõimet. Hõimuideega liitus maailmasõja ajal ka arusaamine kuulumisest sakslaste

²⁶⁶ Mikkeli, Heikki. *Euroopan idea. Eurooppa-aatteen ja eurooppalaisuuden pitkä historia*. SHS, Helsingi, 1999, lk 107-111.

²⁶⁷ Mikkeli 1999, lk 156-159; vt ka Lehti, Marko. *A Baltic League as a Construct of the New Europe*. European University Studies. Peter Lang, Frankfurt am Main, 1999, lk 163-170.

juhitud Kesk-Euroopasse, mis erinevalt Eestist toimus Soome puhul vabatahtlikult. Seda tehti siiski väikerahvale omases lootuses, et koostöö suurrahvaga võimaldaks kaitsta soomlaste enesemääramisõigust ja laiendada oma territooriumi teise suurvõimu arvel.

3.2. Erinevad liitude ja föderatsioonide plaanid Läänemere ümbruses

25. augustil 1917 esitas Jaan Tõnisson Maanõukogu koosolekul arvamuse, et tulenedes Suurbritannia soovimatuses anda Eestit ja Lätit Saksamaa koosseisu, plaanitakse tõenäoliselt nendest maadest moodustada puhverriik Saksamaa ja Venemaa vahele. Kõrvale tõrjuti endine Vene emamaa, kuid võeti omaks venelaste propageeritud föderatsiooni idee. Eestlastele oleks kõige kasulikum mingi uut tüüpi Läänemere maade föderatiivne moodustis, nn Põhja liit, mis käsitleks eestlaste, lätlaste, leedulaste ja soomlaste lisaks ka Skandinaavia rahvaid. Kahtlust tekitasid skandinaavlaste monarhiad, mis tunnetati vastuolulisteks antud föderatsiooni eelduseks oleva demokraatiaga. Läänemere ümbruse maade elanikkond koosnes kokku umbes 20 miljonist inimesest, mis võrreldes Venemaaga oli endiselt vähene, kuid pakkus siiski rohkem kaitset kui iga riigike eraldi.²⁶⁸ Üldjuhul I maailmasõja ajal ei suudetud veel uskuda väikeriikide omaette eksistentsi võimesse, sest maailmasõjaeelne Euroopa oli olnud suurte impeeriumide kontinent. Osa tegelastest leidiski, et näiteks Eesti puhul ainus realistlik tulevik oli Venemaa rahvaste föderatsioonis. Teisalt leiti, et end iseseisvaks kuulutanud rahvastel on hiljem võimalus valida, kellega liituda suuremasse riiklikku moodustisse.²⁶⁹

Piiririikide koostöö vajadust ajendus ennekõike Venemaa agressiivsest välispoliitikast ja sellest tulenevast julgeolekuohust. Sarnaselt Soomega saatsid ka kõik teised uued riigid oma esindajad Euroopa poliitilistesse keskustesse rahvusvahelist tunnustust otsima. Soomel olid esindajad Stockholmis, Berliinis, Londonis, Pariisis. Ka eestlased ja lätlased saatsid oma esindajad suhteid looma. Tõnisson kohtus nii Briti kui ka Saksamaa välisministriga lootes saada rahvusvahelist või rahukonverentsi garantiid Eesti suveräänsusele ja pakkus välja idee Eesti sadamate tollivaba tsoonina. Ka lätlased esitasid oma maad võimaliku vabakaubandustsoonina olles nii valmis osaliselt loobuma majanduslikust

²⁶⁸ Lehti 1999, lk 11-12, 83-84; Zetterberg 1977, lk 34-35; Karjahärm, Toomas. Venäjän varjossa. Suomi ja Viro Venäjän naapureina – Roiko-Jokela, Heikki (toim.) *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä: Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860-1991*, lk 31-62. Atena Kustannus, Jyväskylä, 1997, lk 60.

²⁶⁹ Lehti 1999, lk 84-85.

iseseisvusest. Soome, Eesti ja Läti poolametlikud esindajad tegid palju koostööd, eriti 1918. aastal Londonis. Sarnase tausta ja poliitilise mõtlemisega R. Holsti, A. Piip ja Z. Meierovics üritasid luua sidemeid Briti välisministeeriumis, kus kõiki kolme maad vaadeldi ühise rühmana. Vaatamata Soome valitsuse üldisele hoiakule suhtus Holsti isiklikult sakslastesse antipaatiaga ja lootis pigem headele suhetele inglastega. Holsti oli järgnevatel aastatel ka kõige suurem Balti koostöö toetaja Soomes. Eelmainitud esindajate arusaam rahvusvahelistest suhetest oli võrdlemisi idealistlik ja nad uskusid, et rahu ja stabiilsus on võimalik saavutada tuginedes rahvusvahelistele garantiidele ja seadustele. Londonis peeti ühendust ka Leedu, Poola ja Gruusia esindajatega.²⁷⁰

Mindi isegi kaugemale. Soome, Eesti ja Läti välisministrid pidasid plaani moodustada veelgi suurem liit, milles osaleks Balti ja Skandinaavia maade lisaks ka Poola ning võimalikult isegi Ukraina ja Valgevene.²⁷¹ Selline "mida suurem seda võimsam" föderatsioon oleks tasakaalustanud poliitilisi jõusuhteid Venemaa ja Saksamaaga. Eri riikidel oli suhtumine Saksamaasse siiski väga erinev. Soome toetus oma rahvusliku enesemääramise nõudmisel esialgu nimelt Saksamaale ja oli valmis Saksa sidemetega monarhiaks. Eestis ja Lätis nähti aga Saksamaad kohalike rahvuste potentsiaalse hävitajana. Saksamaas nähti põliselanike maa vallutajat, kes soovisid taastada baltisakslaste ülemvõimu.²⁷²

Compiègne vaherahu novembris 1918 kohustas Saksamaad viima oma väed välja suuremast osast Euroopast, kuid esialgu pidid nad jääma Baltimaadesse. Selle ilmseks põhjuseks oli, et bolšvike Venemaa ei saaks idast võtta neid alasid enda valdusse. Saksamaa alustas taganemist omaalgatuslikult, millele järgnes Eestis vabadussõda. Versailles' rahulepinguga 28. juunil 1919 kohustus Saksamaa loobuma igaveseks ajaks pretensioonidest kõikidele territooriumidele põhja pool sõjajärelset Vene-Saksa piiri. Saksamaa kohustati tunnustama Poola iseseisvust, kuid Baltimaade osas sellist nõuet ei olnud.²⁷³ I maailmasõja ajal oli Saksamaa eesmärgiks olnud luua Balti hertsogiriik. Sellele järgnenud

²⁷⁰ Lehti 1999, lk 87-88, 118-120, 121-127.

²⁷¹ Lehti 1999, lk 201-212; vt ka Roiko-Jokela, Heikki. "Reaalipoliitilised edut vaativat rannikomme eteläpuolelle ystävällisen maan", Baltia Suomen lähialuepolitiikassa 1918-1996 – Roiko-Jokela, Heikki (toim.) *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä: Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860-1991*. Atena Kustannus, Jyväskylä, 1997, lk 71-74.

²⁷² Lehti 1999, lk 112.

²⁷³ Jaanson, Kaido. Euroopa kahe maailmasõja vahel – Tannberg, Tõnu (toim.). *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Ilmamaa, Tartu, 2005a, lk 17-18.

Weimari vabariik küll tunnistas Balti riikide sõltumatust, kuid tõstas pärast 1919. aasta maareformi baltisakslaste maaomandinõude Eesti riigi vastu.²⁷⁴

Pärast Saksa keisririigi kokkukukkumist ohustas Läänemeremaid vahetu oht ainult Venemaa suunalt. Venemaa soovis oma endist emamaa-positsiooni taastada. Enne Tartu rahu ei leidunud Venemaal ühtki poliitilist rühmitust, kes oleks aksepteerinud Baltimaade eraldumist Venemaast. Baltimaade valdamist peeti strateegiliselt, riigikaitse ja julgeoleku seisukohalt tähtsaks, samuti olid Balti sadamad olulised Vene väliskaubandusele. Inglismaa kartis bolševismi levikut Läände, kuid ei uskunud väikeriikide võimesse end kaitsta. Briti välisminister Artur Balfour pakkus oktoobris 1918 välja idee Skandinaavia ja Balti riikide mingis vormis liidust, mille eesotsas oleks Rootsi. Stockholmis aga ei võetud teemat tõsiselt arutusele.²⁷⁵ Inglased nägid rootslastes selle liidu võimalikku liidrit ning ka majanduslikku keset, ning kõrvaleesmärk oli ühtlasi võõrutada Rootsi Saksamaast.²⁷⁶ Rootslased põhjendasid oma huvipuudust peamiselt sellega, et nad ei tahtnud sõlmida poliitilist liitu maadega, millede iseseisvusel ei olnud täielikku rahvusvahelist tunnustust. Seepärast leidsid nad, et risk sekkuda Baltimaade tõttu sõjalisse konfliktis oli liiga suur.²⁷⁷

Alates 1920ndatest muutus Nõukogude Venemaa poliitika Baltimaade osas. Seoses Tartu rahuga olid Eestil suhted punase Venemaaga paremad kui teistel Euroopa riikidel. Arendati majandussuhteid ja Eesti lootis saavutada omamoodi majandussilla positsiooni Ida ja Lääne vahel. Ka Eesti üldsus oli sel perioodil märksa vähem vene- kui saksa-vaenulik. Peatselt aga tekkisid koostööraskused ja 1922. aastal tegi Venemaa ka esimese kahtlustäratava desarmeerimisettepaneku. Venemaa eesmärgiks kujunes teiste suurriikide mõju elimineerimine Baltimaades ja Balti liidu takistamine. Eriti kartsid nad sellist Balti liitu, mida juhiks Poola. Seetõttu vältisid venelased igasuguseid lepinguid piiririikidega ühtse rühmaga, vaid tegid neid iga riigiga eraldi.²⁷⁸

Poola oli ümbritsevate maade poolt jagatud endine impeerium. Poola tekkis kohe peale maailmasõda, kuid 1918. aasta lõpus ei olnud riigil veel selgeid piire. Kujunes kaks erinevat arusaama: kas rajada Poola etnilis-rahvuslikes piirides või taastada maa endises

²⁷⁴ Jaanson, Kaido. Välispoliitika – Tannberg, Tõnu (toim.). *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*.

Ilmamaa, Tartu, 2005b, lk 115.

²⁷⁵ Jaanson 2005b, lk 107-108.

²⁷⁶ Hovi 1980, lk 54-57.

²⁷⁷ Roiko-Jokela 1997, lk 71-72.

²⁷⁸ Jaanson 2005b, lk 113-114.

hiilguses Poola-Leedu suurriigina (*Polska Rzeczpospolita*). Esimese poolt propageeris Rahvuslik Demokraatlik Partei Roman Dmowskiga eesotsas, kuid Poola juhtfiguuriks tõusnud kindral Josef Piłsudski toetas viimast varianti. Poola riik põhines mitte keelel ega rahvusel, vaid ennekõike minevikule ja vanadele traditsioonidele. Piłsudski eesmärk oli liita Poolaga Valgevene ja Ukraina kuni Dneprini. Poolakad tegid ka ettepaneku kahe föderatsiooni ideest, milles piiririigid jagatakse Läti kohalt kaheks: põhjas oleks Soome juhitud Soome-Eesti föderatsioon (*Federacja EstoFinska*), mille piiridesse kuulusid Ida-Karjala, Koola poolsaar ning Ingerimaa; lõunas oleks Poola juhitud Poola-Leedu-Vene föderatsioon (*Federacja Polsko-Litewsko-Ruska*). Nende föderatsioonidevaheline liit pidi tegema sõjalist koostööd lõunas Rumeeniaga.²⁷⁹

Sarnaselt Soome-Eesti ja Eesti-Läti diskussioonidele pidasid ka Läti ja Leedu nõu võimaliku omavahelise liitriigi moodustamiseks aastatel 1917-1918. Leedu ajaloolane ja diplomaat Jonas Šliupas kuulutas, et lätlased olid leedulastega sama rahvas, kelle Saksa ristirüütlid olid Leedu vendadest eraldanud.²⁸⁰ Läti-Leedu vaheline kaitseseping allkirjastati 1. märtsil 1919²⁸¹. Läti-Leedu ühisriigi idee meenutabki rohkem Suur-Soome ideed, sest selle aluseks oli samuti etniline kokkukuuluvus. Erinevus oli peamiselt sellest, et liitumas olid kaks rahvusriiki, aga Suur-Soome sisuliselt vaid laiendas oma territooriumi etniliste hõimlaste abil ja arvel.

Liitriike või föderatsioone plaaniti ka mitmel pool mujal, näiteks endise Austria-Ungari impeeriumi varemotel ning Balkani maades. Tsehhid ja slovakiid rajasid ühise riigi enamasti sarnastel alustel. Analoogne areng toimus ka serblaste, horvaatide ja sloveenide moodustatud ühises kuningriigis, hilisemas Jugoslaavias. Vaatamata erinevale ajaloolisele ja religioonilisele taustale tugines nende rahvaste liitumine samuti ennekõike lähedasele emakeelele.

Suur-Soome eesmärkide parim võrdlus leidub ehk hoopis Kreekast, mis maailmasõja käigus liitis enda valdusse hulga saari kasutades ära laguneva Osmanite impeeriumi segaseid aegu. Samuti võtsid kreeklased enda valdusse Izmiri rannikualad Anatooliast. Kreeklased toetusid oma nõudes hõivatud piirkonnas ja saartel etnilistest kreeklastest koosneva elanikkonna enamusele. Järgneva Türgi iseseisvussõja käigus 1919-1922 valla-

²⁷⁹ Lehti 1999, lk 170-175; vt ka Hovi, Kalervo. *Puolan historia*. Otava, Helsingi, 1994, lk 102-112.

²⁸⁰ Lehti 1999, lk 145.

²⁸¹ Jaanson 2005b, lk 108.

tasid türklased Anatoolia ja Ida-Traakia tagasi ning moodustasid Türgi vabariigi. Ka soomlased esitasid nõudeid ennekõike just nendele osadele Ida-Karjalast, mille elanikest enamus olid karjalased. Ingerimaa puhul peeti võimalikuks ennekõike soomekeelsete põhjaosade liitmist Soomega, seda seoses Petrogradiga puhtalt ratsionaalsetel põhjustel. Suur-Soome plaanide elluviimisel kasutati sarnaselt ära Venemaa segaseid olusid.

3.3. Soome-Eesti liitriigi ideed

Eestlaste ja soomlaste lähenemine algas kultuurilisel tasemel 19. sajandi keskel. Eesti poolel esines rohkem huvi siduda end soomlastega, kuid ka Soomes oli kultuuritegelasi, kes nägid eestlastes oma vaimseid liitlasi. Lydia Koidula, Fridebert Tuglas, Jakob Hurt, Carl Robert Jakobson jt. otsisid eeskujusid Soomest ning pidasid tihedat kirjavahetust Soome Kirjanduse Seltsiga ning fennomaanidega. Ehitati nn Soome silda. On tõenäoline, et juba sel ajal arutasid Eesti ja Soome kultuuritegelased omavahelistes vestlustes ühise riikliku tuleviku võimalusi, kuid üldjuhul nende koostöö ei olnud sel perioodil veel kujunenud poliitiliseks.²⁸² 1860ndatel nõudsid Yrjö Yrjö-Koskinen ja Bernhard Fredrik Godenhjelm, et eesti keele ortograafiat tuleks muuta vastama soomekeelset õigekirjutust. Yrjö-Koskinen vaatles Eestit kui liitlast rõhujate vastu. Asutati hõimurahvaste ühinguid, mis 1880ndatel said Venemaal negatiivse tähelepanu osalisteks, sest seal leiti, et soomlased unistavat Uraalidest Läänemereni ulatuvast tsuhnade suurriigist.²⁸³ Aksel August Granfelt kuulutas alates 1881 *Kansanvalistusseuran Kalenteris* Eesti ja Soome kokku kuulumist. Antud kalendrist kujunes märkimisväärne vahend hõimuidee levitamisel laiemal lugejaskonnal teadvusse.²⁸⁴

Seppo Zetterberg andmetel esimesi tõelisi plaane Eesti ja Soome liitriigi loomiseks esitas Noor-Eesti liige Gustav Suits. Sügisel 1917. aastal leidis ta, et Eesti tulevikku ei tuleks siduda Venemaa ega Saksamaaga, vaid hoopis peatselt iseseisvuma Soomega. Esimest korda esitas ta oma kaksikriigi idee avalikkusele 26. novembril 1917, ja selle aval-

²⁸² Karjahärm 1997, lk 38-46; vt ka Roiko-Jokela, Heikki. In Light and Shadow. Turning points in Finnish-Estonian Relations between the Years 1860-1991 – Hovi, Kalervo (toim.) *Relations between the Nordic Countries and the Baltic Nations in the XX Century*. Turu ülikool, Turu, 1998, lk 82-86.

²⁸³ Nygård 1978, lk 31-35.

²⁸⁴ Nygård 1978, lk 35-38.

dasid ka ajalehed Soomes ja Eestis.²⁸⁵ Tema idee järgi pidi Eesti esmalt eralduma Venemaast ja seejärel astuma liitu Soomega; tuli rajada kaksikvabariik ehk riikide liit, mitte aga föderaalne liitriik. Kummalgi maal pidi olema oma parlament, valitsus ja sisemised institutsioonid, kuid ühine välis- ja kaubanduspoliitika ning armee. Selline riik pidi tugevdama mõlema maa majandust ja ennekõike kaitsevõimet. Alguses suhtuti Suitsu ettepanekusse võrdlemisi ükskõikselt, kuid aasta lõpus sai see siiski Eestis sotsiaaldemokraatide hulgas mõningast toetust. Mihkel Martna kritiseeris teemat ajakirjanduses ja leidis, et eraldumine Venemaast ei vasta Eesti rahva huvisid. Friedebert Tuglas võrdles seda Austria-Ungariga, ning ka nõrgalt seotud Rootsi-Norra liiduga.²⁸⁶

Pärast Soome ja Eesti iseseisvumiste väljakuulutamist (vaatamata sellele, et Eesti oli Saksamaa poolt okupeeritud) tõstatas teema üles Konstantin Päts, kes koos Jaan Poskaga lootis Saksamaa liitlase Soome abil leevendada sakslaste terrorit Eestis. Nemad panid kokku kaksikriigi idee põhjal juba selge poliitilise tegutsemise programmi. Kaksikriigi konkreetsem mõte esitati märgukirjas Soome valitsuse esindajale Carl Enckellile 12. märtsil 1918 Petrogradis. Kuu aega hiljem aga esitasid eestlased Soome senatile juba ka dokumendid: ilmselt Johan Laidoneri, Julius Seljamaa ja Juhan Kuke koostatud "Soome-Eesti riikide liidu või Soome-Eesti liitriigi põhimotiivid" ning ilmselt Pätsi koostatud "Võimaliku Soome-Eesti riikide liidu (liitriigi) põhialused". Pätsi idee järgi kaksikriik oleks rohkem liit kui föderatsioon. Ta esitas, et mõlemal osariigil oleks sisene iseseisvus ja oma seadused, kuid ühine president, välisminister, sõjaminister ja armee. Päts ja Poska leidsid, et Eesti rahvuse ja kultuuri säilimine eeldas kaitset Saksamaa poliitilise võimu vastu ning oma rahvuslik suveräänsus võis kõige paremini teostuda suuremas üksuses, näiteks Soome-Eesti kaksikriigis. Väikeriigid ei pidanud otsima tuge suurtelt võimukeskustelt, vaid pidid omavahel liituma ja sellel läbi kaitsma oma rahvuslikku suveräänsust. Tänu lähedasele keelele tunnetati, et liit Soomega on loomulik. Kuid Soome valitsus ei võtnud antud küsimust arutlusele seoses veel käimasoleva Soome kodusõjaga.²⁸⁷

Ka Soomes oli aprilli lõpus 1918 tekkinud riigihoidja Pehr Evind Svinhufvudil sarnane mõte. Tema arvates võinuksid Soome ja Eesti olla ühise kuningaga kaksikmonarhia, millesse kuuluks ka Ida-Karjala. See liit võinuks lahendada ka Ingerimaa küsi-

²⁸⁵ Zetterberg 1977, lk 41-44; Lehti 1999, lk 109.

²⁸⁶ Zetterberg, Seppo. *Ununenud utoopia: Soome ja Eesti uniooni idee*. Looming nr 4, 1989, lk 537-538; Zetterberg 1977, lk 41-44, 47-52; Lehti 1999, lk 109-111; Roiko-Jokela 1997, lk 68.

²⁸⁷ Zetterberg 1989, lk 539-540; vt ka Zetterberg 1977, lk 87-93; Lehti 1999, lk 111-113; Roiko-Jokela 1997, lk 68-70.

muse, mille territooriumi kaudu oleks Soome ja Eesti võidud ühendada maismaad pidi tõrjudes ühtlasi Venemaa Läänemere äärest välja. Svinhufvudi nägemus Soome-Eesti kaksikriigist erines Pätsi ja Poska omast peamiselt selle poolest, et eestlased soovisid vabariiki, kuid Svinhufvud monarhiat, mis edaspidi oleks leidnud oma positsiooni Saksamaa juhitud *Mitteleuropas*. Soome tuntuim estofiil Lauri Kettunen märgib ära, et soomlaste kaksikriigi plaanides Eestit ei vaadatud võrdväärse partnerina. See ilmnis näiteks selles, et Soome-Eesti monarhiat nimetati lihtsalt Suur-Soomeks jättes mulje, et Eesti oleks justkui tulnud liita Soome kuningriigi osaks. Soomlased olid ehitamas ühtset rahvuslikku moodustist, eestlased aga poliitilist moodustist, mis koosneks kahest suveräänsest rahvast.²⁸⁸

Mais 1918 tuli Tallinna Soome konsulina Toivo T. Kaila, kes arutas Poska ja kindral Ernst Põdderiga korduvalt püsiva liidu võimalusi. Soome valitsus aga probleemi delikaatsuse tõttu ei võtnud ametlikku seisukohta. Sellest hoolimata saadeti Tallinna Soome valitsuse esindaja K. G. Idman, et arutada asja Eesti ajutise valitsuse liikmetega ja mõnes küsimuses jõuti ka kokkuleppele. Soomlased esitasid ühise monarhia idee, sest Soome oli juba kutsunud Hesseni printsi Friedrich Karli Soome kuningaks. Eestlastele antud ettepanek ei meeldinud, sest nad kartsid, et saksa soost kuningas võib sattuda baltisaksa aadli mõju alla. Veel oktoobris saatis Soome valitsus kõrgel tasemel esindaja kaksikriigi asjus läbirääkimisi pidama, kuid seoses Saksamaa kokkuvarisemisega muutus Soome poliitiline olukord ning kaksikriigi protsess seiskus ajutiselt.²⁸⁹

Eesti vabadussõjast kujunes uniooniidee kulminatsioon. 1919. aasta jaanuaris kirjutasiid Eesti ajalehed palju liitriigist ning teema oli igati aktuaalne. Poska ja Päts tegid üksikasjalikumaid ettepanekuid Soome-Eesti unioonist, mida arutati ka Soome valitsuse tasemel. Pätsi intervjuu, milles ta selgitas oma plaane lähemalt, avaldati 19. jaanuaril 1919 mitmes Soome ajalehes. Idee ei saanud Soomes erilist vastukaja, vaid see nähti pigem maale ohtlikuna. Soome ajakirjandus suhtus sellesse võrdlemisi ükskõikselt, rootsikeelne ajakirjandus aga lausa tõrjuvalt. Eestis suhtus üldsus Pätsi liiduplaanidesse üldjoontes positiivselt ning seda nähti isegi kui mõõdapääsamatut arengut.²⁹⁰

²⁸⁸ Zetterberg 1977, lk 94-99; Lehti 1999, lk 114-115, 117; vt ka Roiko-Jokela 1997, lk 70.

²⁸⁹ Zetterberg 1989, lk 540-541.

²⁹⁰ Zetterberg 1989, lk 541-543.

Uuesti tõusis liitriigi teema üles 1920. aasta alguses, eriti akadeemilistes ja sõjaväelistes ringkondades oldi valmis üsnagi kaugeleulatuvaks koostööks, ning aasta lõpul esines liiduideo tihti vägagi mõjuvõimsate eestlaste kõnedes. Kiiresti hakkas arenema ülikooli õppejõudude ning peatselt ka üliõpilaste vaheline koostöö, mille käigus korraldati külaskäike. Kevadel 1921 asutati vastastikku ka ühised üliõpilasklubid, mis edendasid eesti ja soome keele õppimist ning levitasid hõimuideoloogiat.²⁹¹ Kõige silmatorkavam oli Soome ja Eesti koostöö kultuurisuhete arendamisel ja akadeemilises koostöös. Soome teadlastel oli keskne roll eestikeelse Tartu ülikooli ülesehitamisel, eriti ajaloo, arhiivinduse ja arheoloogia valdkondades. Tartus töötasid Arno Rafael Cederberg, Ilmari Manninen ja Aarne Michaël Tallgren. Cederberg on tänapäevase Eesti arhiivinduse looja.²⁹²

Soome saadik Tallinnas Erkki Reijonen täheldas, et liidu Eesti poolseks takistuseks oli Eesti üldsuse kartus tulla Soomest sõltuvaks. Kesksema liiduideo pooldajana tõusis esile Eesti laevastiku juhataja Johan Pitka, kes tegi ettepaneku luua Soome-Eesti klubi, mis hakkaks tegelema maadevaheliste suhetega. Pitka leidis, et ühise riigina jätkuks jõudu tõsta jalule ka karjalased ja ingerlased ning sõjaväelasena ta pooldas Petrogradi rünnaku korraldamist. Soome üldsus ei olnud tegelikult ühisriigiks valmis ja suurem osa soomlastest ei tundnud üldse Eesti olusid. Soomes nähti, et Eesti võinuks ühisriigist küll võita, aga Soome oleks end sidunud tarbetute kohustustega ning antud liidu tõttu pigem kaugenenud ihaldatud Põhjamaadest.²⁹³ Seevastu Rootsil oleks see liitriik olnud kasulik, sest Soomet nähti seal nimelt oma maa julgeolekut edendava puhvertsoonina Venemaa vastu. Ilmselt arvasid nad, et mida rohkem piiririigid omavahel liituvad, seda tugevam puhvertsoonist tuleb ja seda paremini on Rootsi kaitstud bolševismi leviku vastu.

Kari Alenius kirjutab, et Soomes tõsiseid liiduplaane Eestiga tegelikult ei peetud üldse mingil etapil ja hõimutunne ei olnud piisav nii pikaleminevate sammude võtmiseks.

²⁹¹ Nygård 1978, lk 121-123; vt ka Sepp, Helena. Soome üliõpilased Tartu Ülikoolis 1920. ja 1930. aastatel. 75 aastat Eesti Ülikooli Tartus. *Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XXIX*. Tartu, 1997; Sepp, Helena. Kultuurisild või kaitseliin? Üks vaatenurk Soome-Eesti üliõpilassuhete arengule 1920.–1930. aastatel. *Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918-1944*. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2005.

²⁹² Rosenberg, Tiit. *Professor A. R. Cederberg – Eesti ajaloo uurimise koolkonna rajaja Tartu Ülikoolis*. Ajalooline Ajakiri 1999, 2 (105), lk 79-90; Pohjola, Raimo. Arno Rafael Cederberg ja Eesti arhiivinduse süünd. *Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918-1944*. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2005, lk 373-401; Rosenberg, Tiit. Eesti ja Soome ajaloolaste sidemetest enne 1940. aastat. *Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918-1944*. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2005, lk 111-132.

²⁹³ Zetterberg 1989, lk 543-544.

Eestis polnud soomlaste jaoks sisuliselt midagi, millest eeskuju võtta. Vabadussõjas osalenud soomlaste tegevuse motiiviks nähti Eestis peamiselt hõimuideoloogiat. Tegelikult hõimumeelsus ei kuulunud Soome ametlikku välispoliitikasse, vaid Soome toetas Eestit vabadussõjas peamiselt oma kaitsepoliitilistel motiividel. Isegi vabatahtlike sõttamineku motiivideks olid pigem seiklustahe ning venevastusus kui hõimuideoloogia.²⁹⁴

3.4. Balti liit ehk Balti Antant

Endistes Venemaa provintsidest plaaniti mitmeid liite, neist ehk kõige reaalsemaks kujunes Eesti ja Läti vaheline koostöö aastatel 1918-1920. Selles arutati lisaks poliitilistele ja militaarküsimustele ka ühise tolli ja valuutasüsteemi rajamist. Balti liit andis ülejäänud maailmale ja oma rahvale signaali, et Eesti ja Läti olid nüüd suveräänsed riigid. Aastatel 1919 ja 1920 võttis ka Soome ajutiselt suuna Balti liidule; Soomes nimetati seda üldjuhul piiririikide poliitikaks (*reunavaltiopolitiikka*). Selles koostöös nähti ennekõike liitu enamlaste Venemaa vastu. Erinevalt Eesti ja Läti eesmärgist moodustada liit kiiresti soovis Soome sellega liituda samm sammult. Soomlaste arusaam põhimõtetest määratleda iseseisvunud riigikesi uuteks ja vanadeks maadeks oli eestlastest ja lätlastest erinev. Soome pidas ennast vanaks maaks tänu oma sajandivanusele autonoomiale. "Rahvusriigi" staatusest oli ühtlasi kujunenud üks soomlaste rahvusliku identiteedi alustaladest. Soome iseseisvumine toimus lihtsamalt kui Eestis ja Lätis, olid olemas vajalikud siseriiklikud institutsioonid ja riiklik põhistruktuur. Sellele lisaks sai Soome võrdlemisi kiiresti pärast iseseisvumist rahvusvahelise *de jure* tunnustuse. Siiski huvi Balti liidu vastu oli olemas, sest eriti 1919. aastal tunnetati oma maa väiksust ka Soomes. Mõisteti, et suveräänsuse tagamiseks võib olla vajadus liitumiseks teiste riikidega, ning neil aastatel ei olnud Soomel Balti liidule muid alternatiive.²⁹⁵

Oluline erinevus oli ka selles, et Soomes endine ülemrahvas säilitas uues riigis oma positsiooni, see-eest Eestis, Lätis ja Leedus läks kogu võim põlisrahva kätte. Soomes säilitas rootsi keel isegi riigikeele staatuse. Eesti ja Läti maareformid tühistasid baltisakslaste maaomandi ja nende juhtiv positsiooni ühiskonnas kaotati. Soomes tunnetati, et liitumine äsja tekkinud poliitiliste üksustega, mille tulevik on ebakindlam kui Soomel

²⁹⁴ Alenius, Kari. Veljeskansojen kahdet kasvot – Roiko-Jokela, Heikki (toim.) *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä: Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860-1991*. Atena Kustannus, Jyväskylä, 1997, lk 22-23.

²⁹⁵ Lehti 1999, lk 506-510.

endal, ei pruugi olla mõistlik, sest selline liitumine võib kaasata soomlased ohtlikesse poliitilistesse konfliktidesse. Laiem üldsus Soomes suhtuski piiririikide koostöösse tõrjuvalt, mis sai ka välisminister Holstile ning kogu Vennola valitsusele saatuslikuks.

Marko Lehti kirjutab, et Balti liitu võib vaadelda poliitilise protsessina, mille eesmärgiks oli tagada kas rahvuslik suveräänsus, või regionaalne koostöö ja integratsioon, või lihtsalt territoriaalne piiritlemine. Pärast bolševike revolutsiooni elati Venemaast iseseisvunud maades – Soomes, Eestis, Lätis, Leedus ja Poolas – ebakindlat aega. Oli mitmeid alternatiivseid tulevikuväljavaateid, millest valida. Üheks selliseks oli kõigil neil maadel ja rahvastel liitumine Balti liitu, mis omamoodi asendaks endist Vene impeeriumit ja kujuneks moodustiseks, mille kaudu need maad võivad väljendada oma rahvuslikku suveräniteeti. Tunti vajadust asendada Vene koostöö mingi uue süsteemiga ja Balti liidu moodustamine oli selle protsessi loomulik areng. Lehti väidab, et 1918. aastal ei olnud eestlastel ja lätlastel kõige olulisem niivõrd rajada oma erist suveräänset riiki, kuivõrd luua korraldus, mille raames nende rahvaste enesemääramisõigus võiks õnnestuda. Ka laiemal Euroopa poliitilisel areenil kaheldi väikerahvaste võimes oma enesemääramisõigust teostada ning suhtuti suur- ja väikerahvaste rahvuslikku suveräänsusse erinevalt. Et vältida väikerahvastele määratud saatust, hakkasid kõik uued riigikesed otsima võimalikke liitlasi.²⁹⁶

Pärast I maailmasõda hakati Euroopas riikide vahelisi suhteid lahendama konverentsidiplomaatia ehk nn Versailles' süsteemi abil. Konverentside eesmärgiks oli rahu säilitamine ja regionaalsel tasandil uue rahvusvaheliste suhete süsteemi teostamine. Otseseid sõjalisi lepinguid sel ajal veel palju ei sõlmitud, kuigi eesmärk oli selgelt sõjaline koostöö. Piiririikide koostöö ja Balti konverentside korraldamine olid osa sel ajal laiemalt kasutusel olnud praktikast. Soome osales mitmel Balti konverentsil – esimest korda kõrgetasemelise delegatsiooniga Tallinna konverentsil 14.-15. septembril 1919. Järgnevatel aastatel kuni 1926. aastani oli Helsingi ka kuuel korral Balti konverentside korraldaja.²⁹⁷ Kõige märkimisväärsema tulemuseni jõuti Varssavi konverentsil 13.-17. märtsil 1922, kus Soome, Eesti, Läti ja Poola peaministrite poolt kirjutati alla viieaastasele poliitilise koostöö lepingule, mille ühe punktina oli klausel, et kui ühte liitlasmaad rünnatakse, asuvad teised arutama vajalike tegevusabinõude üle. See leping ei olnud

²⁹⁶ Lehti 1999, lk 503-506.

²⁹⁷ Lehti 1999, lk 545-546.

siiski kaitseliit ega kohustanud otseselt teist liitlasriiki kuulutama sõda agressorile. Juriidiliselt see ei jõustunud, sest Soome parlament ei ratifitseerinud lepingut. Piiririikide koostöö kaotas oma mõtte ja Soome edasise usaldusvääruse. Ühtlasi oli see märk Nõukogude Venemaale ja ülejäänud maailmale piiririikide vastuoludest ja nõrkusest.²⁹⁸

Igal osaleval riigil oli oma eesmärk. Eesti ja Läti soovisid tõestada rahvusvahelisel areenil oma valmidust ja võimet koostööd ellu viia. Neile oli kõige tähtsam sõjalise koostöö loomine naabritega, sest eriti Eestis ja Lätis tunnetati, et nende maad olid oma väiksuse tõttu kõige haavatavamad. Poola soovis tuua esile oma rolli Ida-Euroopa ühendajana ja keskse riigina. Poola puhul esines ka imperialistlikke pürgimusi: need ilmnesisid kõige selgemalt Leedu konflikti näol, mille käigus oktoobris 1920 Poola okupeeris Vilniuse. Antud aktsioon nõrgestas edaspidist piiririikide koostööd, sest Leedu ja Poola ei olnud nõus sama nõupidamislaua taha istuma. Edasist koostööd tuli arendada kas Poola või Leeduga eraldi.

Soome üldsus toetas kõige rohkem arenguteed, mis lähendaks Soomet Põhjamaadega. See oli iseseisvuse esimestel aastatel keeruline rohkete probleemide tõttu Rootsi suunal, keskseim neist Ahvenamaa küsimus. Soome kasutaski alguses Balti koostööd, et mõjutada oma suhteid Rootsiga. Soome võimaliku sõjalise liidu loomine Balti riikidega tekitas mõningal määral hirmu Nõukogude Venemaal, mis nägi Läänemere riikide sõjalist koostööd endale ohtlikuna ja mõistis, et erinevaid liite planeeriti nimelt nende vastu. Ühtlasi tõhus piiririikide koostöö oleks eristanud venelased ülejäänud Euroopast.

Pärast I maailmasõda said maailma poliitilised juhid aru, et rahu ja stabiilsuse ülalpidamiseks tuleb rajada neutraalne riikideülene organisatsioon, mille vahendusel korraldada kriisiolukorras riikidevahelisi suhteid. Selliseks organisatsiooniks sai Rahvasteliit. Juba 1916. aastal saatsid Ida-Euroopa väikerahvad kaebusi USA presidendile Wilsonile, et saada ameeriklaste toetus oma rahvuslikele püüdlustele. Kaebused leidsid soodsa kõlapinna, sest president pidi kodumaal arvestama Ida-Euroopa päritolu valijaskonna arvamusega. 1917. aasta lõpus oli rahvusliku enesemääramisõiguse printsibiist saanud universaalne vahend Euroopas esinevate suhete lahendamisel. Pariisi rahunõupidamisel

²⁹⁸ Lehti 1999, lk 383-396; Roiko-Jokela 1997, lk 77-78.

oli Wilsoni esmaseks ülesandeks Rahvasteliidu rajamine. Rahvasteliidust kujunes aga geograafiliselt väga limiteeritud, piirdudes peamiselt Euroopa mandriosaga.²⁹⁹

Saksamaa kaotus I maailmasõjas pani Soome kaitsevõime küsimuse alla. Välispoliitika olukord oli väga segane ja Soome valitsus ei olnud võimeline otsustama, mis suunas uut kaitsepoliitikat arendada. Soomel puudus seniks ka tõhus diplomaatiline võrgustik ja välisriikide poliitikatest oli raske objektiivset informatsiooni saada.³⁰⁰ Ainsa variandina jäi kaitsealane koostöö piiririikidega ja tuginemine aprillis 1919 asutatud Rahvasteliidule, mille liikmeks Soome sai detsembris 1920, ning rahvusvahelisele õigusele. Soome välispoliitika põhiliiniks kujunes neutraliteedipoliitika. Usuti, et Rahvasteliit tagab rahu ja korra Euroopas ning kindlustab niiviisi Soome ohutust.³⁰¹

Suur-Soome plaan ja Balti liit olid omavahel vastuolulised. Suur-Soome tähendas hõimurahvaste vahelist poliitilist koostööd, mida selgelt oleks juhitud Soomest. Idakarjalastel ja ingerlastel ei olnud mingeid eeldusi konkureerida soomlaste juhtpositsiooniga. Ka Eesti-Soome liitriigi puhul oleks soomlaste arusaama järgi peamine võim jäänud Helsingisse, vaatamata sellele, et eestlased soovisid võrdsematel alustel koostööd. Balti liit aga oleks koosnenud väiksematest ja veidi suurematest erinevate välispoliitiliste eesmärkidega riikidest. Balti liidu puhul esile kaks jõulisemat võimukeskust, mis omavahel konkureerisid – Soome ja Poola. Samuti olid osapoolte Saksamaa suhted erinevad. Kaitse Nõukogude Venemaa vastu oli ainus piiririike tõeliselt ühendav asi.

3.5. Antandi poliitika Läänemere ümbruses

Võitjariigid Suurbritannia, Prantsusmaa ja USA esinesid maailmarahu, demokraatia ja rahvaste enesemääramisõiguse valvuritena. Ida-Euroopas tekkinud uued piiririigid otsisid abi ja taotlesid Lääne suurriikide tunnustust. Piiririikide poliitika eesmärgiks oli Läänemere *status quo* säilitamine. Antant lootis esialgu valgete võidule Venemaa kodusõjas ja oli seetõttu ennekõike huvitatud Venemaa territoriaalsest terviklikusest. Sõda käidi Saksamaa ja Vene bolševike vastu ning oldi valmis aitama kõiki osapooli, kes olid samal poolel. Näiteks Eesti vabadussõjas Suurbritannia toetuse eesmärk ei olnud niivõrd eest-

²⁹⁹ Medijainen, Eero. On the Background of the Achievement of Independence – Made, Vahur (toim.) *Estonian Foreign Policy at the Cross-Roads*. Kikimora Publications, Helsingi, 2002, lk 14-15.

³⁰⁰ Virrankoski 2009, lk 781.

³⁰¹ Roiko-Jokela 1997, lk 78-81.

lastele iseseisvuse saavutamine, kuivõrd üldine võitlus bolševismi vastu. Balti iseseisvussõdasid peeti pigem Venemaa kodusõja perifeerseteks sõjategevuse osadeks. Versailles' lepingus ei tagatud Balti riikide iseseisvust, vaid seal osalenutel ei olnud ilmselt selget pilti Baltimaades toimuva kohta. Tegelikult ei olnud Pariisis keegi otseselt huvitatud uute iseseisvate riikide tekkimisest ja arvati, et peagi need riigikesed nagunii taasliidetakse Venemaaga. Seetõttu ei kiirustanud Antant Balti riike tunnustama. Eesti ja Läti said rahvusvahelise *de jure* tunnustuse 26. jaanuaril 1921 ja võeti vastu Rahvasteliitu sama aasta septembris. Leedu puhul oli Vilniuse tüli tõttu Poolaga olukord keerulisem. Suurbritannia ja Prantsusmaa andsid omapoolse tunnustuse Leedule alles 20. detsembril 1922.³⁰² Eesti puhul toimus kohaliku riiginõukogu *de facto* tunnustamine Prantsusmaa, Inglismaa ja Itaalia poolt juba kevadel 1918, mis võimaldas alustada koostööd nende riikidega.³⁰³

Esialgu oli Prantsusmaa mures ennekõike Venemaa sisepoliitilise arengu pärast ja vaatamata vähemusrahvaste enesemääramisõiguse aksepteerimisele ei saanud see siiski ohustada nende sõjalise liitlase võimet sõdida. Seetõttu ei olnud Prantsusmaa eriti huvitatud tugevatest autonoomiatest Baltimaades ja toetas peamiselt nende rahvaste kultuurilist autonoomiat. Balti riikide täielik iseseisvus ei sobinud nende plaanidega. Venemaa väikerahvad olidki lojaalsed Vene impeeriumile kuni monarhia kokkukukkumiseni. Olukord muutus seoses Brest-Litovski rahulepinguga, mille alusel bolševikud loobusid Saksamaa kasuks Läänemere piirkondadest. Ants Piip on öelnud, et Balti rahvad ei lahkunud Venemaa juurest, vaid Venemaa lahkus nende juurest. Saksamaa võimetus pidada neid territooriume enda halduses tekitas jõuvaakumi, mis reaalspoliitilika reeglite järgi tuli millegagi täita. Pärast arusaama uuest olukorrast Venemaal kujunes Baltimaadest Prantsusmaa jaoks puhvertsoon bolševismi vastu ning endist Venemaad asendav liitlane.³⁰⁴

Antandi riigid kartsid ka võimaliku ideoloogilise pöörde ohtu, sest nõukogude riigi avalikuks eesmärgiks oli maailmarevolutsioon. Lisaks oli Prantsuse valitsus pärast sõda mures Nõukogude Venemaa ja Saksamaa võimaliku koostöö pärast. Kardeti, et Saksamaa tehniline oskus ja organiseerimisvõime koos Venemaa suunatute inim- ja tooraineresurssidega aitab Saksamaa majanduse kiiresti jalule ja taastab sõjalise jõu. Revolutsiooni enda levimist Prantsusmaale eriti ei kardetud, sest kohalik kommunistlik partei oli

³⁰² Kasekamp, Andres. *Balti riikide ajalugu*. Varrak, Tallinn, 2011, lk 134-135.

³⁰³ Medijainen 2002, lk 16-17.

³⁰⁴ Medijainen 2002, lk 10-14.

nõrk. Prantsusmaa eesmärk oli hoopis moodustada ise sakslastega terastööstuse alane koostöö, milles juhtpositsioon oleks tingimusteta prantslastel ja mille kaudu oleks võimalik kontrollida Saksamaa arengut. Nad kartsid tulevikus Saksamaa kättemaksu ja seetõttu toetasid nad edaspidi uute riikide teket Ida-Euroopas, mis vahepealse tsoonina takistaksid Venemaa ja Saksamaa võimalikku koostööd. Eriti lähedane oli prantslaste koostöö Poolaga, millega 1921. aasta veebruaris sõlmiti poliitiline ja sõjaline liiduleping kohustades Poolat ülal pidama ülisuurt armeed võimalike aktsioonide puhuks Saksamaa vastu.³⁰⁵

Soome puhul oli olukord keerulisem. Ka Soome võitles bolševismiga, kuid toetus oma tulevikupüüdlustes esialgu Saksamaale. Soomet vaadeldi samuti kui uut väikeriiki ja seetõttu paistis Antandile Soome tulevik Saksa marjonettriigikesena. Lääne suurriikidel oli esialgu raske ette kujutada, et Soomesugusel riigil oleks oma tahe ja iseseisvad eesmärgid. Lisaks viis Soome läbi laienemisele pürgivat poliitikat ning kuulutas osa endisest Vene impeeriumist endale kuuluvaks. Esialgu vaadeldi Soome territooriumi samuti Venemaa lahutamatu osana ja seetõttu oli soomlaste selline poliitika Antandi eesmärgidega selges vastuolus. Inglismaa seadis Soome iseseisvuse tunnustamise eelduseks nõude Saksa vägede lahkumisest maalt ning loobumise Saksa-sidemetega kuningast³⁰⁶.

Soome sai esimesena tunnustuse oma iseseisvusele 31. detsembril 1917 Nõukogude Venemaalt³⁰⁷. Ka Saksamaa, Rootsi ja isegi Prantsusmaa andsid oma tunnustuse juba jaanuari esimestel päevadel 1918. Saksamaa tunnustas koheselt Soome iseseisvust pärast Venemaa poolset tunnustust, sest maa eesmärk oli vaherahu vene bolševike valitsusega. Prantsusmaa veelgi kiirema tunnustamise taustal aga oli tekkinud võistlusmoment, et kumb sõja osapooltest jõuab esimesena uue riigi tunnustamiseni; prantslased lootsid nii avaldada mõju Soome suhetele Saksamaaga.³⁰⁸ Pettunud Prantsusmaa katkestas diplomaatilised suhted juba sügisel, kuid taastas need jälle veebruaris 1919. Ameeriklased leidsid alguses samuti, et Soome küsimus oli liiga lähedaselt seotud Venemaaga. Suurbritannia ja USA tunnustus tuli siiski ka juba mai alguses 1919 tänu välisminister Holsti

³⁰⁵ Hovi, Kalervo; Tuula Koskenniemi; Tarmo Kunnas. *Ranska – suurvallasta Euroopan rakentajaksi*. Painatuskeskus, Helsingi, 1993, lk 38-43.

³⁰⁶ Hovi 1980, lk 53.

³⁰⁷ Polvinen, Tuomo. *Venäjäin vallankumous ja Suomi I (1917-1918 toukokuu)*. WSOY, Juva 1967 (2. trükk 1987), lk 184-185.

³⁰⁸ Manninen, Ohto. *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. Osa I: Irti Venäjästä*. Valtionarkisto, Helsingi, 1992; vt. ka Soome välisministeeriumi internetilehekül.

<http://www.formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=107665&contentlan=1&culture=fi-FI> (loetud 5.4.2014)

aktiivsele tegevusele Londonis ja Pariisis, millega ta veendis president Wilsoni, et Soome saksasuunaline areng oli katkenud. Inglaste esialgsed tingimused tunnustamisele olid, et Soome kiidaks heaks rahukonverentsi otsused riigi piiride osas Petsamos, Ida-Karjalas ja Ahvenamaal ning annaks amnestia Murmanski leegionis osalenud soomlastele, kuid need tingimused jäid soovituslikeks.³⁰⁹

Vene kodusõda hakkas paistma bolševike võimaliku võiduna ning Antandi tugi Vene valgetele vähenes. Pärast Saksamaa kaotust muutis Soome oma välispoliitika Antandi suhtes vastupidiseks ja hakkas igal võimalikul viisil oma koostöövalmidust esile tooma, eriti rõhutades võitlust bolševismiga. Antant tunnustas Soome iseseisvust Balti riike kiiremini ennekõike sellepärast, et seoses sõja lõppemisega täitus tunnustamise keskseks eelduseks olnud nõue soomlaste koostöö lõpetamist sakslastega. Ühtlasi endine emamaa oli selle iseseisvust juba tunnustanud (bolševike valitsus) ning tänu varasemale autonoomiale nähti maad terviklikuma ja iseseisvaks riigiks võimelisemana. Soome oli olnud juba sajandi territoriaalne riiklik moodustis selgete piiride ja määratletava kodanikkonnaga. Baltimaade osas aga oli täiesti ebaselge, mis nendest tulevikus saab ja seetõttu nende rahvusriigikeste tunnustamise osas oldi ettevaatlikumad sidudes küsimuse Venemaa tulevikuga.

Soome iseseisvuse tunnustus tuli Vene valgete vastuseisust hoolimata, mis viitab selgelt Antandi kahtlustesse valgete võimes kodusõda võita. Tõenäolisema tuleviku-tsenaariumina hakati nägema agressiivselt oma ideoloogiat levitavat punast Venemaad. Uue moodustuva puhvertsooni tähtsus kasvas ja piiririikidest jõulisemad olid Poola ning Soome. Poola tekkis juba osana Versailles' rahulepingust. Kuid suurriikide eesmärk ei olnud neist uutest riikidest teha Suur-Soomet ja Suur-Poolat. Poola puhul soovitati vedada idapiir umbes tänapäeva Poola piirile, nn Curzoni liinile. Võttes arvesse, et Poola-Saksa piir asetses kaugel idas, oleks Poolast moodustunud keskmise suurusega Euroopa riik. Poola natsionalistlikud jõud eesotsas kindral Piłsudskiga tahtsid riigile taastada territooriumi, mis vastas võimalikult suure ulatuses hiilgeaegade Poola-Leedu kuningriiki. Selleks andis võimaluse käimasolev Poola–Nõukogude Venemaa sõda.

Soome puhul taheti riigiga ühendada territoorium, mis kõigest mütoloogiale tugineva hõimuideoloogia alusel oleks kuulunud nn iidseesse "kuldaja rahvakodusse". Tegelik motiiv oli vallutussõda ja uue kaitsepoliitilise positsiooni loomine Soome-Venemaa

³⁰⁹ Hovi 1980, lk 156-157.

piiril. Suur-Soome ei olnud Euroopas kuigi heas kirjas. Ka eestlased mõistsid Antandi suhtumist Soome poliitikasse ning olid seetõttu ettevaatlikud liiga lähedase koostöö arendamisel soomlastega. Esiteks kartsid eestlased Soome saksalembelisust; teiseks mõisteti, et soomlased nägid Eesti-Soome koostööd ainult oma seisukohast, milles eestlaste positsioon oleks olnud ebavõrdne. Lisaks sooviti jätta endale võimalus koostööks tugevamate partneritega Läänes juhul, kui sealt huvi ja valmisolekut selleks leidub. Regiooni poliitiline olukord muutus pidevalt ning mõisteti, et hetke huvi puudumine võib kiiresti muutuda koostöö vajaduseks.

3.6. Suur-Soome plaanide kooskõla Antandi riikide poliitikaga

Antandi esmane eesmärk oli takistada Saksamaa mõju ja koostööd Ida-Euroopas. Vene toorainete abil oleks Saksamaa võinud jätkata veel kaua sõjategevust läänes. Brest-Litovski rahuleping sidus piiririigid otseselt Saksamaa mõjusfääri, sest bolševistlik valitsus loobus nõudest antud territooriumile. Antant otsustas avada uue idarinde Põhja-Venemaa kaudu. Juunis 1918 tekkis plaan võtta enda kätte Arhangelsk ja Siberisse viiv raudteeliin, et luua ühendus seal tegutseva tsehhide leegioniga. Esialgu oli brittide huvi Baltimaades peamiselt majanduslik, sest neis riikides nähti tulevast Venemaa kaubanduse transiidipiirkonda. 1918. aasta lõpus aga hakkas Suurbritannia välisministeerium (*Foreign Office*) toetama Baltimaid ja Soomet ka sõjaliselt võitluses bolševismiga.³¹⁰

Soome esialgne taktika oli teostada Suur-Soome plaan sakslaste abiga. Soome monarhia oleks tugevdanud Saksamaa mõju Läänemerel ja oli seetõttu vastuvõtmatu Ida-Euroopas oma positsiooni taotlevale Suurbritanniale. Osa Soome poliitikutest nõudsidki suunamuutust, et mitte tegutseda vastu inglaste huvisid. Ka Eesti tegelased Londonis ja Pariisis olid arvamusel, et Soome-Eesti liit teeniks üksnes Saksa huvisid ja oleks vastuolus lääneliku demokraatiaga. Pärast Saksamaa kaotust hakkas Soome looma kaitsepoliitikat, mis tugines ennekõike üksteisemõistmisele Suurbritanniaga. See-eest Pranstumaa hegemooniapürgimustesse Poola ja Leedu suunal suhtuti ettevaatusega. Inglise heakskiidul hakati planeerima piiririikide koostööd ja Läänemere liitu, millest aga ei tulnud midagi välja. Seejärel plaaniti veelgi suuremat nn diagonaalliitu Läänemerest Mustale merele, et tõhusamalt tõrjuda bolševismi levikut Lääne-Euroopasse ja takistada

³¹⁰ Sundbäck, Esa. *Britannian Suomea koskevat sotilaalliset suunnitelmat vuosina 1918-1919*. Sotahistoriallinen Aikakauskirja 10, 1991, lk 47-51.

Saksa poliitilist ja majanduslikku tõusu Ida-Euroopa abil. Ka diagonaalliidust ei tulnud midagi välja, sest Nõukogude Venemaa liitis endaga *de facto* Ukraina ja Valgevene.³¹¹

Suurbritannia ja Prantsusmaa tundsid sümpaatiat uute riikide rahvuslike pürgimuste suhtes, kuid need ei võinud siiski olla vastuolus Antandi tähtsamate poliitiliste eesmärkidega. Antant tahtis vähendada punase Venemaa ning Saksamaa mõju Läänemerel. Prantsusmaa plaanis ka piiririike ära kasutades interventsiooni bolševike Venemaa vastu. Eesmärk oli esimestel sõjajärgsetel aastatel konservatiivse valge Venemaa toetamine ning selle majandusliku positsiooni kindlustamine Läänemerel.³¹² Antant soovis küll piiririikide kaitsepoliitilist koostööd kuid ühtlasi mitte liiga tugevate riikide või sõjalise liidu moodustumist Venemaa ja Saksamaa vahele. Seega oli Suur-Soome ja veelgi agressiivsem Suur-Poola vastuolus ka nende eesmärkidega.

Soome-poolne Ida-Karjala anneksioon oli Londoni vaatenurgast küsitav, isegi pärast Saksamaa kaotust, kui kadus oht, et sakslased võivad seda piirkonda ära kasutada. Inglased respektierisid Soome nõuet rahvuslikust aspektist, kuid mõistsid, et kui Venemaa kaotaks ühenduse Koola poolsaare sadamatega tähendaks see otseseid vihameelsusi Soome ja Venemaa vahel. Maksimaalselt oleks võinud Soome piiri vedada veidi kaugemale itta, kuid mitte mingil juhul Murmanski raudteeni. Teisalt Inglismaa oli valmis majanduslikus mõttes toetama Soome nõuet jäävabale sadamale Petsamo piirkonnas.³¹³

USA suhtumine Soome laienemispürgimustesse oli olnud negatiivne ennekõike seoses Arhangelski plaani ja Murmanski raudteega. Pärast Saksamaa kaotust lõppes USA huvi Venemaa interventsiooni vastu ja nad tõmbusid kõrvale. See muutis brittide edasist strateegiat, mille alusel tegevuse eesmärgiks sai ainuüksi võitlus bolševismiga. Olukord Põhja-Venemaal ja kohalike elanike ebakindel suhtumine inglastesse sundisid neid muutma oma suhtumist Soome. Hakati pidama plaani sõjategevuseks Petrogradi vastu, milles võiksid osaleda lisaks liitlastele ka soomlased. Sellise plaani läbiviimiseks ei piisanud inglaste oma jõududest. Samuti nähti Soome territooriumis sobivat pealetungi platvormi. Seoses Murmanski raudtee viletsa seisukorraga tekkis vajadus „sõbralike“ Soome sadamate järele.³¹⁴

³¹¹ Roiko-Jokela 1997, lk 67-74.

³¹² Roiko-Jokela 1997, lk 76-77.

³¹³ Hovi 1980, lk 53-54; vt ka Jääskeläinen 1961, lk 178.

³¹⁴ Sundbäck 1991, lk 47-53.

Vaatamata Soome tunnustamisele Suurbritannia poolt mais 1919 jäi lahendamata küsimus Soome idapiirist. Inglaste peaeesmärk oli leida kestav lahendus Läänemere ümbruse maade küsimuses ja Soome eesmärgid Ida-Karjalas takistasid stabiilsuse tekkimist. Vaatamata sellele, et pärast vaherahu leidus ka inglaste hulgast neid, kes oleks heaks kiitnud mõningast soomlaste territoriaalset nõuet Ida-Karjalas, võttis Suurbritannia alguses kategooriliselt keelduva hoiaku Soome sõjaplaanide suhtes Karjalas. Nad mõistsid siiski, et sõjaline vahelesekkumine on ainuke võimalik viis nälgivate karjalaste aitamiseks ja nende toiduainete tarnimiseks. Peamiselt Inglismaa ja USA nõudmisel sunniti soomlasi andma lubadus, et nende edasine tegevus Ida-Karjalas ei toimu laienemiseesmärkidel vaid ainult võitlusena bolševike vastu. Kõigest hoolimata saatsid umbusklikud inglased Helsingisse omapoolse sõjalise komisjoni.³¹⁵

Inglased suhtusid Mannerheimi tõrjuvalt, sest nad nägid temas välisminister Holsti rivaali. Nende üheks eesmärgiks oli leida lahendus Murmanski leegionis võidelnud soome punaste küsimuses, kuid Mannerheim suhtus sellesse keelduvat. Samuti ei toetanud inglased vene äärmuslikke monarhistlikke jõude, kellega Mannerheim tahtis esmalt koostööd teha. Inglaste eesmärgiks oli ühendada kõik Vene valgete jõud.³¹⁶ Nad mõistsid, et seoses valimistega Soomes oli Mannerheim oma võimu kaotanud ja tema plaanitud interventsioonile ei leidunud uues valitsuses poolehoidu. Mannerheimi juhitud idapoliitika oleks ohustanud Soome püsimist nn *Cordon Sanitaire*-ketis. Antant kartis punaste uut vastuhakku Soomes ja tahtis kindlustada Soome sisemise tasakaalu. Kuna Mannerheimi Petrogradi plaanil ei olnud üldsuse toetust ohustas see Soome stabiilsust. Esialgu sidusid inglased ka Aunuse pealetungi Mannerheimi sisepoliitilise võitlusega ja seetõttu oli nende suhtumine sellesse keelduv.³¹⁷

Soomlased tegid inglastele tulemusteta ettepaneku teha koostööd Ida-Karjala okupeeritud aladel, et aidata korraldada rahvahääletus, mille käigus selgitada kohalike tegelikku soovi liituda Soomega. Sellega ei olnud inglased nõus, sest nende peamiseks eesmärgiks oli luua koostöö Karjala rügemendi, Vene valgete ja Murmanski leegioni vahel. Soomet taheti siiski pidada Briti mõjusfääris ja seetõttu plaaniti sinna saata Skandinaavia kaudu sõjalisi nõunikke, millega rootslased ei olnud nõus. Oli siiski reaalne

³¹⁵ Hovi 1980, lk 158-159.

³¹⁶ Sundbäck 1991, lk 53-54.

³¹⁷ Sundbäck 1991, lk 55-60.

oht, et bolševism võib Soome kaudu levida Läände ja Soomes nähti puhvrit ennekõike nimelt Skandinaavia kaitsel.³¹⁸ Soomlasi julgustati pidama oma positsiooni Nõukogude Venemaa vastu. Soomlaste palvele aprillis 1919 tuua Briti laevastik Soome lahele vastas Briti välisministeerium positiivselt, kuid seoses laevastiku juhatuse vastuseisule ja jääoludele ei olnud see koheselt valmis soomlastele appi minema. Pärast Vitele katastroofi juunis 1919 polnud küsimus enam aktuaalne.³¹⁹

1919. aasta sügisel muutis Suurbritannia oma Nõukogude Venemaa poliitikat, sest saadi aru, et bolševike valitsust ei suudeta ise sõjaliselt kukutada. Liitlasväed tegid ettepaneku loobuda sõjalisest tegevusest Venemaal juhul, kui nõukogude valitsus kohustub olema sekkumast piiririikide siseasjadesse ja jätab need liitlasvägede kaitse alla. Inglismaa oli valmis tunnustama Nõukogude Venemaad, et eristada bolševism piiririikide abil. Edaspidi muutus ka brittide suhtumine Aunuse pealetungi ja nad ei teinud enam otseseid takistusi soomlastele, sest nüüd sündmused Ida-Karjalas paistsid hoopis toetavat Soome poliitilist stabiliseerumist. Inglased tahtsid edaspidi ühendada Soome, Eesti, Arhangelski ja Murmanski ühtseks bolševikevastaseks jõuks, mis jätkaks võitlust ka pärast liitlasvägede lahkumist Põhja-Venemaalt. Soome-Inglise sõjalise koostöö tingimusteta eelduseks peeti siiski soomlaste ühist arusaama Vene valgetega. Holsti aga keeldus endiselt koostööst Judenitsiga. Teisalt mõistsid britid, et pärast valgete võitu Vene kodusõjas pöörduks venelased Soome ja Eesti vastu ning võimaliku lõpptulemusena võidakse piiririigid liita tagasi Venemaa koosseisu. Nüüd soovisid britid kindlustada piiririikide olemasolu ka edaspidi, sest tunnetati bolševismi ohu säilimine endiselt.³²⁰

Mõlema Tartu rahu puhul mõistis Inglismaa nende vältimatust.³²¹ Pärast maailmasõda nähti Soome rolli jõudude tasakaalustana Läänemerel. Tänu iseseisva Soome sadamatele kaotaks Petrograd ja Kronstadt oma tähtsuse ning bolševike Venemaa muutuks jõetuks Läänemerel. Soomet ei vaadeldud otseselt kui puhvertsooni Vene- ja Saksamaa vahel, vaid kui märkimisväärselt toetavat faktorit Baltimaadest ja Poolast moodustatud puhvrile.³²² Ingerimaad ei vaadelnud Lääne suurriigid eraldi piirkonnana, vaid selle sündmusi käsitleti osana Petrogradi plaanidest; ingerisoomlaste pürgimused eraldi ei paistnud

³¹⁸ Sundbäck 1991, lk 51-53.

³¹⁹ Hovi 1980, lk 159-161.

³²⁰ Sundbäck 1991, lk 55-60; Polvinen 1971, lk 182-183.

³²¹ Hovi 1980, lk 198.

³²² Hovi 1980, lk 53-54.

olevat arutluse all. Küll aga abistas Ameerika Punane Rist märkimisväärselt Ingeri sõjapõgenike ning rügemendi varustamisel toiduainetega³²³.

Eelnevast nähtub, et Suur-Soome plaan ei olnud sisuliselt üldse kooskõlas Lääne suurriikide eesmärkidega, samuti oli see vastuolus Balti liiduga ning osaliselt isegi Soome-Eesti liitriigi ideega. Suurbritannia oli saavutanud oma peamise eesmärgi seoses Soomega: koostöö Saksamaaga oli katkenud vägagi lühikese aja jooksul koheselt peale maailmasõja lõppu. Tulenedes Antandi riikide vastuseisust ei olnud Ida-Karjala, ja eriti Ingerimaa, liitmisel Soomega välispoliitilisi eeldusi. Seega Antandi, eriti Inglismaa, roll oli Soome idalaienemise takistamisel keskne. Lisaks olid vastuolud soomlaste endi ridades. Soome sai oma autonoomiaaegsed piirid, ainsa erandina lisandus Petsamo piirkond. Inglismaa vastupidise Venemaa-poliitika puhul oleks tõenäoliselt Soome pürgimuste lõpptulemus olnud üsna erinev Ida-Karjalas ning võimalik, et selleaegsed julgemad otsused ohustanuks isegi kommunistliku režiimi püsijäämist Venemaal.

³²³ Nevalainen 1996, lk 161.

KOKKUVÕTE

Tänapäeva Soomes mõistetakse soomlust kui nähtust, mis liitub selgelt Soome kui maaga. See on puhtalt poliitiline mõiste. Soomluse etnilist määratlust on olnud sobimatu tuua esile. Siiski soomlus on ka etnilis-kultuuriline nähtus, mis aitab paremini aru saada hõimuideoloogia eesmärkidest. Vaadeldes soomluse arengut 19. sajandil mõistame, et tegelikult oli nimelt soomlaste etniline identiteet Suur-Soome protsessi ja hõimuideoloogia edasiviivaks jõuks. See on ainus seletus, miks tekkis vajadus käsitleda soomlasi, karjalasi ja eestlasi ühise rühmana. Seda ei ole võimalik seletada nn poliitilise soomlusega, sest 1917. aastal oli Soome tegelikult sarnaselt Eestiga erinevate rahvusrühmade vahelise ühiskondliku positsiooni võimuvõitluse tandriks.

Vaatamata sellele, et Soomes kujunes 19. sajandi teisel poolel välja Soome rahva identiteet, mis käsitles ühiselt soome- ja rootsikeelseid elanikke, ei sulandunud rahvas etnilisel tasemel sugugi ühtseks rahvuseks. Ühtse rahva tunnetus kujunes välja ennekõike tänu Venemaa survele, mis liitis kaitsepositsioonil oleva Soome elanikkonna üha enam kokku. Kuigi Soomet oldi rajamas rahvusriigina, toimus see murrangulisel ajal, mil eri seisustel olid veel säilinud selged funktsioonid. Oma positsiooni kaotav rootsikeelne eliit pööras pilgu Vene emamaa poole, kus endiselt valitses jäägitu ühiskonna seisuslik jaotus. Seetõttu oli osa neist sidunud oma tuleviku Venemaaga, kus respektieriti nende positsiooni, oli rohkem karjäärivõimalusi ja aadli elustandard märgatavalt luksuslikum. Selline nähtus ilmnis ennekõike sõjaväekarjääri teinud aadlike puhul. Pärast revolutsiooni olid nad sunnitud pöörduma Soome tagasi. Nendest ohvitseridest moodustati iseseisva Soome esialgne kõrgeim sõjaline juhtkond. Endise ülemklassi osalemine hõimusõdades tekitab küsimuse selgest vastuolust rahvuslike ja poliitiliste eesmärkide vahel. Sümpaatia Vene monarhiale ja lähedased suhted endiste sõjaväekaaslastega tekitasid teiste Soome poliitiliselt aktiivsete rühmituste hulgas nende vastu umbusaldust, mis kõige selgemalt väljendus aktivistide "russiviha" kampaanias.

Hõimusõdade ajal arenes jõuliselt idealistlik arusaam, mille taustal oli eelmisel sajandil tekkinud hõimuromantika. See võimendus äsja iseseisvunud rahva eneseteadvusena. Sooviti aidata kõiki hõimurahvaid vabaneda Venemaa ikkest ning moodustada koos Soomega riiklik moodustis, milles "ühendatakse Soome sugu", või vähemalt tagatakse nende tugev autonoomne positsioon. Suur-Soome plaane oli erinevaid, enamasti puudutasid need Ida-Karjalat. Soome leidis endal olevat õiguse ka Petsamo piirkonnale

Jäämere rannikul. Hõimusõdadeks nimetatakse soomlaste aktsioone, mille käigus korraldati korduvalt rünnakuid eri piirkondadesse Valge mere Karjalas ja Aunuse Karjalas. Hõimusõdade ajal olid Soome kaitse all Repola ja Porajärvi piirkonnad, mis olid ise otsustanud lahku lüüa Venemaast ja liituda Soomega. Soomes usuti ja loodeti hõimurahvaste palju suuremale poliitilisele aktiivsusele, kui see tegelikult oli. Idakarjalastel ja ingerisoomlastel puudusid ka võimekad poliitilised juhid, kes oleksid keskselt koordineerinud tegevust. Vähenenud haritlaskond oli enamasti põgenenud Soome ja seetõttu nende üritus sündmustele kaasa rääkida oli võrdlemisi ebatõhus.

Hõimusõjad algasid juba Soome kodusõja päevil ja kestsid peaaegu neli aastat. Sellest sõjategevusest kujunes omamoodi jätk Soome kodusõjale, sest vaenlasleeris sõdis palju endisi kaasmaalasi, punaseid soomlasi. Kardeti punaste uut pealetungi. Ideoloogilises mõttes oli Suur-Soome peamiseks eesmärgiks ühendada Soome hõimurahvad ühtseks riigiks ning päästa nad venestumisest. Reaalpoliitilisteks eesmärkideks aga oli luua Soomele uus loomulik piir, mis lihtsustab edaspidist maa kaitsevõimet; Ida-Karjala loodusresursside saamine Soome majanduse kasutusse; Petrogradi sõjalis-strateegilise tähtsuse minimaliseerimine ja selle kaudu Venemaa ohu kõrvaldamine; bolševismi levimise peatamine ja soov pääseda Jäämere rannikule, et tagada majanduslik sõltumatus Läänemerest. Seoses Tartu rahuga kohustus Soome loobuma piiritagustest territooriumitest. Sellele vaatamata leidis Soomest ka edaspidi jõude, mis jätkasid oma tegevust idapiiri taga kuni 1922. aasta alguseni välja.

Ingerimaad ei vaadatud selliselt osana Suur-Soomet vaatamata sealsele soomekeelsele elanikkonnale, peamiselt Venemaa pealinna Petrogradi asukoha tõttu selle territooriumi keskel. Vaimselt siiski tunnetati, et sealne soomekeelne elanikkond ja kultuur tuleb päästa. Ingerimaa küsimus pidi lahendatama Petrogradi vallutamise käigus. Ka ingerisoomlased ise olid peamiselt huvitatud laialdasest autonoomiast föderatiivse Venemaa osana, mitte niivõrd liitumisest Soomega. Mõtted liitumisest Soomega tekkisid neil peamiselt perioodi alguses seoses sõjakommunismi korraldatud terroriga, mille tulemusel nad lootsid leida lahenduse oma probleemidele paludes Soomelt sõjalist abi. Edasisi Ingerimaa liitumisplaanid pidasid peamiselt Soome aktivistid, mitte niivõrd ingerlased ise. Aktivistid korraldasid Ingerimaal ka mitmeid aktsioone.

Ametlikult Soome riik vältis sekkumist hõimupoliitikasse kartes negatiivset rahvusvahelist vastukaja. Kõik hõimusõjad olid üksteisest sõltumatud sündmused. Hõimusõdades osalesid enamasti Soome vabatahtlikud, kes formeeriti väeosadesse

hõimuaktivistide agitatsiooni tulemusel kaitseliitude kaudu. Petsamos, Repolas ja Pora-järvis osalesid ka Soome regulaarvägede üksused. Pataljonide lahingutegevust juhtisid enamasti Saksamaal koolituse saanud jäägrid, kuid kõrgem ohvitserkond määrati Soome sõjalise ülemjuhatusel poolt. Karjalas oli konflikti keskmaks põhjuseks Murmanski raudtee, mille kaudu lääneliitlased varustasid Vene valgeid võitluses bolševikega. Ka soomlaste poolt läbiviidava Petrogradi vallutamise plaani puhul seadis Antant tingimuseks nõude, et see teostatakse koos Vene valgekaardiga, mis aga ei õnnestunud, sest Koltšak ei olnud valmis tunnustama Soome iseseisvust. Hõimuideoloogiat ära kasutades viidi Ida-Karjalas tegelikult läbi puhtalt vallutussõda ning üritati enamlaste positsiooni nõrgestada. Ka Soome valituse valmidus osaleda aktsioonides muutus korduvalt ja mingit selget seisukohta ei suudetud nende aastate jooksul kokku leppida. Võib vaid järeldada, et selline sõjategevus ei omanudki õnnestumise eeldusi.

Aktivistid soovisid Petrogradi hävitada. Reaalsem eesmärk oli siiski, et soomlased vallutaksid linna ja hoiaksid selle enda käes nii kaua, kuni kontrevolutsioonilised Vene valged soostuksid nende nõuetega Suur-Soome piiridest ja Petrogradi staatusest vabalinna. Mannerheim mängis kahe otsaga mängu lubades aktivistidele, et pärast vallutamist soomlased ei loovuta Petrogradi, kuid samaaegselt lubas Judenitšile, et linn loovutatakse vene valgetele koheselt pärast bolševike kaotust. Soome valitsuse seisukoht Petrogradi vallutamisoperatsiooni suhtes oli keelduv. Oma mahhinatsioonides plaanisid Mannerheim ja aktivistid saata parlamendi laiali ja määrata uued valimised, et koos koonderakonnaga võimu haarata ja alustada sõda, kuid see plaan ebaõnnestus.

Hõimusõdade tähtsaim saavutus oli Eesti iseseisvumine, ning sellega liidetud Setumaa ja väike osa Lääne-Ingerimaad. Sealsetest elanikest kujunes osa eesti rahvast, kusujuures setud on siiski säilitanud ka oma kultuurilise omapära. Idakarjalaste liitumisel Soomega oleks nende puhul ilmselt toimunud vastav protsess ja sulandumine osaks soome rahvast, soomekeelsetest ingerlastest rääkimata. Ja karjala keel ning kultuur oleks Soome tingimustes tõenäoliselt säilinud märksa paremini kui hilisemas vähemusrahvusi assimileerivas Nõukogude Liidus. Teise saavutusena sai Soome paarikümneks aastaks enda valdusse Petsamo piirkonna. Lisaks on põhjust ära märkida tõsiasi, et hõimusõdadest said soomlased kindlasti kogemusi, mis aitasid neil paarkümmend aastat hiljem Talvesõjas säilitada omariikluse. Tartu rahu kokkulepitu alusel lubas Nõukogude Venemaa anda idakarjalastele ebamäärastel tingimustel omavalitsuse. Bolševike poolt kiiruga asutatud Karjala töörahva kommuuni oli hõimusõdade otsene tagajärg, millega Vene

delegatsioon tahtis Tartu rahukomisjonis tõestada, et karjalaste enesemääramisõigus oli juba teostunud. Ingerisoomlaste taotletud kultuuriautonoomiat aga ellu ei viidud.

Antud perioodi Soome välispoliitikat mõjutasid mitmed tegurid: Saksamaa, Rootsi ja Poola tegevus, sõda Lääne-Euroopas, olukord Venemaa kodusõjas, Lääne suurriikide sekkumine Läänemere ja Loode-Venemaa sündmustesse, nende positsioon Pariisi rahu-konverentsil, jne. Olukord Venemaal oli endiselt ebaselge ja keegi ei teadnud milline poliitiline kord seal võimule jääb. Soome riik seisis ennekõike oma kättevõidetud iseseisvuse eest ja laienemisplaan oli teisejärguline eesmärk sõltudes rahvusvahelisest poliitilisest situatsioonist ja maa majanduslikest ressurssidest. Teisisõnu Suur-Soomet üritati teostada võimaluste piires.

Soomel ei õnnestunud oma territooriumi laiendamine ei sõjaliselt ega ka diplomaatiliselt. Koostöö sujus kõige paremini sakslastega, kes aga omakasupüüdlikult kasutasid Soomet ära oma poliitiliste eesmärkide elluviimisel. Vene valgetega, kellega oleks ka reaalselt olnud võimalik bolševismi kukutada, ei tulnud koostööst midagi välja. Üheks hõimusõdade kaotuste keskseks põhjuseks oli ebapiisav meeste ja varustuse hulk. Rünna-kud viidi läbi liiga puuduliku organiseerimisega, mida ka idakarjalased ja eriti ingerlased mõistsid. Selline tegevus ei võinud tekitada nende hulgas usaldust Soome vastu. Soome valitsuse seisukoht hõimusõdade toetamise küsimuses muutus pidevalt, tulenedes erinevatest sise- ja välispoliitilistest teguritest. Samuti esines pidev vastuolu valitsuse ja armee juhtkonna vahel. Ka sõjaväelises juhatuses oli teatav kaheksjagunemine: sõjaväe juhataja ja peastaap olid paralleelsed juhtorganid, mille arusaamad toimuvatest sündmustest olid teinekord omavahel vastandlikud (näiteks Petsamo puhul). Selle tagajärjel ei saanud riigi poliitiline juhtkond selget ülevaadet olukorrast. Soomlased ei olnud valmis tegema julgeid otsuseid ja seetõttu kaotati enamus võimalustest.

Soome rahva suhtumine hõimuküsimustesse oli selgelt jagunenud, mistõttu puudus Suur-Soome poliitikal kogu rahva tugi. Parempoolsed parteid toetasid aktsioone, samaaegselt vasakpoolsed parteid olid hõimurahvastele igasuguse abiandmise vastu. Vabatahtlikud üksused koosnesidki peamiselt parempoolsete vaadetega sõduritest, kes värvati rangelt parempoolsete kaitseliitude kaudu. Soomlastel oli liiga idealistlik ettekujutus idakarjalaste soovist saada osaks soome rahvast. Eriti ilmnas see Aunuse elanike puhul, kellest suurem osa pidasid tegelikult end pigem venelasteks või vähemalt uskusid oma tulevikku võimsa Venemaa osana. Ingerisoomlased küll pidasid end soomlasteks, kuid mõistsid, et nende maa liitmine Soomega pole kuigi realistlik eesmärk. Soome valitsus ei

panustanud samuti Ingeri küsimusse, vaid see jäeti lahendatavaks pärast võimalikku Petrogradi vallutamist. Iga rühmitus ajas oma asja. Osale oli tähtis hõimuideoloogia, teistel olid puhtalt ratsionaalsed eesmärgid: aktivistid vabastasid hõimlasi ja Mannerheim võitles kommunismiga. Armeed juhtkond ei pidanud hõimuideoloogiat omaks ja nägi selles pigem häirivat ohuallikat. Aktivistid nimetasid endise tsaariarmee rootsikeelset ohvitserkonda "venelasteks", kelle lojaalsusse ei võinud sugugi uskuda. Üheks suurimaks Suur-Soome plaani läbikukkumise tõenäoliseks põhjustest on tõsiasi, et soomlaste ridades ei olnud usaldust ega selgeid ühtseid eesmärke. Teisalt tuleb ära märkida, et on vägagi tõenäoline, et ilma nende eelnevalt mainitud Vene armee koolituse saanud professionaalsete ohvitserideta ei oleks Soome suutnud oma iseseisvust ellu viia. Eriti suur tähtsus oli Mannerherimi isiksusel ja võimel teha õigeid strateegilisi otsuseid.

Suur-Soome plaanide puhul oli küsimus ennekõike selles, kuidas saada enda valdusse maavarasid ja looduslikke resursse ning võimalikult palju maksujõulisi inimesi, nende etnilisest kuuluvusest sõltumata. Kõrvale oleks jäetud tõenäoliselt vaid poliitiliselt mitesobivad isikud ajades nad oma territooriumilt minema või lihtsalt likvideerides. Hõimuideoloogia oligi pigem vahend kui eesmärk. Selle abil ässitati rahvas üles luues "meist" parem pilt ja levitades omamoodi laiendatud "isamaa-patriotismi". Soomlane hakkas end tunnetama suurrahvana, kellel on õigus laieneda "oma esiisade" maale Karjalasse. See tegi laienemisplaanid suurele üldusele aksepteeritavaks ning psühholoogiliselt meelepäraseks.

Soome otsis sarnaselt teiste äsjaiseisvunud riikidega lahendust oma iseseisvuse tagamiseks ja kaitsepoliitika korraldamiseks. Esimesena tunnustas Soome iseseisvust Lenini valitsus Petrogradis. Saksamaa, mis soovis teha bolševikega rahu, et vabaneda kahe rinde sõjast, andis omapoolse tunnustuse samuti koheselt. Antandi riigid vaatasid Läänemere idapoolset piirkonda esialgu kui osa Venemaa küsimust. Soome iseseisvus tunnustati siiski võrdlemisi peatselt tingimusel, et maa loobub koostööst sakslastega. Soomlaste suurimaks sooviks oli koostöö Skandinaaviaga, kuid erimeelsused Rootsiga takistasid seda. Seetõttu pööras Soome tähelepanu piiririikide koostööle ja osales aastaid Balti liidu tegevuses. Seda koostööd toetas ka Antant. Arutati isegi selle koostöö võimalikku laiendamist põhjas Soomega algavaks ja lõunas Ukrainaga lõppevaks liiduks. Edaspidine soomlaste tegevus idapiiri taga esitati ainult bolševismivastase võitlusena ning vallutuslikud eesmärgid salati. Seejärel ehitas Soome oma kaitse üles neutraalsuspoliitika jäädess lootma Rahvastliidule.

SUMMARY

The Plan for Greater Finland 1917-1922

Today Finnish nationality is understood as a phenomenon that is clearly connected to Finland as a country. It is a purely political concept. However, if we look at the development of the Finnish nationality in the 19th century, we realise that ethnic identity in particular was the driving force in the process of Greater Finland and the kindred nation ideology. That is the only explanation why it was necessary to explore the Finns, the Karelians and the Estonians as a common group. Despite the fact that in the second half of the 19th century the common identity of the Finnish nation was developed including both Finnish and Swedish speaking populations, it didn't absorb them into a united nation on the level of ethnic nationality. The cognition of a common nation developed between these population groups mainly due to pressure from Russia, which merged the Finnish population to grow together in a defensive position.

Although Finland was set up as a nation state, the nation state developed at the ground-breaking time when the various estates still had their functions. Therefore a part of the Swedish elite tied its future to the Russian motherland, which continued to respect their position and offered career opportunities. After the revolution, they were forced to return to Finland. The highest military leadership of independent Finland was initially formed of such officers. Their sympathy towards the Russian monarchy and close relationship with their former army colleagues caused a lack of confidence among other politically active groups in Finland, which was most clearly expressed by the activists of the hate campaign directed against Russians. Consequently, the participation of the former upper-class in kindred nations wars raises the question about the conflict between ethnic and political objectives.

The politics of Greater Finland emerged in a number of actions: organised attacks in White Sea Karelia, Olonets Karelia and the Pechenga territory on the coast of the Arctic Ocean, which were territories that Finland claimed. Some military activity also took place in Ingria, and there was a plan to capture Petrograd. The Finns helped the Estonians in the Estonian War of Independence and there was also some discussion of establishing a Finnish-Estonian double state. The Repola and Porajärvi areas in Karelia were in a sense protected Finnish areas that decided to break away from Russia and declared to join Finland. In the Tartu Peace Treaty in 1920, Finland was forced to abandon its claims

to the territories across its Eastern border. Nevertheless, there were still forces in Finland which continued their activities in Karelia until the beginning of 1922.

Despite its Finnish speaking population, Ingria was not viewed in the same way as part of Greater Finland, mainly due to the fact that Petrograd, the capital of Russia, was located in the middle of the territory. Emotionally, however, it was felt that the local Finnish population and culture must be saved. In fact, Ingrian Finns were mainly interested in extensive autonomy as part of the Russian Federation instead of joining Finland. The idea of Ingria's accession to Finland emerged mainly at the beginning of the period of war communism when the Bolsheviks organised terror campaigns. As a result, the Ingrians had hoped to find a solution to their problems by asking for military assistance from their spiritual homeland Finland. Thereafter, plans for the accession of Ingria to Finland were considered mainly by Finnish activists, who also arranged a number of actions there.

Kindred nations wars began during the Finnish Civil War already and lasted nearly four years. They were a sort of continuation of the hostilities of the Finnish Civil War since many former compatriots, so called red Finns, fought on the enemy side. They feared new attacks and the spread of Bolshevism across the border. Ideologically, the main objective of Greater Finland was to establish a national formation together with Finland to "connect the Finnish gender". The argument of the national right to self-determination was used to justify this ideal. Its actual political purposes, however, were to create a new natural border for Finland that facilitates the ability to protect the country in the future while also gaining access to Eastern Karelian natural resources for the Finnish economy. This would minimize Petrograd's strategic military importance and thereby eliminate the threat of Russia, stopping the spread of Bolshevism and Russia's desire to gain access to the coast of the Arctic Ocean in order to ensure economic independence regardless of the Baltic Sea. The target was to build a powerful Finnish state which would be viable and able to exist side by side with a gigantic Russia.

Kindred nations wars once again divided the Finnish nation in two – right-wing parties supported the actions, while left-wing parties were against all forms of assistance for kindred peoples. The Finnish state officially refrained from interference in the politics of kindred peoples due to fear of negative international repercussions. The participants in the wars were mainly Finnish volunteers organised by activists campaigning through local civil guards. Regular Finnish Army units participated only in Pechenga, Repola and

Porajärvi. The combat operations of battalions were led mostly by German-trained jäegers but superior officers were assigned by the Board of the Finnish military forces. In fact, an outright war of conquest was carried out in Eastern Karelia by using the ideology of kindred nations. Also, the willingness of the Finnish government to participate in such undertakings varied at different times, and no clear vision was agreed on over those years.

Finnish activists wanted to destroy Petrograd. However, a more realistic target was for the Finns to capture the city and keep it in their hands until counter-revolutionary Russian forces agree to the requirements of the borders of Greater Finland and the status of Petrograd as a free city. Mannerheim played a tricky game: he gave contradictory promises to both activists and the Russian General Judenitch. The Finnish government rejected the subject of an operation to capture Petrograd. In their machinations, Mannerheim and the activists planned to dissolve parliament and hold new elections to take power together with the Coalition Party, and then start a war. The plan failed due to opposition of the Coalition Party.

The only real achievements of the kindred nations wars were Estonian independence and Finnish possession of the Pechenga region for twenty years. In the Tartu Peace Treaty, it was agreed in vague terms that Soviet Russia would grant self-government to Eastern Karelians. The rapid establishment of the Workers' Commune in Eastern Karelia by the Bolsheviks was a direct consequence of the kindred nations wars because the Russian delegation wanted to prove to the Tartu Peace Committee that Karelian self-determination had already materialised. Ingrian Finns also sought cultural autonomy but that was not implemented.

The Finns' perception of the desire of Eastern Karelians to become a part of the Finnish nation was too idealistic. This was particularly evident among the residents of the Olovets area. Most of them considered themselves more Russian or at least believed that their future lay in being part of a powerful Russia. Ingrian Finns considered themselves Finns but realised that the accession of their area to Finland was not a very realistic goal. Eastern Karelians and Ingrian Finns lacked capable political leaders who could centrally coordinate their action. The few intellectuals had mostly fled to Finland and therefore their possibilities for affecting local events were relatively ineffective. Also, the Finnish government did not bet the Ingrian question. That was left to be solved after the possible conquest of Petrograd.

Finland was not successful in expanding its territory, neither militarily nor diplomatically. Cooperation succeeded best with the Germans, who selfishly used Finland for their own political ambitions. Cooperation with Russian White Guards was also unsuccessful. One of the main reasons for losing the kindred nations wars was an insufficient number of men and equipment used, and a lack of preparation. The Finnish government's position on the issue of supporting kindred nations wars became unstable as a result of various internal and external political factors. The attacks carried out were too poorly organised, and the Karelians and especially the Ingrians realised this. Also, the government and the army leadership were constantly in conflict with each other. There was a dichotomy even in the board of military forces: the army commander and the general staff were parallel governing bodies whose understanding of events sometimes conflicted with each other. The political leadership of the State could not, therefore, get a clear picture of the situation. The Finns were not willing to make bold decisions and therefore lost most of their opportunities.

Each group had its own purpose. One group stressed the importance of the ideology of kindred nations, while others had purely rational objectives: activists worked to free their kindred peoples and Mannerheim fought against communism. The Army leadership did not embrace the kindred nations ideology and saw this rather as a disturbing source of danger. Activists called Swedish speaking former Tsarist army officers "Russians" whose loyalty could not be relied on at all. The main reason for the failure of the plan for Greater Finland was most likely the fact that the Finns did not have confidence and common goals. Another important point was the opposition of the Entente to Finnish politics.

After all, the overriding question concerning Greater Finland, as well as all the other "pan" and "Greater" plans, was how to gain possession of mineral and natural resources, and as many taxpayers as possible, regardless of which particular ethnic group they belong to. Kindred nations ideology was more a tool than a goal. It was a means for stirring up the people to create a clearer picture of "us" and to spread a kind of extended "patriotism of the Fatherland". The Finn started to feel himself as a member of great nation with the right to expand the land of his forefathers in Karelia. That made plans for expansion acceptable and psychologically pleasing to the general public.

Several factors affected Finland's foreign policy during this period: the actions of Germany, Sweden, Poland and Russia, the war in Western Europe, the situation in the

Russian Civil War, the position of the major European countries at the Paris Peace Conference, etc. The situation in Russia was still unclear because no one had an understanding of which political power would win. The Finnish state stood first and foremost for its independence. Expansion was a secondary goal depending on the international political situation and economic resources. In other words, the attempt was made to form Greater Finland as far as possible.

Finland, like other newly independent countries, sought a solution to ensure its independence and organise its defence. Finnish independence was first recognized shortly after the declaration by Lenin's government in Petrograd. Germany, in its desire to make peace with the Bolshevik government to eliminate its two-front war, also recognised Finnish independence immediately. The Entente countries, however, initially viewed the Eastern Baltic region as part of the issue concerning the future of Russia. However, Great Britain recognised Finland's independence quite soon as a result of Finland abandoning its German-oriented policy. Finland was interested in cooperating with Scandinavia but due to its disagreement with Sweden it was impossible. Therefore, Finland focused on the Intermarium and participated for many years in the Baltic Union. The Entente supported this cooperation, with the aim of an extended Intermarium, a kind of diagonal union starting from Finland in the north and ending with Ukraine in the south, but the military intensification of Soviet Russia ended those plans. Finland based its subsequent defence policy on neutrality in the hope of receiving protection from the League of Nations.

Greater Finland's policy, however, was contrary to the objectives of the victorious states of World War I which primarily supported the White Russians. The main reason for the Karelian conflict was the Murmansk railway through which the Western Allies supplied the White Russians in their fight against the Bolsheviks. The plan to capture Petrograd with only Finnish forces was also not acceptable to the Entente. Their implicit requirement was to carry out the plan together with the Russian White Army which, however, was impossible due to the fact that White Russians were not ready to recognise Finland's independence. Because of Entente opposition, Finland changed its tactics and all future activities on the Finnish eastern border were depicted only as combat against Bolshevism. Finland's imperialistic goals were concealed.

KIRJANDUS JA ALLIKAD

Arhiiviallikad

Soome Rahvusarhiiv (*Kansallisarkisto, KA*)

- Ingeri arhiiv (*Inkerin arkisto, IA*)
 - Ingeri ajutise komitee arhiiv (*Inkerin väliaikaisen hoitokunnan arkisto, IVHA*)
 - Ingeri keskkomitee arhiiv (*Inkerin keskuskomitean arkisto, IKKA*)
 - Ingeri Sõbrad ühingu arhiiv (*Inkerin Ystävät arkisto, IYA*)
 - Põhja-Ingeri komitee arhiiv (*Pohjois-Inkerin hoitokunnan arkisto, PIHA*)
 - Lääne-Ingeri komitee arhiiv (*Länsi-Inkerin hoitokunnan arkisto, LIHA*)
- Soome Sõjaarhiiv (*Sota-arkisto, SA, SArk*)
 - Karjala Armee (*Karjalan armeijakunta, KAR*)
 - Armee peastaap (*Armeijakunnan pääesikunta, AKPE*)
 - Üldstaap (*Yleisesikunta, YE*)
 - Sõjaväe peakorter (*Sotaväen esikunta, SE*)

Soome välisministeeriumi arhiiv (*Ulkoasiainministeriön arkisto, UM*)

Karjala Kultuuriseltsi arhiiv (*Karjalan Sivistysseuran arkisto, KSSA*)

Kasutatud kirjandus

- Ahti, Martti. *Salaliiton ääriiviivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918-1919*. Weilin+Göös, Espoo, 1987.
- Ahti, Martti. *Ryssäviikassa. Elmo Kaila 1888-1935*. WSOY, Juva, 1999.
- Alapuro, Risto. *Social Classes and Nationalism: the North- East Baltic – Branch, Michael (toim.): National History and Identity. Approaches to the Writing of National history in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries*. Studia Fennica Ethnologia 6. SKS, Tampere, 1999.
- Alapuri, Risto. *Akateeminen Karjala-Seura*. WSOY, Helsinki, 1973.
- Alenius, Kari. Veljeskansojen kahdet kasvot – Roiko-Jokela, Heikki (toim.) *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä: Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860-1991*, lk 13-30. Atena Kustannus, Jyväskylä, 1997.
- Arimo, Reino. *Suomen sotilasjohdon osuudesta heimosotiin*. Sotahistoriallinen aikakauskirja, nr. 4, lk 24-69, 1985.
- Churchill, Stacy. *Itä-Karjalan kohtalo 1917–1922: Itä-Karjalan itsehallintokysymys Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisissä suhteissa 1917–1922*. Algupärane väitekirja: *The East Karelian autonomy question in Finnish-Soviet relations, 1917–1922*, soome keeles Churchill, Katarina. WSOY, Porvoo-Helsinki, 1970.
- Engman, Max. *Pietarinsuomalaiset*. WSOY, Helsinki, 2004a.
- Engman, Max. *Suomalaiset Venäjällä. Lähdeopas*. Kansallisarkisto, Helsinki, 2004b.
- Harjula, Mirko. *Viro 1914-1922*. SKS, Helsinki, 2009.
- Hautala, Erkki. *Itä-Karjalan kansannousu ja Suomen reunavaltion politiikan aktuaalistuminen. Sisäpolitiikka ulkopoliittikan varjossa marraskuusta 1921 maaliskuuhun 1922*. Helsinki yliopisto magistritöö, 1979. <https://kansalliskirjasto.finna.fi/Record/helka.1215416> (loetud 16.3.2014)
- Hayes, Carlton J. H. *Essays on Nationalism*. Macmillan, New York, 1926.
- Heikkinen, Antero. Raja railoutuu. Vienen laukkukaupan kriisi 1830-luvulla, lk 77-87 – Hämynen, Tapio (toim.) *Kahden Karjalan välillä, Kahden Riikin riitamaalla*. Studia Carelica Humanistica 5. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Tampere, 1994.
- Heinämäki, Jaakko. *Hans Kalm. Vapaussoturi ja vaihtoehtolääkäri*. Minerva Kustannus, Helsinki, 2007.
- Helanen, Vilho. *Suomalaiset Viron vapaussodassa*. Kustannusosakeyhtiö Kirja, Helsinki, 1921.
- Hokkanen, Kari. *Kyösti Kallio 1-2*. WSOY, Juva, 1986.
- Holodkovskij, Viktor. M. *Suomi ja Neuvosto-Venäjä 1918-1920*. Tammi, Helsinki, 1978.
- Hovi, Kalervo. Kansainvälisten suhteiden luonne ensimmäisen maailmansodan jälkeen, lk 146-165 – Niitemaa, Vilho (toim.), *Pyrkimykset maailmanjärjestyksen aikaansaamiseen*. Historian perintö 3. Turun yliopisto ajalooteaduskond, Turku, 1977.
- Hovi, Kalervo; Tuula Koskenniemi; Tarmo Kunnas. *Ranska – suurvallasta Euroopan rakentajaksi*. Painatuskeskus, Helsinki, 1993.
- Hovi, Kalervo. *Puolan historia*. Otava, Helsinki, 1994.

- Hovi, Olavi. *The Baltic area in British Policy 1918-1921. Vol. I: From the Compiègne Armistice to the Implementation of the Versailles Treaty, 11.11.1918-20.1.1920*. SHS, Helsinki, 1980.
- Hämäläinen, Pekka. *Kielitaistelu Suomessa 1917-1939*. WSOY, Porvoo, 1968.
- Hämynen, Tapio. Mikä Karjala? lk 17-27 – Hämynen, Tapio (toim.) *Kahden Karjalan välillä, Kahden Riikin riitamaalla*. Studia Carelica Humanistica 5. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Tampere, 1994.
- Jaanson, Kaido. Euroopa kahe maailmasõja vahel, lk 17-27 – Vahre, Sulev; Pajur, Agu; Tannberg, Tõnu (toim.). *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Ilmamaa, Tartu, 2005a.
- Jaanson, Kaido. Välispoliitika, lk 107-117 – Vahre, Sulev; Pajur, Agu; Tannberg, Tõnu (toim.). *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Ilmamaa, Tartu, 2005b.
- Jussila, Osmo. Suomalaisuusliike Venäjän paineessa vuosina 1890-1970 – Tommila, Päiviö (toim.). *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila Oy, Kuopio, 1989.
- Jääskeläinen, Mauno. *Itä-Karjalan kysymys: Kansallisen laajennusohjelman synty ja sen toteuttamisyritykset Suomen ulkopoliitikassa vuosina 1918–1920*. WSOY, Helsinki, 1961.
- Kalm, Hans. *Pohjan poikain retki*. WSOY, Porvoo, 1921.
- Kangaspuro, Markku. *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä vuosina 1920-1939*. SKS, Helsinki, 2000.
- Karjahärm, Toomas. Venäjän varjossa. Suomi ja Viro Venäjän naapureina – Roiko-Jokela, Heikki (toim.) *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä: Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860-1991*, lk 31-62. Atena Kustannus, Jyväskylä, 1997.
- Kasekamp, Andres. *Balti riikide ajalugu*. Varrak, Tallinn, 2011.
- Kilin, Juri. *Suurvallan rajamaa: Neuvosto-Karjala Neuvostovaltion politiikassa 1920-1941*. Soome keeles Robert Kolomainen ja Ari Hepoaho. Pohjois-Suomen historiallinen Yhdistys.
- Kirkinen, Heikki. *Karjala taistelukenttänä – Karjala idän ja lännen välissä II*. Joensuu 1976.
- Klinge, Matti. *Vihan veljistä valtiososialismiin*. WSOY, Porvoo, 1972.
- Klinge, Matti. *Senaatintorin sanoma*. Otava, Keuruu, 1986.
- Klinge, Matti. *Keisarin Suomi*. Schildts, Helsinki 1997.
- Kommunistinen kalenteri 1921*. V.K.P:n Suomalaisten Järjestöjen Keskus-Toimisto, Petrograd, 1920.
- Kuussaari, Eero. *Heimosodat 1918 - 1922, taistelu Petsamosta*. Suomen Heimosoturien Liitto, Helsinki, 1939.
- Kuussaari, Eero. *Vapaustaistelujen teillä - Sotahistoriallinen katsaus Suomen rajantakaisilla heimoalueilla 1900-luvun alkupuoliskolla käytyihin sotateimiin*. Loviisan uusi kirjapaino, Loviisa, 1957.
- Laakso, Markus. *Aunuksen retken valmistelut 1918-19*. Helsinki ülikooli magistratöö, Helsinki, 1997.
- Lackman, Matti. *Jahvetti Moilanen – läskikapinan johtaja: poliittinen elämäkerta (1881–1938)*. Oulun Historiaseura, Oulu, 1993.
- Lackman, Matti. *Punasissit suksilla: punaisten sissitaktiikka Neuvosto-Karjalan kapinan kukistamisessa 1921-1922*. Sotahistoriallinen aikakauskirja: Sotahistoriallisen seuran ja Sotatieteen laitoksen julkaisu 17, lk 83-113, 1998.

- Lehti, Marko. *A Baltic League as a Construct of the New Europe*. European University Studies. Peter Lang, Frankfurt am Main, 1999.
- Loima, Jyrki. *Myytit, uskomukset ja kansa. Johdanto moderniin nationalismiin Suomessa 1809-1918*. Yliopistopaino, Helsinki, 2006.
- Manninen, Ohto. *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. Osa I: Irti Venäjästä*. Valtionarkisto, Helsinki, 1992.
- Martikainen, Unto. *Vienan ja Aunuksen kohtalontie*. Karjalan Kirjapaino Oy, Joensuu, 2008.
- Medijainen, Eero. On the Background of the Achievement of Independence – Made, Vahur (toim.) *Estonian Foreign Policy at the Cross-Roads*, lk 10-24. Kikimora Publications, Helsinki, 2002.
- Meinander, Henrik. *Tasavallan tiellä: Suomi kansalaissodasta 2000-luvulle*. Schildts, Helsinki, 1999.
- Miettinen, Helena. *Menetetyt kodit, elämät, unelmat. Suomalaisuus paluumuuttajastatukseen oikeutettujen venäjänsuomalaisten narratiivisessa itsemäärittelyssä*. Helsingin yliopisto, Helsinki, 2004.
<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/val/sosps/vk/miettinen/> (loetud 13.7.2013)
- Mikkeli, Heikki. *Euroopan idea. Eurooppa-aatteen ja eurooppalaisuuden pitkä historia*. SHS, Helsinki, 1999.
- Mylly, Juhani. *Maalaisliitto ja turvallisuuspolitiikka I. Aktiivisesta heimopolitiikasta passiiviseen isolaatioon 1918-1933*. Turu ülikooli väljaanne C21, Turu, 1978.
- Nevakivi, Jukka. *Muurmannin legioona: suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918-1919*. Tammi, Helsinki, 1970.
- Nevalainen, Pekka. *Rautaa Inkerin rajoilla*. SHS, Helsinki, 1996.
- Niinistö, Jussi; Mattila, Jukka I. *Pohjan pojat*. Lak-kustannus, 1999.
- Niinistö, Jussi. *Heimosotien historia 1918–1922*. SKS, Helsinki, 2005.
- Nygård, Toivo. *Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen: Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa*. Jyväskylän yliopisto väittekiri. Otava, Helsinki, 1978.
- Pohjola, Raimo. Arno Rafael Cederberg ja Eesti arhiivinduse süünd. *Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918-1944*. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2005, lk 373-401.
- Polvinen, Tuomo. *Venäjän vallankumous ja Suomi I (1917-1918 toukokuu)*. WSOY, Juva 1967 (2. trükk 1987).
- Polvinen, Tuomo. *Venäjän vallankumous ja Suomi II (1918 toukokuu-1920)*. WSOY, Porvoo 1971 (2. trükk 1987).
- Rintala, Marwin. *Three Generations. The Extreme Right Wing in Finnish Politics*. Indiana University Publications, Russian and East European Series, vol. 22, Bloomington, 1962.
- Roiko-Jokela, Heikki. “Reaalipoliittiset edut vaativat rannikomme eteläpuolelle ystävällisen maan”, Baltia Suomen lähialuepolitiikassa 1918-1996 – Roiko-Jokela, Heikki (toim.) *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä: Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860-1991*, lk 65-94. Atena Kustannus, Jyväskylä, 1997.
- Roiko-Jokela, Heikki. In Light and Shadow. Turning points in Finnish-Estonian Relations between the Years 1860-1991 – Hovi, Kalervo (toim.) *Relations between the Nordic Countries and the Baltic Nations in the XX Century*, lk 81-127. Turu ülikool, Turu, 1998.

- Rommi, Pirkko; Pohls Maritta. *Poliittisen fennomanian synty ja nousu* – Tommila, Päiviö (toim.). *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila Oy, Kuopio, 1989.
- Rosenberg, Tiit. *Professor A. R. Cederberg – Eesti ajaloo uurimise koolkonna rajaja Tartu Ülikoolis*. Ajalooline Ajakiri 1999, 2 (105), lk 79-90.
- Rosenberg, Tiit. Eesti ja Soome ajaloolaste sidemetest enne 1940. aastat. Kultuurisild üle Soome lahe. *Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918-1944*. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2005, lk 111-132.
- Ruuth, Yrjö Oskari. *Karjalan kysymys vuosina 1917-1920 eli katsaus Karjalan-kysymyksen poliittiseen luonteeseen*. Gummerus, Jyväskylä, 1921.
- Räikkönen, Erkki. *Heimokirja*. Otava, Helsingi, 1924
- Räikkönen, Erkki. *Metsäsissien parissa : kuvauksia Karjalan sodasta 1922*. 1934a.
- Räikkönen, Erkki (toim.). *Vapaussodan kertomuksia: muistelmia ja kokemuksia osa 1*. Sanatar, 1934b.
- Räikkönen, Erkki. *Valkoinen upseeripartio Karjalan sodassa*. Sanatar, 1935a.
- Räikkönen, Erkki (toim.). *Vapaussodan kertomuksia: muistelmia ja kokemuksia osa 2*. Sanatar, 1935b.
- Räikkönen, Erkki (toim.). *Vapaussodan kertomuksia: muistelmia ja kokemuksia osa 3*. Sanatar, 1938.
- Saarelainen, Asko. Laukkukaupasta lähialueyhteistyöhön – Pielisjärven ja Repolan vilkkaat kauppayhteydet, lk 135-148 – Hämynen, Tapio (toim.) *Kahden Karjalan välillä, Kahden Riikin riitamaalla*. Studia Varelica Humanistica 5. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Tampere, 1994.
- Saarikoski, Vesa. *Keskustajääkäri Aarne Sihvo*. SHS, Helsingi, 1997.
- Salminen, Väinö. *Suomalainen Inkeri*. Suunnan julkaisuja I. Helsingi, 1919.
- Sepp, Helena. Soome üliõpilased Tartu Ülikoolis 1920. ja 1930. aastatel. 75 aastat Eesti Ülikooli Tartus. *Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XXIX*. Tartu, 1997.
- Sepp, Helena. Kultuurisild või kaitseliin? Üks vaatenurk Soome-Eesti üliõpilassuhete arengule 1920.–1930. aastatel. *Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918-1944*. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2005.
- Sihvo, Hannes. *Karjalan löytäjät*. Kirjayhtymä, Tampere, 1969.
- Snellman, Johan Vilhelm. Valikoima Juhana Vilhelm Snellmanin kirjoituksia – Eemil Nestor Setälä, Viljo Tarkiainen, Vihtori Laurila (toim.). *Suomen kansalliskirjallisuus: valikoima Suomen kirjallisuuden huomattavimpia tuotteita 8*. Otava, Helsingi, 1932.
- Steiner, Zara. *The Lights That Failed. European International History 1919-1933*. Oxford University Press, Oxford, 2005.
- Stenius, Henrik. Ruotsinkieliset järjestäytymisperinteet – Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds, Henrik Stenius (toim.). *Kansa liikkeessä*, lk. 173-176. Kirjayhtymä, Vaasa, 1987.
- Sundbäck, Esa. *Britannian Suomea koskevat sotilaalliset suunnitelmat vuosina 1918-1919*. Sotahistoriallinen Aikakauskirja 10, lk 47-70, 1991.
- Taunila, Leila. ”Kun weli on wainon alla, on waara myös omamme”. Idealistisen ja realistisen linjan heijastuminen kokoomuslehtien Viron-poliittiseen kirjoitteluun 1918-1922 – Roiko-Jokela, Heikki

- (toim.) *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä: Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860-1991*, lk 95-126. Atena Kustannus, Jyväskylä, 1997.
- Tommila, Päiviö. *Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alkupuolella* – Tommila, Päiviö (toim.). *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila, Kuopio, 1989.
- Trifonova, Anastassija. *Suur-Suomen aate ja Itä-Karjala*. Tartu ülikooli bakalaureusetöö. Eesti ja soome-ugri keeleteaduskond, Tartu, 2005. www.ut.ee/Ural/ariste/loputood/Trifonova.BA.pdf (loetud 14.7.2013)
- Tynni, Kaapre. *Inkeri vallankumouksen jälkeisinä vuosina*. Valvoja – Aika, 1923.
- Tynni, Kaapre (toim.). *Kymmenen kohtalokasta vuotta. Inkerin kansallisten taistelujen varrelta*. Helsingi, 1929.
- Uino, Ari: *Kielitaisto ja ”uusi suomalaisuusliike” 1918-1939* – Tommila, Päiviö (toim.). *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila, Kuopio, 1989.
- Uola, Mikko (toim.). *AKS:n tie. Akateeminen Karjala-Seura isänmaan ja heimoaatteen asialla*. Minerva, Helsingi, 2011.
- Vahtola, Jouko. *Suomi suureksi – Viena vapaaksi. Valkoisen Suomen pyrkimykset Itä-Karjalan valtaamiseksi 1918*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi, 1988.
- Vahtola, Jouko. *Nuorukaisten sota. Suomen sotaretki Aunukseen 1919*. Otava, Helsingi, 1997.
- Vahtola, Jouko. *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Suuri Suomalainen Kirjakerho, Helsingi, 2003.
- Valtioneuvoston historia 1917-1966, osa I*. Valtioneuvoston historiatoimikunta, Helsingi, 1975.
- Vares, Vesa. *Vanhasuomalainen. Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa*. WSOY, Porvoo, 1996.
- Vares, Vesa. *Varpuset ja pääskyset. Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*. SKS, Helsingi, 2000.
- Vihavainen, Timo. *Itäraja häviää. Venäjän ja Suomen kaksi vuosisataa*. Otava, Helsingi, 2011.
- Vihavainen, Timo. *Ryssänviha, Venäjän-pelon historia*. Minerva, Helsingi, 2013.
- Virkkunen, Sakari. *Elias Simojoki, legenda jo eläessään*. WSOY, Porvoo-Helsingi, 1975.
- Virrankoski, Pentti. *Suomen historia 1 – 2*. SKS, Helsingi, 2009.
- Virtanen, Matti. *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. SKS, Hämeenlinna, 2002.
- Westerlund, Lars (toim.). *Venäläissurmat Suomessa 1914–22: Osa 2.2. Sotatapahtumat 1918–22*. (Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 3/2004). Valtioneuvoston kanslia, Helsingi, 2004.
- Zetterberg, Seppo. *Suomi ja Viro 1917-1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltiosiöpolitiikan alkuun*. Historiallisia Tutkimuksia 102, Forssa, 1977.
- Zetterberg, Seppo. *Ununenud utoopia: Soome ja Eesti uniooni idee*. Looming nr 4, lk 535-546, 1989.
- Ylikangas, Heikki. *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtamista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa*. WSOY, Porvoo, 1993.
- Ylikangas, Heikki. *Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäivään*. WSOY. Juva, 1999.

LISAD

Lisa 1. Sündmuste toimumise tabel

Soome iseseisvumine	6.12.1917
Soome iseseisvuse tunnustamine NV poolt	31.12.1917 (jõustus 4.1.1918)
Soome kodusõda/vabadussõda	27.2.1918-16.5.1918
Brest-Litovski rahuleping (Saksa-NV)	3.3.1918
Põhja-Valgemere Karjala retk	21.3.1918-2.10.1918
Petsamo esimene retk	27.4.1918-5.7.1918
Repola-Porajärvi Soome kaitse all	3.8.1918-12.2.1921
Soomlased Eesti vabadussõjas	30.8.1918-1.4.1919
I maailmasõja lõpp	11.11.1918
Ingerimaa sündmused	1.3.1919-12.2.1921
Rahvasteliidu asutamine	28.6.1919 (jõustus 10.1.1920)
Kaarlo Juho Stålberg Soome presidendiks	25.7.1919
Tartu rahu nõupidamised (Eesti-NV)	4.12.1919-2.2.1920
Kirjasalo Soome kaitse all	november 1919-5.12.1920
Aunuse Karjala retk	21.4.1919-1.8.1919
Petsamo teine retk	23.1.1920-4.4.1920
Karjala töörahva kommuuni asutamine	7.6.1920
Tartu rahu nõupidamised (Soome-NV)	12.6.1920-14.10.1920 (jõustus 31.12.1920)
Valgemere Karjala metsasisside aktsioonid	11.8.1920-20.2.1922
Akadeemilise Karjala Seltsi asutamine	22.2.1922

Lisa 2. Soome valitsuste pea-, välis- ja kaitseministrid 1917-1922 ³²⁴

Senati esimees Per Evind Svinhufvudi valitsus	27.11.1917 – 27.5.1918
Senati aseesimees Juho Paasikivi valitsus	27.5.1918 – 27.11.1918
välisasjade komisjoni juhataja Otto Stenroth	
sõjaasjade komisjoni juhataja Wilhelm Thesleff	
Peaminister Lauri Johannes Ingmani valitsus	27.11.1918 – 17.4.1919
välisminister Carl Enckell	
sõjaminister Karl Waldén	
Peaminister Kaarlo Castréni valitsus	17.4.1919 – 15.8.1919
välisminister Carl Enckell, alates 28.4.1919 Rudolf Holsti	
sõjaminister Karl Waldén	
Peaminister Juho Vennola 1. valitsus	15.8.1919 – 15.3.1920
välisminister Rudolf Holsti	
sõjaminister Karl Berg	
Peaminister Rafael Erichi valitsus	15.3.1920 – 9.4.1921
välisminister Rudolf Holsti	
sõjaminister Bruno Jalander	
Peaminister Juho Vennola 2. valitsus	9.4.1921 – 2.6.1922
välisminister Rudolf Holsti	
sõjaminister Onni Hämäläinen, alates 3.9.1921 Bruno Jalander	
Peaminister Kaarlo Cajanderi 1. valitsus	2.6.1922 – 14.11.1922
välisminister Carl Enckell	
kaitseminister Bruno Jalander	
Peaminister Kyösti Kallio 1. valitsus	14.11.1922 – 18.1.1924
välisminister Juho Vennola	
kaitseminister Bruno Jalander	

³²⁴ Soome Riiginõukogu. <http://valtioneuvosto.fi/tietoa-valtioneuvostosta/hallitukset/vuodesta-1917/haku/fi.jsp> (loetud 30.12.2013)

Lisa 3. Ida-Karjala

Ida-Karjala jagunes neljaks maakonnaks:

- Aunuse maakond (Njekkula, Vaasheni, Mätysova, Riipushkala, Kotkatjärvi, Keskotjärvi, Vitele, Vieljärvi ja Tulemajärvi); soome-ugri päritolu elanikke maakonnas 72,8 %.
- Petroskoi maakond (Ostretshina, Soutjärvi, Latva, Pyhäjärvi, Suoja, Jalguba, Säämäjärvi, Munjärvi, Kontupohja, Tepenitsa, Suurlahti ja Tulvoja); soome-ugri päritolu elanikke maakonnas 32,3 %.
- Poventsä maakond (Rimskaja, Sunku, Danilova, Petrovsko-Jam, Paadene, Mäntyselkä, Porajärvi, Repola, Rukajärvi ja Lintujärvi); soome-ugri päritolu elanikke maakonnas 50,4 %.
- Kemi maakond (Njuhtsha, Koleshma, Lapina, Tunkue, Suikujärvi, Sorokko, Suiku, Voijärvi, Usmana, Paanajärvi, Jyskyjärvi, Kontokki, Vuokkiniemi, Uhtua, Ponkama, Pistojärvi, Vitsataipale, Kiestinki, Kieretti, Oulanka, Kouta ja Kantalahti); soome-ugri päritolu elanikke maakonnas 54,9 %.

Aastatel 1907-1908 oli Ida-Karjala elanikkond kasvanud 216 983 inimeseni ja nende hulgas hõimurahvaste esindajaid kokku 48,7 %.³²⁵ Idapoolsetes piirkondades piki Murmanski raudteed elasid enamasti venestunud karjalased ja venelased, kuid ka nendes piirkondades oli mõningaid puhtalt karjala külasid. Ida-Karjala läänepoolsete alade külad olid omavahel ühendatud ainult jalgsi läbitavate teedega, mis edasi jätkusid üle piiri Soome poolele. Idapoolsete alade külad on ühendatud peamiselt Valge mere rannikuga.³²⁶

³²⁵ Jääskeläinen 1961, lk 1-5; vt ka Kangaspuro 2000, lk 38.

³²⁶ Ruuth 1921, lk 9-10.

Lisa 4. Ingerimaa

Ingerimaa jagunes kolme kiriklikku piirkonda:

- Põhja-Ingerimaa ehk Lyyssi praostkond (Valkeasaari-Siestarjoki, Lempaala, Vuole-Miikkulais, Toksovo, Keltto, Rääpyvä ja Markkova-Järvisaari).
- Ida-Ingerimaa ehk Ida-Ingeri praostkond (Venjoki, Liissilä, Inkere, Tuutari, Hietämäki, Skuoritsa, Ropsa, Tyrö ja Serepetta).
- Lääne-Ingerimaa ehk Lääne-Ingeri praostkond (Koprina, Spankkova, Kolppana, Kupanitsa, Moloskovitsa, Kattila, Soikkola, Novasolkka, Kaprio, Narvusi ja sel ajal ka Narva).³²⁷

20. sajandi alguses oli koos soomesoomlaste, isurite ja vadjalastega soomekeelsete elanike hulk umbes 175–180 tuhat inimest, lisaks elas seal eestlasi.³²⁸ Kubermangus koos Petrogradi linnaga elas kokku umbes 2,1 miljonit inimest. Maapiirkondades moodustasid soomlased umbes kolmandiku elanikkonnast.³²⁹

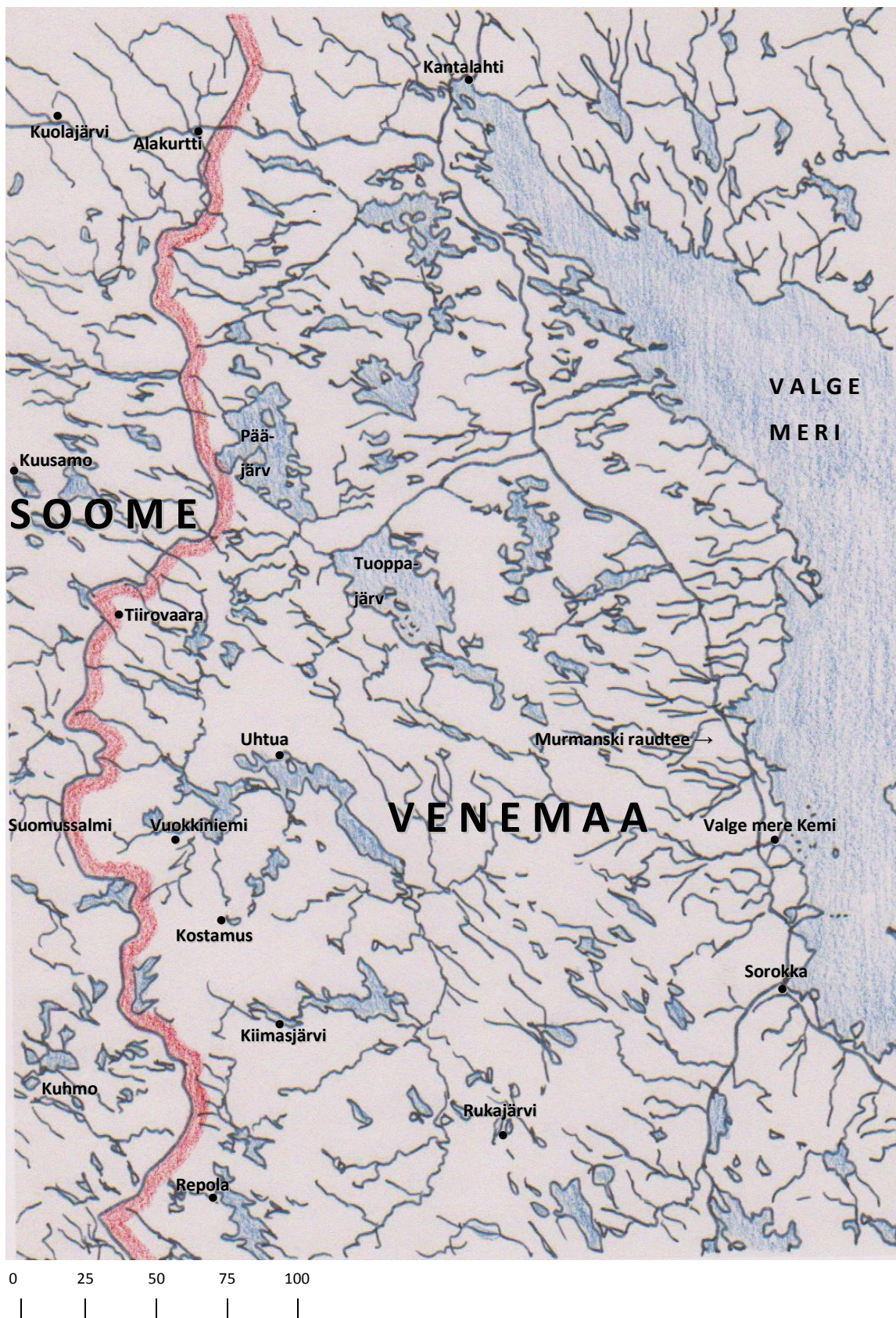
Põhja-Ingeri postmark (autori foto)

³²⁷ Salminen 1919, lk 7-9.

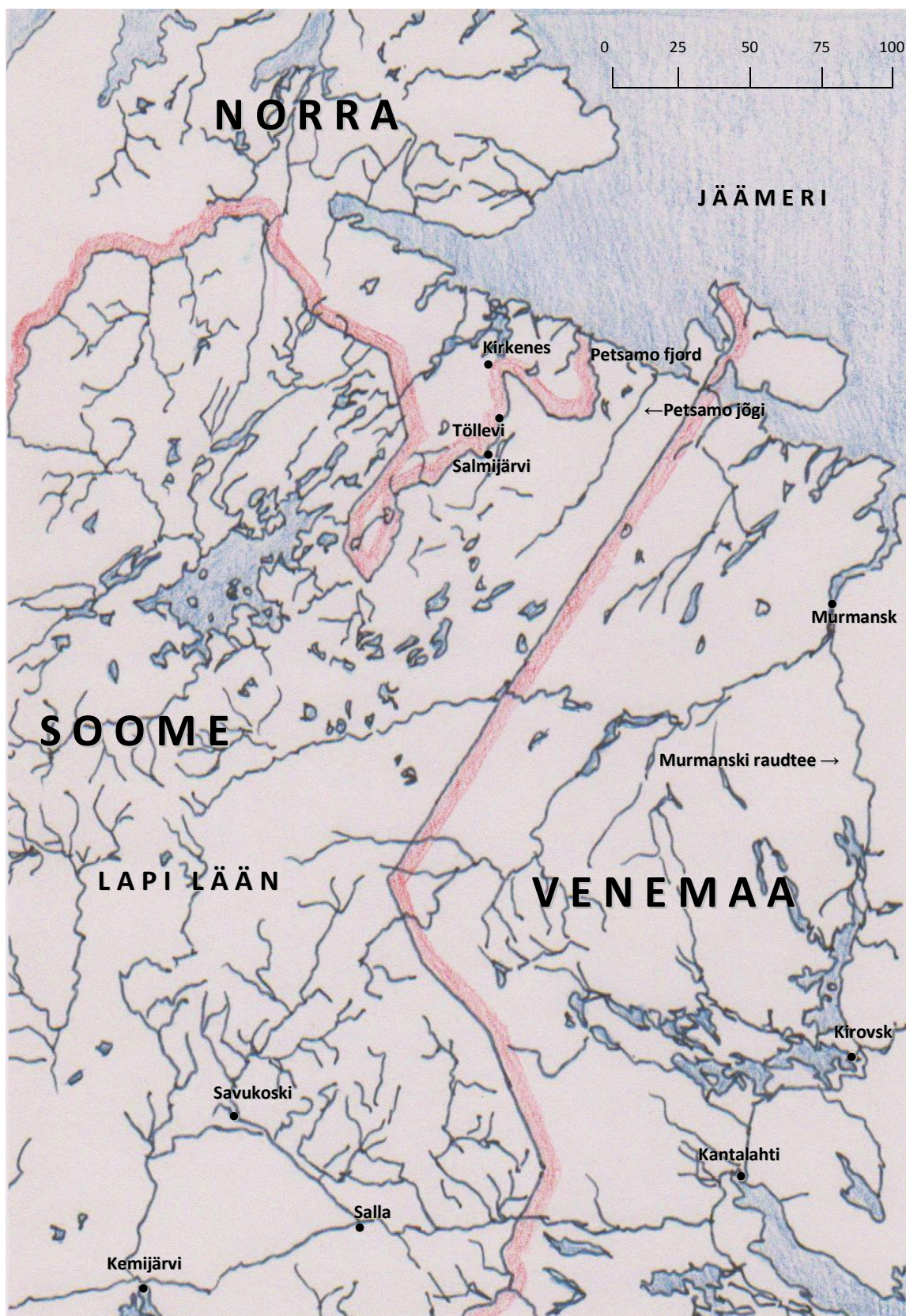
³²⁸ Salminen 1919, 29-31.

³²⁹ Nevalainen 1996, lk 21

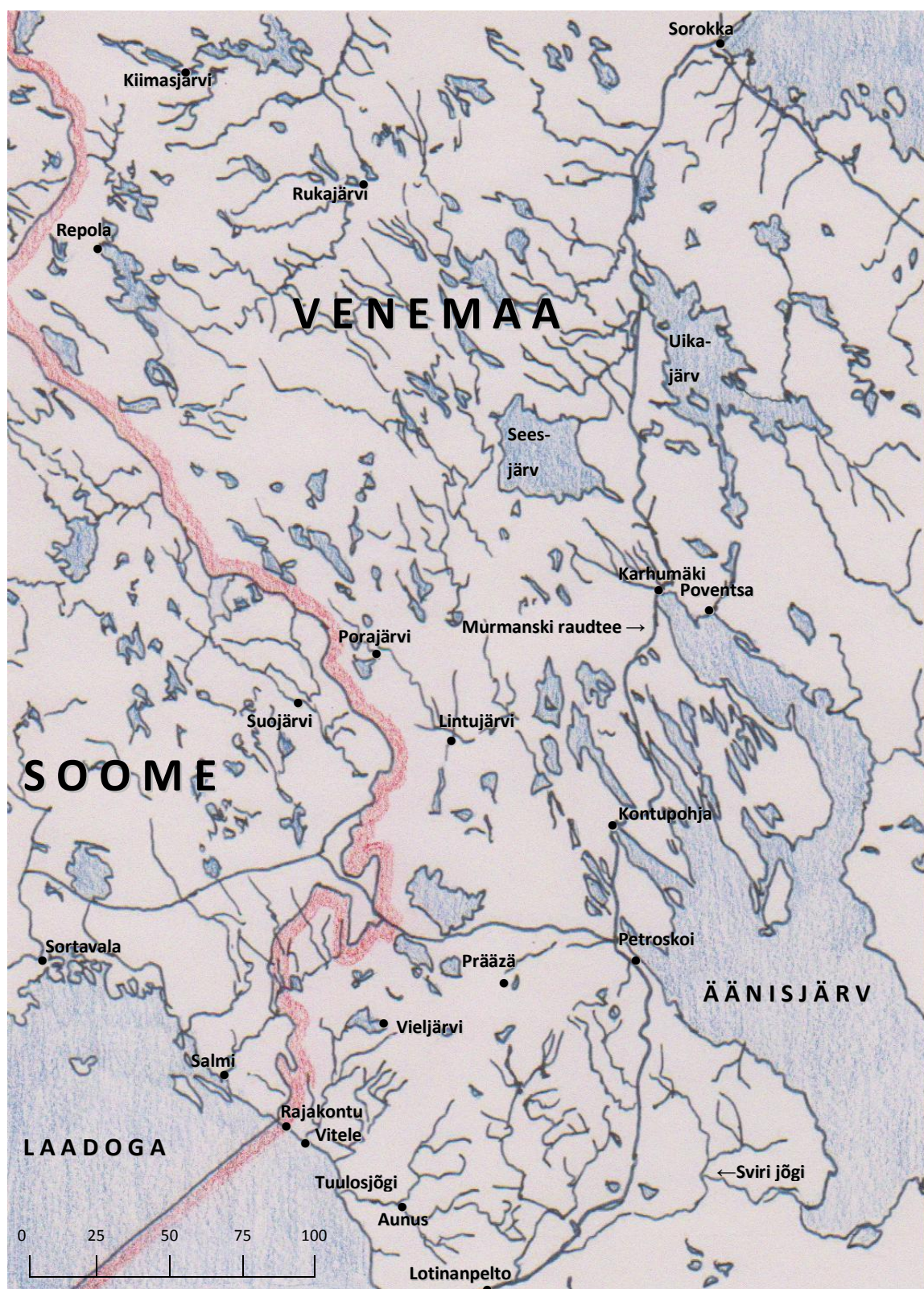
Lisa 5. Valge mere Karjala kaart (autori joonis, Soome Rahvusarhiivi kaardi alusel, Op.min. C37, 1. Suomi ja Itä-Karjala 1863-1950)

Lisa 6. Petsamo kaart (autori joonis, Soome Rahvusarhiivi kaardi järgi, Op.min. C37, 1. Suomi ja Itä-Karjala 1863-1950)

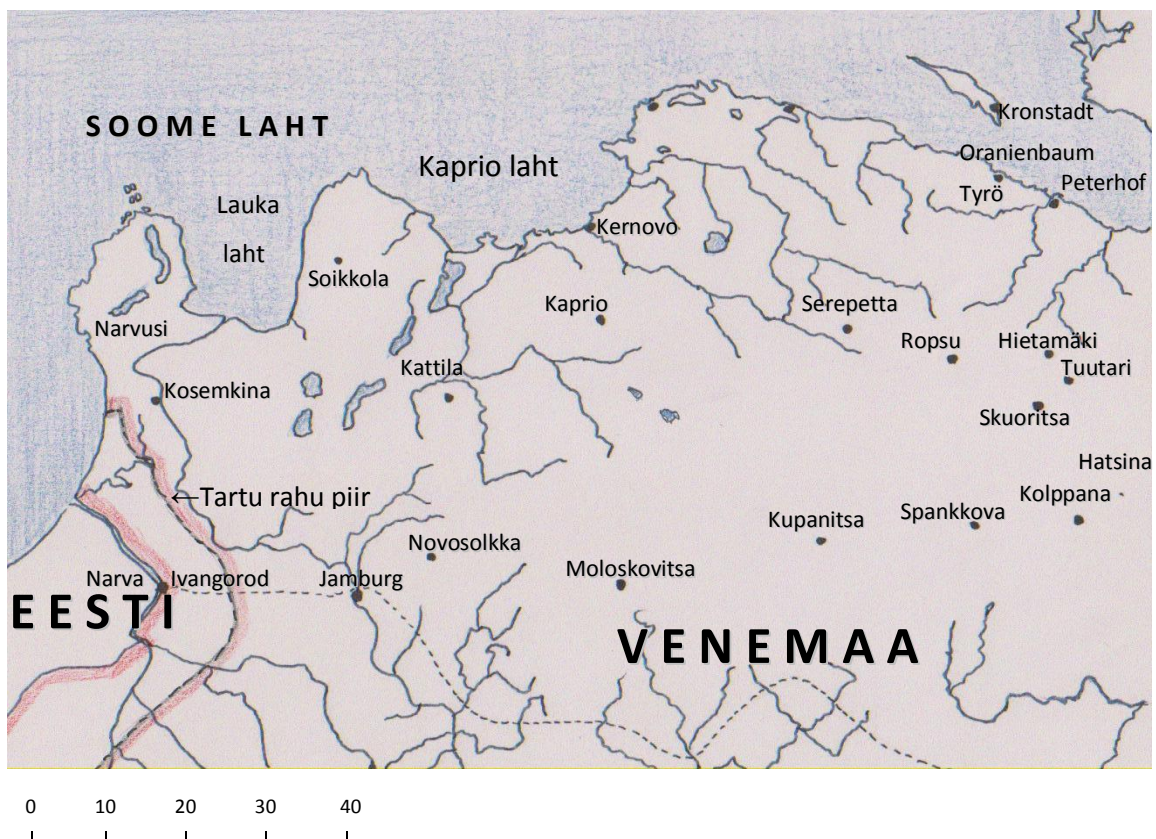
Lisa 7. Aunuse Karjala kaart (autori joonis, Soome Rahvusarhiivi kaarti alusel, Op.min. C37, 1.
Suomi ja Itä-Karjala 1863-1950)

Lisa 8. Põhja-Ingerimaa kaart (Soome Rahvusarhiiv, Muut maat -karttakokoelma, Muut maat Iv.36), punktiirjoonega eraldatud aladel ingerisoomeluterlikud kogukonnad.

Lisa 9. Lääne-Ingerimaa kaart (Soome Rahvusarhiiv, Muut maat -karttakokoelma, Muut maat Iv.36), punktiirjoonega eraldatud aladel ingerisoomeluterlikud kogukonnad.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Aki Toomas Roosaar** (sünnikuupäev: 21.11.1968)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

magistritöö „Suur-Soome plaan 1917-1922“,

mille juhendaja on professor Eero Medijainen,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 10.05.2014

(allkiri)